

езика им с пръст или с хартия. Там тази практика изчезнала към 1200 г., когато Западът престанал да причестява миряните под двата вида. Латеранският събор (1215 г.) решил причестяването на децата да става в по-зряла възраст. В епохата на Ренесанса на Запад са причестявали след 11-годишна възраст. С декрет от 1910 г. папа Пий X определил причестяването на децата да става на възраст, когато те са способни да имат лична отговорност и могат да се подготвят достойно за св. Причастие, след като са получили обща религиозна просвета.

У нас причестяването на децата става веднага, ако в деня на кръщението и миропомазването им се извърши св. литургия. В противен случай те се причестяват в един от най-близките дни, когато се извършва св. литургия.

НЯКОИ ВАЖНИ КАНОНИЧЕСКИ ПРАВИЛА ОКОЛО ПРИЧЕСТЯВАНЕТО

Материята на тайнството св. Причастие е хлябът и виното, смесено с вода, а формата — благославянето на елементите през време на евхаристийната молитва и причестяването при произнасянето на формулата: „Причащамся раб Божии (името) честнаго и святаго тела и крове Господа и Бога Спаса нашего Иисуса Христа, во оставление грехов своих и в жизн вечную”.

Извършител на тайнството Причастие е епископът или презвитерът. В древността дяконите са причестявали, но сега това право им е отнето.

Обект на тайнството св. Причастие е само православен християнин, кръстен и миропомазан. Не се дава причастие на отрекли се от вярата, изпаднали в ерес или схизма, и на ония, които са под църковна забрана. Всеки православен християнин е длъжен, преди да се причести, да се изповяда и да получи опрощение на волните си и неволни грехове чрез тайнството Покаяние. Не бива да се причестяват ненормални (умопобъркани), които не различават евхаристията от обикновена храна, нито пък болни, които не могат да поемат или да задържат св. Причастие. Що се отнася до здравите душевно и телесно, те не могат да се причестяват без предварителен пост, без да се въздържат от храна в деня на причестяването, както и в периода на менструацията (за жени) и след консумиране на брачното ложе в навечерието на причестяването. От ония, които са се причестили, се изисква телесно въздържание и в деня на причестяването.

Всеки православен християнин, който е свободен от горните пречки, може да се причести в храма. Болните, които не могат да отидат до храма, могат да бъдат причестени в домовете си с т. нар. сухо причастие. Над тях се изпълнява чинът „Причестяване на тежко болен набързо”.

ПРИЧЕСТЯВАНЕ НА ТЕЖКО БОЛЕН

Свещеникът взема част от светите тайни, поставя я в светия потир, налива малко вино, колкото болният да може да приеме с него частицата, и начева последованието с обичайното начало, казва Символа на вярата, „Вечери Твоея тайния...”, „Слава... Царю небесний... И нине... Бога из Тебе воплотившагося...”, „Господи, помилуй” (40 пъти) и молитвите „Владико Господи Иисусе Христе, Спасителю наш...”, „Господи, знам че не съм достоен...” и „Премилостивият Господ...”.

Ако болният преди това се е изповядал, свещеникът го причестява веднага. Ако болният не е изповядан, той го изповядва, като прочита опростителната молитва “Господи Боже наш, Който си простил греховете на Петра...” и го причестява.

Накрая казва “Нине отпущаеши...”, трисвятое, “Слава... и нине”, дневния тропар, Богородичния “Молитвами, Господи, всех святых и Богородици...”, “Господи, помилуй” (3 пъти) и прави отпуст.

ТАЙНСТВО ИЗПОВЕД (ПОКАЯНИЕ)

СЪЩИНА НА СВ. ИЗПОВЕД

Изповедта или *покаянието* е тайнство, при което вярващият, като изповядва искрено пред свещеника своите грехове и като получи от него опрощение за тях, в същото време невидимо, с действието на Светия Дух, получава същото опрощение от Самия Иисус Христос.

Тайнството Изповед или Покаяние е установено от Господ Иисус Христос. Първоначално той обещал на светите Си апостоли власт да “свързват” и “развързват” на земята и на небето (Мат. 18:18), а след възкресението Си Спасителят дал тази власт на апостолите и на техните приемници, като им казал: “Както Ме Отец прати, тъй и Аз ви пращам. И като рече това, духна и им каза: приемете Духа Светаго. На които простите греховете, тям ще се простят; на които задържите, ще се задържат” (Иоан 20:21–22).

ИСТОРИЯ НА СВ. ИЗПОВЕД

В апостолско време имало само публична изповед, и то само за леките прегрешения. Всички християни се молили за опрощение на изповяданите прегрешения. Св. апостол Иаков казва: “Изповядайте си един другиму греховете и молете се един за други” (Иак. 5:16). Нямаме сведения за специална опростителна молитва, произнасяна от свещенослужителя, но и той трябва да се е молил заедно с другите християни за опрощението на изповяданите публично прегрешения. Постепенно молитвата на свещенослужителя, като най-важна, ще е надживяла тази на другите християни.

През III в. броят на тежките грехове бил ограничен до три: отпадане от вярата, блудство и убийство (Тертулиан. За свенливостта, гл. 12). Изпадналите в тия грехове не били вече изключвани от Църквата. Според едни автори те били поставяни на доживотно покаяние (до смъртта на грешника или до Второто пришествие), а според други, след известно време покаяние грешниците били отново приемани в църковно общение. Изповедниците имали право да дават “libelli racis”, чрез които опрощавали и възстановявали в църковно общение тия, чиито имена били записани в тези “libelli”.

Към средата на III в. каещите се се делели на две степени: *слушачи* и *преклянящи колена* или *припадащи* (правила 7 и 8 на св. Григорий Неокесарийски). Към IV в. те вече се делели на четири степени: *плачещи*, които стояли извън притвора и с плач молили да бъдат допуснати към открито покаяние в Църквата; *слушачи*, които стояли в притвора и слушали Свещ. Писание (те излизали с оглашените от храма); *припадащи*, които стояли в средната част на храма и излизали с оглашените от храма; и най-последно — *купностоящи*, които стояли с верните до края на св. литургия,

но до изтичането на двугодишния период нямали право да се причестят.

През IV в. падналите в тежки грехове били приемани в църковно общение след известно време на покаяние, например св. Василий Велики определя 20 години покаяние за убийци (56 правило на св. Василий). Тъй наречените смъртни грехове били определени на Изток. За първи път те се цитират от св. Иоан Лествичник († 649 г.). Западът ги определя на седем (чревоугодие, блудство, сребролюбие, безгрижие, завист, суетност и гняв) и сочи, че техният корен е гордостта. Едва чрез Гавриил Севир († 1616 г.) и Петър Могила (писал за изповедта — 1643 г.) Изтокът ги възприема в тяхната схоластична форма, дадена от Тома Аквински.

Правото да приеме каещия се в църковно общение принадлежало на епископа, от когото те били отлъчени. То ставало обикновено през Страстната седмица. Епископът възлагал ръце над каещите се преди св. литургия, четял над тях определени молитви и ги допускар до св. Причастие.

Що се отнася до тайната изповед, нейните основи намираме в най-древни времена. Според Ориген християните първо изповядвали тайно пред свещеника своите грехове. Той определял въз основа на изповяданото дали грехът е тежък и дали той ще трябва да бъде изкупен в публично покаяние. От IV в. тази тайна изповед почва постепенно да се налага, защото тежко съгрешилите били преследвани от държавните закони. Св. Василий Велики наредил да не се издават прелюбодейците, за да не бъдат наказани със смърт (правило 34). Блажени Августин познавал един убиец, но не го издал. Св. Иоан Златоуст приканвал народа да се изповяда тайно пред него. През това време на Изток и на Запад бил учреден институтът на “презвитера на покаянието”, пред когото християните изповядвали тайно греховете си. Нектарий Цариградски отменил тази институция (391 г.), а след него — други източни епископи. Изповедта ставала пред духовник, избран от самия християнин.

Нова фаза в историята на изповедта настъпила, когато св. Василий Велики въвел задължителна изповед за монасите. Тя се извършвала през време на утринното богослужение, когато се е чел “псаломът на покаянието”, т.е. Пс. 50. Тази традиция била продължена от монасите Варсануфий, Доротей, св. Иоан Лествичник, Анастасий Синаит († 700 г.), Платон и Теодор Студити. През VIII–IX в. се появяват първите изповедни чинове. Изповедниците през това време били опитни духовници. През XII в. на Изток бил възстановен институтът на “презвитера на покаянието” за миряните, които тайно изповядвали греховете си и тайно провеждали своето покаяние.

Цялата процедура около изповедта била изложена в покаяния номоканон, приписван на св. Иоан Постник (582–595 г.). Той е дошъл до нас в различни редакции, между които и номоканон или законоправилник при Великия требник (1658 г.). Извлечения от него били препечатани в Малкия требник на Руската православна църква.

Макар че е възприела тайната изповед, Източната църква запазила и подчертала обществения характер на това тайнство, като го поставила в рамките на общественото богослужение. Традицията на св. Василий Велики била продължена от Студийския манастир. Там игуменът приемал изповедта на монасите си през време на утренията, при започването на четвъртата песен на канона. Той сядал на трона си, изслушвал изповедта на всеки монах, след което възлагал над тях ръка и ги освобождавал от греховете им. И до днес Пс. 50 има тази функция във всяка утрения. Манастирът на св. Евтимий Велики свързал изповедта с повечерието, изпълнявано в края на деня.

В дошлите до нас кодекси различаваме два типа чинове на тайнството Изпо-

вед: единият се намира в ръкопис X 489 на Атонския манастир Дионисиу, издаден от А. Дмитриевски, който предписва да се прочетат псалмите 50 и 69, трисвятое, “Господи, помилуй” (40 пъти) и се завършва с 40 поклона; вторият кодекс е от итало-гръцки произход и поставя изповедния диалог между свещеника и каещия се в една по-богата богослужбена рамка, а именно — четат се псалмите 6, 24, 50, 31, 69 и 101, следва самата изповед, след която се четат Иезек. 18:21–28, Лука 15:1–9, трисвятое, “Господи, помилуй” (40 пъти) и се завършва с поклони. Както богослужебните елементи на краткия чин, така и тези на дългия чин са от повечерията, което ще рече, че изповедта някога се е извършвала през време на повечерието.

СЪВРЕМЕННИЯТ ЧИН НА СВ. ИЗПОВЕД

Съвременният чин на изповедта не е еднакъв в отделните православни църкви. Едно цялостно изложение на това разнообразие може да се намери в сп. “Stoudion”, 1925, X 11, с. 36–45, 97–110, 129–136. Ние ще се запознаем с чина на изповедта, даден в нашия требник, и с някои особености в чина на изповедта в гръцкия евхологий.

Чинът на изповедта се състои от две части: подготовка към изповед и самата изповед.

Свещеникът привежда каещия се пред иконата на Спасителя и пред аналоя, на който са поставени св. кръст и св. Евангелие — символ на присъствието на Господа Исуса Христа. Свещеникът поставя начало с “Благословен Бог наш...”, чете трисвятое, Пс. 50, умилителните тропари, “Господи, помилуй” (40 пъти) и молитвите “Боже, Спасителю наш, Който чрез Твоя пророк Натана...” и “Господи Исусе Христе, Сине на живия Бог...”. В случай, че изповядващите се са много, тази част се чете общо над всички.

Втората част, която обхваща самата изповед и опрощението, се извършва поотделно над всеки каещ се. Свещеникът приканва вярващия да се изповяда и изслушва внимателно изповедта му. Ако прегрешенията не са тежки, свещеникът първо прочита молитвата “Господи Боже на спасението на Твоите раби...”, покрива главата на изповядалия се с епитрахила си и произнася отпустителните и тайноизвършителни думи “Господ и Бог наш Исус Христос...”. После го благославя, прочита “Достойно ест...” и прави отпуст. Ако намери за необходимо, свещеникът налага съответна епитимия (запрещение, изправителна мярка) или подходящи аскези (духовни упражнения), предвидени в правилата на св. отци и църковната практика. Те нямат значение на задоволяване на Божията правда за греха, защото откупа за нашите грехове е дал Господ Исус Христос веднъж за всички (Евр. 10:14).

В практиката на гръцките църкви намираме следните особености:

1. След началото свещеникът прибавя специална ектения, молитвата “Господи Исусе Христе, Сине на живия Бог”, трисвятое, Пс. 50, умилителните тропари и “Господи, помилуй” (40 пъти).

2. Изповядващият се казва: “Съгреших, Господи, прости ми” и “Боже, бъди милостив към мене, грешния”; а свещеникът чете молитвата “Боже, Спасителю наш, Който чрез Твоя пророк Натана...”. Тогава изповядващият се, коленичил и вдигнал ръце, казва: “Отче, Господи на небето и на земята, изповядвам Ти всички скрити и явни неща на сърцето и на ума си, които извърших до днес. Ето защо прося прощение от Тебе, справедливия и благоутробен Съдия, и заради това, че отсега не ще съгрешавам.”

3. Свещеникът приканва каещия се да се изповяда и приема изповедта му.

След като даде наставленията си и постави съответна епитимия (ако е необходимо), свещеникът чете молитвата “Боже, Който си простил на Давида чрез пророк Натана изповеданите от него грехове...”. Този чин не съдържа тайноизвършителните думи “Господ и Бог наш Иисус Христос...”.

НЯКОИ ВАЖНИ КАНОНИЧЕСКИ ПРАВИЛА ОКОЛО ИЗПОВЕДТА

Материя на тайнството Изповед (Покаяние) е изповядването на греховете, а формата — полагането на епитрахила на свещеника върху главата на каещия се, благословението на свещеника и изричането на формулата “Господ и Бог наш Иисус Христос...”.

Извършител е епископът или презвитерът. Те не могат да издават тайната на изповедта, в противен случай попадат под ударите на най-тежкото наказание (132 правило на Картагенския събор; 120 правило на номоканона при Великия требник и др.)

Обект на тайнството е съгрешил след кръщението си православен християнин. На въпроса, от коя възраст нататък човек е длъжен да се изповяда, Марко Александрийски сочи 14 години (за момче) и 12 години (за момиче); 18 правило на Тимотей Александрийски сочи 10-годишна възраст, а съвременната руска практика — 7-годишна възраст.

Изповед може да се извърши винаги, но тя трябва да стане преди причестяване. Изповядващият се трябва да се разкае за извършения грях, да го изповяда устно и искрено и да изпълни наложената епитимия.

Ако изповедникът сметне, че трябва да наложи запрещение от причастие на изповядващия се, той прави отпуст, без да прочете молитвата “Господи Боже на спасението на Твоите раби...” и формулата “Господ и Бог наш Иисус Христос...”. Като изтече срокът на запрещението, свещеникът изслушва отново изповедта на каещия се и ако сметне, че той е достоен за причастие, прочита молитвата “Добро-сърдечни Господи, благи и човеколюбиви...”, която е поместена в нашия требник под рубриката “Разрешителна молитва над запретен от св. Причастие”, и тогава прочита също изпуснатите от чина на изповедта молитви.

Никой духовник не може да приеме на изповед ония, които са под епитимия, наложена от друг изповедник, нито може да освободи някого от епитимия, наложена от друг (12, 13 и 32 апостолско правило; 5 правило на I Всел. събор и 119 правило на номоканона от Великия требник), освен при опасност от смърт. В случай, че някой умре в периода на покаянието, без да получи опрощение, Руската православна църква е предвидила “разрешителна молитва”, която се чете в края на опелото. Такава молитва е поместена и в нашите требници, където е определено да се чете на опело “само от архиерея”, а “в краен случай, когато няма архиерей, тя може да се чете и от духовника, пред когото покойникът обикновено се е изповядвал приживе”. Тази молитва е: “Владико многомилостиви, Господи Иисусе Христе Боже наш, Ти на светите Си ученици и апостоли си дал ключовете на небесното царство...” Гръцкият евхологий, освен тази молитва, предвижда още две подобни на нея.

ТАЙНСТВО РЪКОПОЛОЖЕНИЕ (СВЕЩЕНСТВО). ХИРОТЕСИИ И ХИРОТОНИИ

СЪЩИНА НА ТАЙНСТВОТО РЪКОПОЛОЖЕНИЕ

Ръкоположението е тайнство, при което чрез епископско ръководяване на главата на правилно избран кандидат и чрез измолване благодатта на Светия Дух над него последният се въвежда в една от трите степени на свещенството: дяконска, презвитерска и епископска.

Тайнството Ръкоположение има божествен произход. То се извършва от самото начало на Църквата. Господ Иисус Христос е избрал и поставил за апостоли своите ученици. Апостолите са ръкополагали дякони (Деян. 6:6), презвитери (Деян. 14:23) и епископи (1 Тим. 4:14). Чрез това тайнство ръкоположените стават служители на Христа, разпоредници на Божиите тайни, посредници между Бога и човешките и обладатели на власт в св. Църква.

Византийският ритуал познава две понятия за въвеждането в свещенството: *хиротесия* (ръководяване) и *хиротония* (ръкополагане). До към VIII в. изворите не правят разлика в съдържанието на тези две понятия, т.е. и двете понятия се ползват за въвеждането в свещенството. В дошлите до нас документи от VII Вселенски събор (787 г.) вече се прави разлика между тези две понятия. Патриарх Тарасий под хиротесия разбира обикновено благословение, а не ръкоположение, не хиротония. Но едва след Зонара (към 1150 г.) и Валсамон (1140–1195 г.), въпреки още някои колебания, термините “*избиране*” (на гр. *κατάστασις* или *ψῆφος*), “*хиротесия*” (ръководяване на четец, певец и иподякон) и “*хиротония*” (ръкоположение на дякон, презвитер и епископ) се стабилизират окончателно.

Хиротесиите и хиротониите се извършват от епископ. Хиротесиите се извършват извън св. олтар, а хиротониите — в св. олтар. Хиротесиите се извършват в началото на св. литургия, а дори и отделно от нея, а хиротониите през време на св. литургия. В една и съща литургия може да се извърши хиротесия на много четци, певци и иподякони, но могат да се ръкоположат само един дякон, един презвитер и един епископ.

Избраният за някоя от степените на свещенството (дякон, презвитер, епископ) не се ръкополага направо в тази степен, а преминава последователно по-долните степени — първо степените на църковнослужителите (четец или певец и иподякон), а после и степените на свещенослужителите (дякон, презвитер и епископ). Сега отделно от свещенството се дава само степената четец или певец. Въведеният в тази степен изпълнява задълженията и на иподякона. Степента иподякон сега се дава в деня на ръкоположението на кандидата в дяконска степен. Понеже дяконът се ръкополага след анафората, презвитерът — след великия вход, а епископът — след “Светии Боже...”, едно и също лице не може да премине трите степени на свещенството в една и съща литургия. Но в една и съща литургия могат да бъдат ръкоположени двама или трима в различни степени на свещенството — един за епископ, втори за презвитер и трети за дякон. Епископ и презвитер могат да бъдат ръкоположени в пълна литургия (Злаоусова или Василиева), а дякон — и на Преждеосвещена литургия, след великия вход.

ИСТОРИЯ НА ТАЙНСТВОТО РЪКОПОЛОЖЕНИЕ

Първият документ, дошъл до нас, който отразява чина на тайнството Ръкоположение, е Апостолското предание на св. Иполит Римски (215 г.). Според него кандидатът за свещенство е предварително избран. Той бива ръкоположен в дяконска степен чрез хиротония и прочитане на една молитва от страна на епископа. Презвитерът се поставя чрез ръкополагане от епископа и съпрезвитерите и чрез прочитане на една молитва от епископа, а епископът — чрез ръкополагане от страна на околните епископи и прочитането на една молитва от първия епископ. Новоръкоположеният епископ получава целувка на мира и произнася евхаристийна молитва над приготвените от дяконите дарове. Канонически ръкоположенията стават в неделен ден. Молитвата за ръкоположение на презвитер и епископ в тоя документ е една и съща.

Според Апостолското предание нисшите степени — изповедници, вдовици, четци, девици, иподякони и лечители, се въвеждат в тези служения не чрез ръковъзложения, а чрез слово или връчване на вещи, например четецът се въвеждал в тази степен чрез връчване на богослужбена книга, а иподяконът — чрез покана да следва дякона.

Докаато Апостолското предание отразява римската практика, Апостолските постановления (към 380 г.), съставени в Сирия или Цариград, отразяват западносирийския ритуал. И този документ отразява почти същата практика с разликата само, че при презвитерското ръкоположение съпрезвитерите не полагат ръце над кандидата, а единствено епископът; при епископското ръкоположение народът ратифицира избора, като казва три пъти “достойн” преди ръкоположението; ръкополагащите епископи са трима, а над главата на ръкополагания се поставя св. Евангелие. Молитвата на ръкоположението е по-развита от тази, която намираме в Апостолското предание. Тук църковнослужителите са в две степени — четец и иподякон.

Всички чинове на ръкоположението в източните църкви са развитие на чина, даден в Апостолските постановления. Междинен стадий между него и този от византийския ритуал е чинът, отразен в съчинението на Псевдодионисий Ареопагит “За църковната йерархия” (VI в.). В него намираме много елементи от чина на ръкоположението, даден в Барберниовия евхологий (VIII в.). Запазените до нас евхологии от IX до XIX в., както и описанието на хиротесиите и хиротониите на св. Симеон Солунски, ни разкриват отделните етапи на развитието на византийския чин на ръкоположението. Ето най-важните етапи на това развитие.

Древните евхологии посочват като място за извършване на хиротесиите последователно “дяконикона”, “мястото пред големите порти” и “външния трон”. Дякониконът се намирал извън храма или някъде в притворната му част. Духовенството първо влизало в него, за да се облече в свещените одеяния, и тогава извършвало т. нар. малък вход. Когато дякониконът бил преместен зад или в олтара, архиереят стоял в притвора пред големите порти и оттам извършвал малкия вход. По-късно, когато архиереят заел владишкия трон в средната част на храма, той се възкачвал на него и стоял там до момента, когато ще извърши малкия вход. Като имаме предвид, че хиротесиите според тези евхологии се извършвали преди започването на св. литургия, те ставали първо в дяконикона, после — пред големите порти, а накрая — и пред владишкия трон, която практика продължава досега.

Освен в Алациевия евхологий, писан по заповед или от ръката на Герман Ама-тунски в Кипър през 1260 г., където са поместени две отделни молитви за хиротесия на четец и певец, във всички дошли до нас евхологии от VIII в. насам молитвата за

извършване на хиротесия на четец или певец е една и съща. Единствената разлика при хиротесията е, че на четеца се връчва книгата „Апостол“, от която новият четец прочита някое изречение, а на певеца се връчва книгата „Псалтир“, от която новият певец изпява един прокимен.

В древността св. Църква е извършвала хиротесия и на иподякон в отделен ден. Той се обличал в стихар и пояс. Давали му леген, кана с вода и кърпа, за да полива на архиерея преди великия вход. На тоя ден новоръкоположеният иподякон заемал старшето място между иподяконите и заставал пред светите двери, където чакал разпоредбите на служещия архиерей и пазел никой да не влиза в св. олтар.

Според древните кодекси иподяконът, който щял да бъде ръкоположен за дякон, заемал отново старшето място. Първоначално това място било на солея пред св. двери, а по-късно — на св. предложение, откъдето тръгвал за великия вход. Двама иподякони завеждали кандидата пред светите двери. Епископът изразявал съгласието си, той да бъде ръкоположен, като го благославял. Тогава двама дякони го въвеждали в св. олтар, като казвали алтернативно: „Повели“, „Повелите“, „Повели преосвещеннейши владыко...“ Свещеното хоро около св. трапеза се отбелязва едва в евхологии от X в. нататък. През това време до XV в. кандидатът и двамата дякони обхождали св. трапеза само веднъж при пеенето на тропара „Святни мученици...“. Св. Симеон Солунски свидетелства, че, за разлика от Цариград, в Солун се пеели два пъти „Святни мученици...“ и един път „Слава Тебе, Христе Боже“. По-късно, по подражание на венчанието, прибавили и тропара „Исаие ликуй...“, но като трети, а не като първи, както е при венчанието. Св. Симеон Солунски не говори за целуването на четирите ъгъла на св. трапеза, както и на ръката и набедреника на архиерея.

Според древните евхологии колениченето пред св. трапеза ставало, след като се възгласи „Божественная благодат...“. Св. Симеон Солунски и по-късните ръкописи отразяват съвременната ни практика, според която кандидатът коленичи, преди да се каже „Божественная благодат...“. Това изменение станало по богословски причини: първоначално този възглас, пред който архиереят казвал „избранием и искусом“, бил част от изборния протокол на кандидата; по-късно, когато престанали да четат изборния протокол, възгласът бил сметнат за център на чина на ръкоположението, затова кандидатът коленичел преди този възглас.

При ръкоположение на дякон иподякони го завеждали до светите двери, а дякони го въвеждали в св. олтар. При ръкоположение на презвитер тези служби заемали съответно двама дякони и двама презвитери, а при ръкоположение на епископ — двама презвитери. Кандидатът за дякон коленичел с дясното коляно, а кандидатът за презвитер и епископ — с двете. Според Апостолското предание, Египетския диатаксис, Иполитовите канони, Апостолските постановления и евхология на Серациона посветителната молитва е една. Дори в Апостолското предание и произхождащите от него Египетски диатаксис и Иполитови канони молитвата за ръкоположение на презвитер и епископ е една и съща по съдържание с посочване само на отделната степен (презвитер или епископ). Във византийския ритуал са поместени по две молитви за всяко служение. Първата е по-древна, защото чрез нея се измолва Божията благодат, докато във втората се изброяват духовните дарове, които трябва да има ръкоположеният.

След прочитането на първата молитва ектенията, която се произнася през време, когато епископът чете втората молитва, се казва съответно от архидякона, протопрезвитера и втория архиерей при трите вида ръкоположения.

След прочитането на молитвите новоръкоположеният се обличал в одеждите на

своята степен. Практиката, народът да казва “достойн” при обличането на отделните одежди, е засвидетелствана от св. Симеон Солунски. Древните извори говорят за възглас на народа “достойн” преди ръкоположението и при интронизацията или при заемането на местослужението си, когато архиепископът казвал: “Благословен Бог (името) стана дякон на светата (името) църква в името на Отца и Сина, и Святаго Духа.”

Дяконът заемал първото място сред дяконите, вземал връчената му рипида и веел над св. дарове. След причестяването на новоръкоположения архиепископът му давал св. чаша и той причестявал присъстващите. Тази практика отразява Барбериновият евхологий. Презвитерът заемал първото място сред презвитерите. “Залогът”, т.е. св. хляб, бивал връчен на новоръкоположения презвитер преди анафората и следователно той се освещавал върху ръката му. Тази практика намираме в Барбериновия и други евхологии до XI в. По-късни евхологии предписват “залогът” да бъде връчен след епиклезата и преди постепиклезата. Сега той се връчва на новоръкоположения презвитер преди възгласа “В первых помяни, Господи...”. Първоначално се давал един от хлябовете, които предстояли да се осветят, или част от хляба, или целият хляб. При св. Симеон Солунски в такива случаи през време на проскомидийния чин се вадели два “агнеца”, единият от които архиепископът давал на новоръкоположения презвитер. Първоначално той се връчвал, без да се казва нищо. По-късно почнали да казват импровизирани слова, чрез които подчертавали важноста на действието, докато по-новите кодекси съдържат познатите слова: “Приими залог сей...” В кодекс X 489 от XV в. на Атонския манастир Дионисию намираме следните слова: “Внимавай над този залог, който ще ти бъде изискан при Второто пришествие, не го давай на еретик или на мъртвец, или срещу дар, или поради страх или при заплаха, но внимавай над него така, както внимаваш над зениците на нековарните си очи.” След причастния архиепископът произнасял специално слово към новия презвитер пред светите двери. Според св. Симеон Солунски новоръкоположеният презвитер в продължение на седем дни служел св. литургия.

Предварителният чин, който се извършва при ръкоположението на епископ преди започването на св. литургия, в древните документи е съвсем самостоятелен. Касае се за чин, който се извършвал от група архиепископи начело с митрополита за утвърждаването или отхвърлянето на избраното преди това от клира и от народа лице. Този чин, в който кандидатът изповядва своята вяра, се нарича “малък печат”, за разлика от “великия печат”, т.е. от самото ръкоположение. Освен тях при епископското ръкоположение има и т. нар. “наречение”. То е официалното съобщение от страна на Св. Синод за избирането на кандидата за съответна епископия, когато кандидатът изразява своето съгласие да бъде ръкоположен за епископ. Сега наречението се извършва в един от предните дни, а малкият и великият печат в един и същ ден.

Малкият печат се извършвал така. От притвора до средната част на храма върху пода се изрисувал един орел с опашката в притвора. Под краката на орела се изрисувал град. Орелът бил емблема на архиепископската власт, символ, възприет от Византийската държава. Императорът награждавал архонтите с “царски орел”. Псевдокодин говори за орли, нарисувани по покривалата на седлата на императорските коне, а император Константин Порфирородни — за извезаните по императорските дрехи орли. Нарисуваният върху пода на храма орел означавал признаването на духовната власт на новоръкоположения епископ над даден град от страна на държавната власт. В деня на ръкоположението само първият архиепископ, който бил митрополитът на областта или патриархът, имал право да стъпи върху орела, а

другите архиереи минавали от страни, за да не стъпят на орела, защото властта на вдовстващата епископия се упражнявала от най-висшата църковна власт, представявана в тоя ден от първенстващата в ръкоположението.

Кандидатът се въвеждал в притвора на храма и той стъпвал върху опашката на орела. Там произнасял Символа на вярата. После влизал навътре и стъпвал върху тялото на орела, където изяснявал вярата си. Тогава кандидатът стъпвал върху главата на орела и давал последните си обещания. Така, като напредвал от опашката до главата на орела, той постепенно получавал духовната власт над града, за който бил избран за епископ. Тримата архиереи простирали ръка над кандидата, символ и знак на избор, когато възгласили: “Благодатта на Светия Дух да бъде с тебе.” Понятието “хиротония” първоначално е влязло в речника на св. Църква в смисъл на избор. През време на тоя чин нито архиереите, нито пък кандидатът били облечени в свещени одеяния, защото той ставал преди св. литургия и защото при незадоволителни отговори на въпросите, зададени от архиереите, ръкоположението могло да бъде осуетено. След малкия печат архиереите и кандидатът отивали в дяконикона и се обличали в пълните си одеяния. През време на малкия вход архиереите влизали в св. олтар. Клирици в презвитерски сан довеждали кандидата пред светите двери. Оттам го поемали двама архиереи. Той заставал прав пред св. трапеза. Хартофилакът носел “перото”, в което бил вписан “изборът и изпитването”, т.е. протоколът, който почвал с думите: “Избралием и искусом боголюбезнейших архиереев и всего освященнаго собора Божественная благодат всегда немощная врачующи и оскудевающая восполняющи, проручествует. . .” Св. Симеон Солунски дава обяснение на термина “перото”, като казва, че то символизира гълъба, чрез който Светият Дух слезе над Господ Иисус Христос. Още 7-о правило на Иполитовите канони говори за избора на епископа от страна на народа. Църковният историк Созомен нарича протокола “хартия на избора”. Апостолските постановления предписват народът да изрази своето съгласие чрез трикратно извикване “достойн”.

Поставянето на евангелие върху главата на ръкополагания е засвидетелствано от Апостолските постановления, от Паладий, който в житието на св. Иоан Златоуст пише за този обред, извършен при ръкоположението на Виктор Ефески, както и от Псевдодонисий Ареопагит в съчинението му “За църковната йерархия”. Древните кодекси предписват отвореното Евангелие да се държи над раменете на кандидата. Обяснението на това изискване намираме в съдържанието на осветителната молитва, където се говори за “евангелското иго”. Сирийските типичи досега предписват то да се държи над раменете на кандидата. В Апостолските постановления двама дякони държат евангелието. По-късните кодекси нареждат евангелието да се държи от втория и третия архиерей.

Според Апостолските постановления ръкоположението могли да извършат двама, а в краен случай и един архиерей. В историята на Източната църква има случаи, когато епископ е бил ръкоположен от един архиерей, например Сидирий Палевиски, преместен от св. Атанасий Велики на Птолемайдската митрополия; Павлин е ръкоположил за свой приемник в Антиохия Евагрий, но това ръкоположение било признато след това от други. Независимо от участието на трима архиереи, древните кодекси дават да се разбере, че самото ръкоположение се извършва от един. Той благославя кандидата, слага десницата си върху главата му и чете молитвите, докато другите държат отворено евангелието над него. В този смисъл е и ектенийното прошение “За нашия архиепископ. . . и за делото на неговите ръце” и рубриката “След това целуват ръкоположения — този, който го е ръкоположил, и останалите епископи”.

Сакосът и митрата са инсигнии, които епископите са получили в късното средновековие. В древността новоръкоположеният епископ получавал само омофор. Според Алациевия евхологий жезълът се връчвал на кандидата още при малкия печат. Еладската църква връчва жезъла и митрата веднага след връчването на омофора. Българската православна църква връчва омофора веднага след ръкоположението, а жезъла и митрата — при отпуста. Тази е практиката и на Цариградската патриаршия.

В древността новоръкоположеният заемал първото място в св. литургия. Сега фактически той заема второто място, защото обикновено при ръкоположение на епископ взема участие архиепископът или патриархът на Църквата, или, в краен случай, митрополит, който представлява върховната власт.

СЪВРЕМЕННИЯТ ЧИН НА ХИРОТЕСИИТЕ И ХИРОТОНИИТЕ

ХИРОТЕСИЯ НА СВЕЦНОСЕЦ

Обикновено хиротесииите стават в края на утрентя, след славословието. Ако в предния ден е имало бдение, хиротесията става преди началото на св. литургия. Хиротесии могат да стават и самостоятелно, несвързано с литургия.

След като архиереят вземе време и се облече в пълно одяание, духовенството излиза от олгара и застава на обичайното място. Кандидатът се привежда в средата на храма, откъдето той се покланя три пъти към св. престол и три пъти към архиерея. Тогава той се приближава до архиерея и прекланя глава. Архиереят го благославя три пъти, полага десницата си на главата му и чете молитвата "Иже всю твар светом просветивий. . .". Новият свецносец целува десницата на архиерея и почва да служи в храма като клисар.

ХИРОТЕСИЯ НА ЧЕТЕЦ ИЛИ ПЕВЕЦ

В нашата съвременна практика горният чин стои като начало на чина за хиротесия на четец или певец. Ето защо, след като се изпълни всичко казано по-горе, архиереят постригва кръстообразно косата на кандидата при произнасянето на формулата "Во имя Отца и Сина, и Святаго Духа, всегда, ныне и присно и во веки веков". Обличат кандидата в стихар (в печатния гръцки евхологий се говори за малък фелон, какъвто сега дава Руската православна църква). Архиереят благославя три пъти кандидата, полага десницата си върху главата му и чете молитвата "Господи Боже вседержителю, избери раба Твоего сего. . .", с която моли Бога да го избере, да го освети, да му даде мъдрост и благоразумие, да чете и изпитва свещените му слова и да го пази в непорочен живот. После му връчва апостола (ако е четец) или псалтира (ако е певец). Новият четец чете част от апостолско четиво, или, ако е певец, изпява един прокимен, в знак, че започва своето служение в Църквата. В случай, че кандидатът бива облечен в малък фелон, след молитвата той го съблича и облича стихар.

Ако хиротесията се извършва над повече кандидати, действията се извършват над всеки поотделно, но молитвите се четат в множествено число, общо за всички.

Когато хиротесията се извършва самостоятелно, несвързано със св. литургия, архиереят, облечен в епитрахил и омофор, поставя начало с "Благословен Бог наш. . .", певците изпяват "Царю небесний. . .", четат трисвятое, изпява се тропарът на деня.

Тогава архиерейт извършва хиротесията тъй, както е описано по-горе.

В ерминията на офикиите, поместена в края на гръцкия печатен евхологий, за йеромнима (на гр. *Ἱερομνηστήριον* — главен свещенослужител) се казва, че “при липса на епископ може да благославя четци”. В ръководствата се казва, че при нужда епископът може да делегира архимандрит или протоиерей да благослови четец. У нас тази хиротесия се извършва от архиерей.

ХИРОТЕСИЯ НА ИПОДЯКОН

Привеждат четеца пред архиерея, който, облечен в пълно одеяние, стои на обичайното място сред храма. Архиерейт го благославя кръстообразно три пъти, полага ръката си върху главата му и чете молитвата “Господи Боже наш, иже чрез единого и тогожде Святаго Духа. . .”, с която моли Бога, Който раздава на избраните даровете на Светия Дух, да удостои и този раб да бъде служител на Църквата, да обича благолепието на Божия дом, да пази пред вратите му, да пали свещите и пр. След това архиерейт полага върху лявото му рамо кърпа и му връчва леген и кана с вода. Новият иподякон полива на архиерея да си умие ръцете и иподяконът бива отведен пред иконата на Спасителя от иконостаса, където стои до херувимската песен. Преди великия вход той застава пред светите двери и отново полива на архиерея. На великия вход новият иподякон следва извършващите входа, а когато те влязат в св. олтар, той застава пред иконата на Св. Богородица. Когато архиерейт каже “И да бъдат милости великаго Бога. . .” (след анафората), иподяконите го въвеждат в св. олтар и той заема първото място между тях. Сега това не става, защото иподяконите веднага биват ръкополагани в дяконски сан.

ХИРОТОНИЯ НА ДЯКОН

След анафората и благословението “И да бъдат милости великаго Бога. . .” служителите вземат легена, каната, кърпата и пояса от иподякона. Двама дякони го хващат за ръцете, водят го пред иконата на Спасителя и Св. Богородица, пред които той прави по три поклона, и го въвеждат в св. олтар, като възгласят “Повели”, “Повелите”, “Повели, преосвещеннейши владыко, нине приводимаго к тебе”. Следва т. нар. “свещено хоро”: поставят трона на архиерея от лявата страна на св. трапеза и той сяда на него; воден от двама дякони, кандидатът целува набедреника и десницата на архиерея и обхожда св. трапеза, като целува “евангелистите” от четирите ъгъла на св. трапеза; това става три пъти при пеенето на тропарите “Святии мученици. . .”, “Слава Тебе, Христе Боже. . .” и “Исаие, ликуй. . .”. Тогава архиерейт и кандидатът застават пред св. трапеза. Кандидатът прекланя само дясното си коляно, полага ръцете си кръстообразно на св. трапеза и челото си между тях. Архиерейт покрива главата му с края на омофора си, благославя го три пъти, поставя ръката си върху главата му и когато дяконът каже “Вонмем”, произнася извършителните думи на тайнството: “Божественная благодат. . .” Всички пеят “Господи, помилуй”. Архиерейт благославя три пъти отново главата на кандидата, поставя ръката си на главата му и чете молитвата “Господи Боже наш, предзванием Твоим. . .”, с която моли Бога да подари на кандидата силата на Светия Дух, за да стане служител на пречистите Божии тайни, да го пази в скромност, та да има тайнството на вярата в чиста съвест и пр. Първият дякон казва тихо специална ектения, а архиерейт чете молитвата “Боже Спасе наш, нетленным Твоим гласом. . .”, с която моли Бога,

Който е удостоил кандидата, да дойде до дяконското служение, да го изпълни с вяра, любов, сила и освещение чрез слизането на Светия Дух. След това архиереят връчва на новия дякон орар, наръкавници и служебник, като първо ги посочва към народа и казва "Достойн!", а клириктът и народът повтарят и потретват същия възглас. Тогава новоръкоположеният дякон целува омофора и десницата на архиерея и застава от дясната му страна. През време на причастния новият дякон пръв се причестява след презвитерите. Той казва "Со страхом Божиим..." и ектенията на благодарността "Прости! Приемше...".

На Преждеосвещената литургия ръкоположението на дякон става след пренасянето на даровете и преди просителната ектения.

ХИРОТОНИЯ НА ПРЕЗВИТЕР

Хиротонията на презвитер става след херувимската песен. Двама дякони повеждат кандидата пред иконите на Спасителя и Св. Богородица, а двама презвитери го поемат пред светите двери, въвеждат го в св. олтар. Там се извършва "свещеното хоро" тъй, както е описано при ръкоположението на дякон. Кандидатът коленичи с двете си колена. Архиереят покрива главата му с края на омофора, благославя го три пъти, поставя ръката си на главата му и когато архидяконът или протоиероят каже "Вонмем", възглася "Божественная благодат...". Всички запяват "Господи, помилуй", архиереят повторно благославя кандидата три пъти, поставя ръката си на главата му и чете молитвата "Боже безначалний и безконечний...", с която моли Бога да удостои кандидата да приеме великата благодат на Светия Дух. Старшият презвитер казва специална ектения, през време на която архиереят чете молитвата "Боже великий в силе...", с която моли Бога този раб да стои безукорно пред св. жертвеник, да проповядва благовестието на Божието царство и пр. Тогава архиереят му връчва епитрахил, пояс, фелон и требник, като при всяко връчване ги посочва на народа и казва "Достойн!", а клирът и народът повтарят и потретват същия възглас.

След постепиклезата на анафората, преди да каже "Изрядно", архиереят дава на новоръкоположения презвитер св. Агнец, като му казва: "Приими залог сей..." Презвитерът взема св. Агнец върху кръстосаните си длани и застава благоговейно зад св. трапеза с лице към архиерея. Той връща св. Агнец на архиерея преди възгласа "Святая святим". При причастния новоръкоположеният се причестява пръв след архиерея, а накрая чете заамвонната молитва и раздава нафората.

ХИРОТОНИЯ НА ЕПИСКОП

Хиротония на епископ става най-малко от трима архиереи. Духовенството се облича в пълно одеяние и застава сред храма. Двама архимандрити извеждат кандидата и той се покланя пред иконите на Спасителя и Св. Богородица по приетия начин. Тогава той застава под солея с лице, обърнато към архиереите. Оттам, по зададени му въпроси, изповядва вярата си на три пъти. В нашата практика, по подобие на руския архиерейски чиновник, третата изповед на вярата е заместена с обещание да пази каноните и църковния мир, като се подчинява на патриарха и Св. Синод. След всяка изповед първият архиерей казва: "Благодатта на Светия Дух да бъде с тебе"; "Благодатта на Светия Дух да бъде с тебе, като просвещава, утвърждава и вразумява всички дни на живота ти"; "Благодатта на Светия Дух чрез моя

мерност посочва тебе боголюбения архимандрит (името) за епископ на богоспасаемия град (името)”. В гръцката практика кандидатът първо застава на опашката на орела, после — на тялото му, а накрая — на главата му. В нашата практика кандидатът стъпва върху обло килимче, наречено орел, и целува ръцете на архиереите след всяка изповед. Кандидатът бива въведен в св. олтар и се начева св. литургия.

След “Святий Боже...” ръкополаганият се извежда от двама архимандрити на солея. Архиереите го поемат. Кандидатът веднага коленичи пред св. трапеза с двете колена и полага челото си между кръстосаните си ръце. Първият архиерей отваря евангелието и го полага върху главата на кандидата. Вторият и третият архиерей поемат и придържат отвореното евангелие, а първият чете извършителните думи: “Избранием и искусом боголюбезнейших архиереев и всего освященнаго собора, Божественная благодат всегда немощная врачующи и оскудевающая восполняющи, проручествует боголюбезнейшаго архимандрита (името), избраннаго во епископа (името на града), помолимся убо о нем да приидет на него благодат Всесвятаго Духа.” Всички пеят “Господи, помилуй”. Първият архиерей го благославя три пъти, поставя ръката си върху главата му и чете молитвата “Владико Господи Боже наш...”, с която моли Бога да слезе над кандидата Светият Дух, да го укрепи, както е укрепил св. апостоли и пророци и пр. Вторият архиерей казва тихо специалната ектения, през време на която първият архиерей чете молитвата: “Господи Боже наш...”, с която моли Христа да направи новоръкоположения Свой подражател в пастирското служение и пр. Тогава новият епископ съблича фелона и облича саκος и омофор, връчени от първия архиерей при възгласа “Достойн”, повторен и потретен от клира и народа. Новият архиерей заема второто място след първенстващия. Качват се на горното място и оттам той дава “мира” пред апостола. Той се причестява след патриарха и причестява нисшия клир и народ. След отпуста първенстващият възлага на главата му митра и му връчва пастирски жезъл. Новият архиерей раздава нафората.

ХИРОТЕСИЯ НА АРХИДЯКОН (ПРОТОДЯКОН), ПРОТОИЕРЕЙ (ИКОНОМ), ИГУМЕН И АРХИМАНДРИТ

В изпълнение на заповедта на св. апостол Павел ревностните духовници да се удостояват със сугуба чест (1 Тим. 5:17) св. Църква привежда дяконите и презвитерите в почетни санове: архидякон (протодякон), протоиереи (икономи), игумени и архимандрити. В отделните православни църкви тази материя се третира различно.

В гръцките църкви дяконите биват въвеждани в архидяконство, а презвитерите в икономство и протопрезвитерство. Според съдържанието на молитвата архидяконът е началник на дяконите. Той е обикновено първият сътрудник на архиерея в администрирането на епархията. В древността той най-често бил определеният негов приемник. В Цариградската патриаршия архидяконът досега е началник на администрацията. Той бива избран направо за архиерей. Ръкоположението му в епископство става веднага след въвеждането му в презвитерски сан, в следващата литургия. В Руската православна църква титлата архидякон носел първият дякон в манастирите. Първият дякон на катедралните църкви се наричал протодякон. Обикновено той бил женен и неговата функция била литургична, затова за такива били избирани дякони с хубав и силен глас. В гръцките църкви презвитерите биват въвеждани в икономство, а в Руската църква — в протоиерейство. Протопрез-

вители имали и двете църкви. Обикновено те заемали важни служби, например в Руската църква — протопрезвитер на Двореца, Възнесенската катедрала, Флотата и Армията. Игумени и архимандрити са титли, които дава Руската църква, докато в гръцките църкви игумени се наричат началниците на манастирите, а архимандрити — произведените йеромонаси. Българската православна църква въвежда в архидяконство и протодяконство, протоиерейство, икономство, протопрезвитерство и архимандритство. Ставрофорството е отделна официя.

Кандидатът се привежда пред архиерея, който го благославя три пъти, поставя ръката си върху главата му и чете посветителната молитва. За архидякон и протодякон тя е “Владико Господи Боже наш, архидяконство роду нашему...”. След това го благославя и казва: “Благословен Господ, се бист раб Божий (името) архидякон (протодякон) во имя Отца и Сина, и Святаго Духа.” Полага ръката си върху главата му и възглася “Достойн”. За протоиерей (иконом) молитвата е: “Владико Господи Иисусе Христе, Боже наш, священство даровавий роду нашему...” За игумен тя е: “Боже, всегда човеков спасения промисл творяй...”; и главопреклонителната молитва е: “Приклони, Господи, ухо Твое.” Дяконът казва: “Повели, владико”; а архиереят гласно казва: “Благодат Всесвятаго Духа чрез нашу мерност производит тя игумена...” и възглася “Достойн”. Същият чин се извършва и при архимандрита в случай, че преди това не е бил благословен за игумен.

НЯКОИ ВАЖНИ КАНОНИЧЕСКИ ПРАВИЛА ОКОЛО СВЕЩЕНСТВОТО

Видимата страна на тайнството Свещенство е епископското ръковъзлагане над кандидата и прочитането на формулата “Божественная благодат...” с молитвите.

Извършител на тайнството е епископът. Дякон и презвитер се ръкополагат от един архиерей (2 апостолско правило), а епископ — от трима, а в краен случай — от двама архиереи (1 апостолско правило).

Обект на тайнството може да бъде само православен християнин, който няма ония недостатъци, изброени от каноните на св. Църква като пречки към ръкоположение.

Отделните степени на свещенството не бива да се дават прибързано (1 Тим. 5:22; 10 правило на Сардикийския събор). Място на ръкоположението е храм в каноническия диоцез на ръкополагащия епископ или чужд диоцез, но с разрешение на местния епископ (35 апостолско правило; 22 правило на Антиохийския събор). То трябва да се извърши в присъствието на народа (7 правило на Теофил Александрийски). Никой не може да бъде ръкоположен втори път в същата степен, освен ако е бил ръкоположен от еретик (68 апостолско правило), нито пък без изрично назначение за определена епископия или храм (6 правило на IV Всел. събор). Епископ не може да ръкоположи в по-висша степен клирик от чужда епархия без разрешение на неговия архиерей. Игумен в презвитерски сан може да извърши хиротесия на четец и иподякон (14 правило на VII Всел. събор и 6 правило на Никифор Цариградски).

ТАЙНСТВО БРАК

СЪЩИНА НА ТАЙНСТВОТО БРАК

Бракът е тайнство, при което женихът и невестата дават пред свещеника и Църквата обещание за взаимна съпругеска любов и вярност; съюзът им се благославя по образа на Христовия съюз с Църквата и им се измолва Божията благодат за чисто единомудрие към благословено раждане и християнско възпитание на децата.

Според Свещ. Писание Бог е учредил брака в рая (Бит. 1:22-28; 2:18-24). Христос е очистил брачния институт от израждането, в което е бил изпаднал при юдеите и езичниците след първородния грях, и го е издигнал до достойнството на тайнство. Св. апостол Павел е изразител на християнското схващане за брака като “велика тайна”, подобна на мистичния съюз между Христа и Църквата (Еф. 5:32).

Чинът на тайнството Брак се състои от две части: *обручение* и *венчание*. В обручението се потвърждава пред Бога взаимното обещание на вступащите в брак и в залог на това им се дават пръстени, а във венчанието се благославя техният съюз и се измолва за тях Божията благодат.

ИСТОРИЯ НА ТАЙНСТВОТО БРАК

Църковното предание не е запазило свидетелства, по които да съдим, че Господ Иисус Христос и св. апостоли са установили специален чин за тайнството Брак. В началото на II в. св. Игнатий Богоносец пише: “Съюзът между мъже и жени, които се бракосъчетават, трябва да става, като се вземе мнението на епископа, та техният брак да се извърши в името на Господа, а не според страстта” (Послание до Поликарп 5, 6). Вероятно това съгласие на епископа трябва да е било придружено с неговото благословение през време на евхаристийното събрание, когато младоженците се причестявали. Самите брачни тържества обаче се извършвали според местните традиции. Църквата заварила юридически и религиозни брачни норми, които тя възприела, изчистила от всички обичаи, които не хармонизирали с християнското учение, и развила.

В юдейството бракът се състоял от годеж и венчание. През библейско време годеникът давал на бащата на годеницата си “*моһар*”, а на нея той давал подаръци. Следвало венчанието, което ставало в дома на годеника. Брачните тържества продължавали цяла седмица. В Талмуда, който отразява брачните обичаи от близко на апостолското време, намираме предписание, че жена може да се вземе по три начина: “с пари (*kesef*), писмен контракт (*kethûba*) или конкубинат”. Годежът се извършвал в дома на годеницата, а венчанието — в дома на годеника. Благословието на годеща се произнасяло от бащата на годеницата, а благословието на венчанието — от бащата на годеника. В събота и празничен ден не се извършвал годеж, а в дни на нещастия равините нареждали младоженците да не носят венци и да няма песни. След едноседмични брачни тържества младоженците и родителите се събирали, за да извършат заключителните обичаи на венчанието. Както на годеща, така и на венчанието свещениците нямали никакво участие.

В гръко-римския свят бракът също се състоял от годеж и венчание, но докато годежът бил чисто юридически акт, венчанието било свързано с религиозни действия, като например принасяне на жертви и благословения от страна на жрици или жреци. И тук намираме сватбеното облекло, венците, пръстена, подаръците, връч-

ване на годеницата на нейния годеник, сватбената вечеря и брачната нощ. Брачните обичаи обаче се различавали в зависимост от епохата и областта, в които се извършвали.

Християните продължили да се бракосъчетават, спазвайки обичаите на своята област. Атинагор в апологията си до император Адриан (117–138 г.) пише, че християните се женят по законите, установени от императорите. В посланието на Диогнета четем, че “християните се женят напълно като другите”. Това ще рече, че християните от юдейски произход извършвали своя брак с благословения, а тези от езически произход — чрез принасяне на жертви и благословения, но за разлика от преди, тези жертви и благословения се извършвали не от родителите и от жреците, а от епископа или презвитерите. Апокрифът “Деяния на Тома” говори за молитви и възлагане на ръце. Първите сведения за участието на Църквата в бракосъчетанията идва от края на IV в. Правило 54-то на Лаодикийския събор нарежда клирът да напуска дома на младоженците, преди в него да влязат играчите. Въпреки че евхологията на Серапион и Апостолските постановления не включват някоя молитва за венчание, не можем да допуснем, че клирът е бил поканен на сватбата, без да вземе литургийно участие в нея. Св. Григорий Назиански в посланието си до Диоклис пише, че при бракосъчетанието се пеели псалми. Св. Иоан Златоуст говори за молитви и благословения, произнасяни от презвитерите върху младоженците.

На Изток при венчанията се извършвали два основни акта: актът на връчването (*ἔκδοσις*) на младоженката на нейния съпруг от страна на баща ѝ и актът на увенчаването (*στεφάνωμα*) на младоженеца от страна на баща му. Тези два акта постепенно почнали да се извършват от Църквата.

Връчването на младоженката на нейния съпруг от страна на клира трябва да е била текуща практика в Александрия през времето на патриарх Тимотей (381–385 г.), защото в своите канонически отговори той дава предписания в кои случаи е забранено свещенослужителят да извършва това “свързване”. Синесий Киринейски след 402 г. получава съпругата си от ръцете на патриарх Теофил (385–412 г.). Св. Григорий Назиански пише на Прокъл, че с радост ще вземе участие в брака на дъщеря му, “за да сложи една в друга ръцете на младите съпрузи, а техните две ръце в ръцете на Бога”. Патриарх Иоан Цариградски е свързал ръцете на император Маврикий (582–602 г.) и на дъщерята на неговия предшественик Тиверий.

През IV в., първо в Армения, а след това и във Византия, актът на увенчаването, т.е. поставянето на венци върху главите на младоженците, постепенно започнал да се извършва от свещенослужителите. Св. Григорий Назиански ни разкрива началото на този процес, когато казва, че по-подходящо е този акт да става от страна на бащата. Пръв дава християнско тълкувание на този акт св. Иоан Златоуст. Той казва: “Слагат венец върху главите им (на съпрузите — ск. м.), символ на тяхната победа, защото те напредват непобедени към пристанището на брака, те, които не бяха победени от удоволствието. Ако пък някой роб на удоволствието се е отдал на блудници, защо има венец върху главата си, той, който е победен (човек — ск. м.)?” Въпреки противодействието на някои отци и учители на Църквата като Климент Александрийски, Минуций Феликс, Тертулиан и благодарение на тълкуванието, дадено на този акт от св. Иоан Златоуст, той бил възприет от Църквата в нейните брачни обреди. През VI в. увенчаването било обред на брака, защото Иоан Цариградски, след като съединил ръцете на император Маврикий с дъщерята на Тиверий, поставил венците върху главите на младоженците и тогава те “взели участие в тайните на Богочовека”, т.е. били причестени. Оттогава византийските хронисти говорят за увенчаването (*στεφάνωμα*) и за коронясването (*στέψις*) на византийски-

те императори. Св. Теодор Студит († 826 г.) между привилегиите на Цариградските патриарси споменава и за увенчаването (*στεφάνωμα*) на императорската двойка.

Барбериният евхологий съдържа молитви както за обручението, така и за венчанието. За обручението дава две молитви: “Боже вечний, Който разделените си събрал в единство...” и “Господи Боже наш, Който от народите си предобручил Църквата...”. Този евхологий не дава рубрики за детайлите на обручението. Тях намираме в Синайските евхологии X 957 (IX-X в.) и X 958 (X в.). Първият към горните молитви прибавя и една ектения, а вторият — и благословението на пръстена, както и целуванието между обручените. Според чина, описан от втория евхологий, свещеникът стои в св. олтар, а обручаващите се — на солея. Свещеникът взема пръстен от годеника и го поставя върху св. трапеза. Дяконът казва ектения, а свещеникът чете двете цитирани молитви. Тогава свещеникът взема пръстена от св. трапеза, дава го на годеника, а годеникът — на годеницата си, като я целува по челото. Годеницата се навежда и целува десницата на своя годеник. От XI в. натаък пръстените са вече два: един златен, даван от годеника на годеницата, и един железен или сребърен, даван от годеницата на годеника. От това време целуванието изчезва от рубриките на евхологиите.

Исаврийците Лъв III (717–741 г.), Константин V (741–775 г.), а по-късно и Лъв VI Мъдри (886–912 г.) дали на обручението юридическа основа. Император Алекси I Комнин (1091–1118 г.) санкционирал текущата практика, годежът със залог да се свързва с църковно благословение. Това законодателство станало причина обручението да се свърже с венчанието. Книгата на церемониите на император Константин Порфирородни (945–959 г.) и кодекс Коизлинус 213 от 1027 г. свидетелстват, че обручението и венчанието в Цариград се извършвали в един и същ ден, едно след друго; обручението в — притвора, а венчанието — в средната част на храма.

Барбериният евхологий дава чина на венчанието в следната форма: дяконът казва ектения, а свещеникът чете молитвата “Боже святий, Който от пръст си създал човека...” (наша трета), свързва ръцете на младоженците и поставя венци на главите им. След “Мир всем. Глави ваша Господеви приклоните” чете главопреклонителната молитва “Господи Боже наш, Който в спасителното Си промишление...” (наша, след библейските четива) и чрез възгласа “И сподоби нас, Владико...” навежда към Господнята молитва. Следва молитвата на “общата чаша” “Боже, Който всичко си направил със Своята сила...”. Чинът завършва с една дълга молитва, която в по-новите евхологии е разделена на няколко молитви.

Паралелно с горния кратък чин на брака (обручение и венчание), след X в. на Изток се появява и друг, по-обширен византийски чин. Вероятно той идва от южноиталианските византийски колонии и през Крит и Кипър преминава в Синай. Като се има предвид, че първите печатни издания на евхологиите се правят във Венеция, където са взели под внимание и чина на Южна Италия, ще стане ясно защо нашите съвременни чинове на брака съдържат повече молитви. Към това трябва да се прибави и фактът, че Синайски ръкописи от X и XI–XII в. описват чин на обручение и венчание, включени в Преждеосвещената литургия, т.е. че предходната част на Преждеосвещената литургия се заменя с чина на венчанието: вместо велика ектения на литургията се предвижда ектения на венчанието; вместо антифонните молитви на литургията се четат молитви на венчанието; вместо библейските четива на литургията се четат четивата на венчанието, след което следва Преждеосвещена литургия от частта след ектенията за оглашените.

Съвременните формули “Обручава се Божият раб...” и “Венчава се Божият раб...” са от твърде късно време. Първата я намираме в кодекси след XV–XVI в.

По-ранни кодекси предписват при даване на пръстените да се казва: “Во имя Отца и Сина, и Святаго Духа.” Втората я намираме в кодекси от XVII в. По-ранни кодекси предписват: “после увенчава двамата” или “благодяла главите им три пъти”; след което “взема венците и казва: положил еси на главах их венци от каменей честних. И увенчава” (IX–X в.); или се чете Пс. 20 и “увенчава двамата” (XI–XII в.); или свещеникът казва: “Господи Боже наш, славою и честью венчай я” (от XIII до XVI в.).

Общата чаша от Барбериновия евхологий трябва да е съдържала св. Причастие. По-късните евхологии правят разлика между причестяването на младоженците, което предшества общата чаша, и даването на общата чаша. Св. Симеон Солунски казва, че младоженците първо се причестявали и тогава им поднасяли общата чаша и че на второбрачни и на други, които по една или друга причина били възпрепятствани да се причестят, се давало само общата чаша. Кодекси от XVI в. свидетелстват, че на младоженците някои свещеници давали хляб и мед.

В кодекси от IX–X в. намираме молитви за сваляне на венците. Кодекси от XIII в. описват кортеж от храма до дома на младоженците “и когато приближават дома, свещеникът сваля венците”. Кодекси от XIV до XVI в. предписват свещеникът да сваля венците в брачната стая. Венците остават в стаята три или седем, или осем дни, след което свещеникът идва отново, за да ги прибере, произнасяйки специална молитва за случая. Най-древните евхологии дават само молитвата “Господи Боже наш, Който си благословил венеца на годината. . .” (XI и XII в.). Един кодекс от XIII в. също дава една молитва, но тя е: “Като постигнаха младоженство. . .” От XIV в. кодексите съдържат и двете молитви, каквато е и нашата практика. В древните кодекси втората молитва почва с думата “младоженство” (*νυμφώνα*), а не “съгласие” (*συμφώνια*), както е сега.

В началните времена на клира е било забранено да взема участие във втори брак (7 правило на Неокесар. събор). От протестите на св. Теодор Студит се вижда, че в негово време Църквата е благославяла втория брак. Той свързва тази практика с третия брак на император Константин V (741–775 г.). По повод четвъртия брак на император Лъв VI Мъдри, Цариградският събор (920 г.) отхвърлил този четвърти брак и допуснал по крайно снизхождение третия брак, като го асимилирал с втория. Първият кодекс, който съдържа “молитва над второбрачни”, е кодекс Коизлинос X 213 от 1027 г. Отделни кодекси от различни векове предписват на второбрачни да не се възлагат венци или, ако се допуска това, забранява се увенчаването да става от свещенослужител. То се извършва от първобрачната страна (евхологий от 1153 г.). Един евхологий от XV в. предписва да не се дава венец на вдовец или вдовица, “защото Господ е създал само един венец, който принадлежи на ония, които се венчават за първи път”. Църквата е забранявала сватбените тържества в постни и празнични дни. Правило 52-ро на Лаодикийския събор забранява извършването на брак през дните на Великия пост.

СЪВРЕМЕННИЯТ ЧИН НА ТАЙНСТВОТО БРАК

ОБРУЧЕНИЕ

Новобрачните застават в притвора. Ако храмът няма притвор, те застават в средната част на храма, близо до изходната врата — мъжът отдясно, а жената отляво. Свещеникът, облечен в епитрахил и фелон, взема пръстените на кандидатите и

ги поставя на дискос. След това запалва две големи свещи, свързани с панделка, и ги връчва на новобрачните, като казва: “Во имя Отца и Сина, и Святаго Духа.” Тогава поставя начало, като възглася: “Благословен Бог наш. . .” После казва специална ектения и чете двете най-древни молитви: “Боже вечный. . .” и “Господи Боже наш, Който от народите си предобручил Църквата. . .”. Свещеникът взема единия пръстен, прави кръст три пъти с пръстена на младоженеца, след като го допре до челата и на двамата при произнасяне на формулата “Обручава се Божият раб. . .”, и го поставя на пръста на дясната ръка на младоженеца; взема втория пръстен и извършва същото над младоженката, след като допре пръстена върху челата и на двамата при произнасянето на формулата “Обручава се Божията рабиня. . .”, и го поставя на пръста на дясната ръка на младоженката; кумът ги разменя три пъти, а свещеникът чете молитвата “Господи Боже наш, Който си придружавал в Месопотамия. . .” и произнася кратка сугуба ектения.

ВЕНЧАНИЕ

Обручените пристъпват към средата на храма, където е поставена маса. На масата стои св. Евангелие, св. кръст, венците, чаша с вино, блюдо с хляб и бонбони. При литията от притвора към средната част на храма свещеникът върви пред тях с кадилница при пеенето на антифон Пс. 127 с припев “Слава Тебе, Боже наш, слава Тебе”.

Свещеникът издига Евангелието, като прави с него кръст и възглася “Благословено царство. . .”, произнася специална велика ектения и чете три молитви: “Боже пречистий. . .”, “Благословен си, Господи Боже наш. . .” и “Боже светий, Който си създал от пръст човека. . .”. През време на последната молитва той взема ръцете на младоженците и когато рече “съчетай раба Си (името) с рабинята Си (името)”, свързва ръцете на младоженците. После взема венците и като прави онова, което бе направил и с пръстените, казва “Венчава се Божият раб. . .”, а после “Венчава се Божията рабиня. . .” и полага венците върху главите на младоженците. Кумът разменя венците три пъти, а свещеникът ги благославя три пъти при пеенето на “Господи Боже наш, славою и честию венчай я”. Следва прокименът, апостолът (Еф. 5:20-33) и евангелието (Иоан 2:1-11). Произнася се кратка сугуба ектения, чете се молитвата “Господи Боже наш, Който в спасителното Си промишление. . .” и просителната ектения. След възгласа “И сподоби нас, Владико. . .” се чете “Отче наш. . .”. Тогава свещеникът чете молитвата на общата чаша “Боже, Който си всичко сътворил. . .”, дава на младоженците да отпият от общата чаша по три пъти, като казва “В името на Отца и Сина, и Святаго Духа”, дава им и от хляба и от бонбоните, без да казва нищо. След това повежда младоженците три пъти около трапезата при пеенето на тропарите: “Исаие, ликуй. . .”, “Святии мученици. . .” и “Слава Тебе, Христе Боже. . .”. Сваля венците, като казва: “Възвеличи се, младоженецо” и “И ти, невесто. . .”. Тогава чете молитвата “Боже, Боже наш. . .” и главопреклонителната “Отец, Син и Светий Дух. . .” и прави отпуст. Накрая при пеенето на един от догматиците “Всемирную славу. . .” и “В Чернем мори. . .” първо младоженците, а после кумовете, родителите, роднините и близките целуват Евангелието и св. кръст и поздравяват новобрачните. Свещеникът извежда новите съпрузи от храма при пеенето на “Достойно ест”.

В нашите требници са поместени две молитви при снемането на венците в осмия ден. Сега това не се извършва.

ВЕНЧАНИЕ НА ВТОРИ БРАК

Когато и двамата кандидати са второбрачни или третобрачни, над тях се извършва специален чин, който е по-кратък и съдържа специални за случая молитви.

Свещеникът слага начало на обручението, като казва ектения и двете кратки молитви, поставя пръстените, както е казано по-горе, и чете молитвата “Владыко Господи, Боже наш, Който всички жалиш. . .” и главопреклонителната молитва “Господи Иисусе Христе, Слово Божие. . .”. Веднага следва молитвата на венчанието “Боже светий, Който си създал от пръст човека. . .” и се извършва и чете всичко, което следва след тая молитва в чина на венчанието на първобрачни. Горният чин има покаен характер.

НЯКОИ ВАЖНИ КАНОНИЧЕСКИ ПРАВИЛА ОКОЛО БРАКА

Видимата страна на тайнството Брак има два момента: първият — когато женихът и невестата дават пред свещеника и Църквата обещание за взаимна съпругеска любов и вярност; а вторият — когато свещеникът увенчава главите на младоженците при изричане на формулата “Венчава се Божият раб. . .” и “Венчава се Божията рабиня. . .”, когато той ги благославя и пее “Господи Боже наш, славою и честию венчай я”.

Извършители на тайнството Брак са епископът и презвитерът. Правило 84-то на номоканона при Великия требник забранява йеромонах да извършва тайнството, но това не се спазва.

Обект на тайнството Брак са две лица от различен пол, мъж и жена, които отговарят на правилата, определени от каноните на св. Църква: да са кръстени, да нямат телесно и духовно родство, да имат законна за случая възраст, да бъдат душевно здрави, да нямат сключен брак с други лица, да не са дали монашески обет, мъжът да не е дякон, презвитер или епископ и пр.

Не се позволява венчание през време на постни дни: през Великите пости — от Сирни заговезни до вторник на Светлата седмица; през Богородичните пости; през Коледните пости — от Коледни заговезни до Въведение Богородично и от Игнажден да Богоявление; не се извършва венчание и срещу неделя, срещу Господски и Богородични празници, срещу дните на Отсичане главата на св. Иоан Кръстител и срещу Кръстовден. При изключителни случаи обаче може да става венчавка и във всички други забранени за това дни, освен в дните на Великия пост, и то с благословение на епархийската власт. Българската православна църква разреши извършването на венчавки от 26 декември до 4 януари, без да се изисква предварително разрешение

от епархийския архиерей.

ТАЙНСТВО ЕЛЕОСВЕЩЕНИЕ (МАСЛОСВЕТ)

СЪЩИНА НА СВ. ЕЛЕОСВЕЩЕНИЕ

Елеосвещението, или както още се нарича *маслосветът*, е тайнство, чрез което при помазването на тялото с елей се измолва над болен Божията благодат, изцеляваща душевните и телесните недъзи.

За тайнството Елеосвещение говори св. апостол Иаков в своето съборно послание. Той пише: “Болен ли е някои между вас, нека повика презвитерите църковни и те да се помолят над него, като го помажат с елей в името Господне. И молитвата, произлизаща от вярата, ще изцери болния, и Господ ще го дигне; и ако грехове е сторил, ще му се простят” (Иак. 5:14–15).

Св. апостол Иаков не е учредил това тайнство. Юдеите преди него са помазвали царе, свещеници, пророци, богослужбни предмети и рани. Талмудът говори, че юдеите са помазвали и болни с елей. Господ Иисус Христос пратил дванадесетте Си ученици, като им дал “власт над нечистите духове”. Св. апостол и евангелист Марк пише: “Те тръгнаха и проповядваха покаяние, изгонваха много бесове, и мнозина болни помазваха с елей, и ги изцеляваха” (Марк 6:7, 12–13). Връзката между властта, дадена на апостолите от Господа, и помазването с елей, за което говори св. апостол Иаков, е очевидна. Св. апостол Иаков ни разкрива, че помазването с елей не било обикновено лечително средство, както смятат протестантите, а е тайнство, което посредством материя и форма предава на хората Божията благодат, изцеляваща душевните и телесните им недъзи. Според него причината на лекуването се крие не в природата на елея, а в Самия Господ: презвитерите се молят (формата) и помазват болния с елей (материята), но в името Господне; молитвата изцелява болния и Господ го вдига от болничното легло, което ще рече, че елеят в случая предава лекуващата Божия благодат. Лекуващата Божия благодат е свързана и с прощаване на греховете и възстановяване на хармонията между Бога и човека и на мира в душата на помазания. Това е станало причина тайнството Елеосвещение да бъде свързано с тайнството Изповед и с тайнството Причастие.

У нас то се извършва не само когато има болен на легло, а и в други случаи: на именни дни, на Велики четвъртък, при влизане в нов дом и пр. По принцип трябва да се знае, че св. Елеосвещение е тайнство и следователно не може да се извършва над неодушевени предмети, а само върху човеци в телесна или душевна немощ. Над неодушевени предмети се извършва водосвет, а новият дом се намазва с благословен елей.

Елеосвещението се извършва в храма или по домовете на християните от седем свещеници. Понеже извършването на елеосвещение от седем свещеници не е началната практика, а от по-късно време, то може да се извърши и от по-малък брой свещеници, а при нужда — и от един.

ИСТОРИЯ НА СВ. ЕЛЕОСВЕЩЕНИЕ

Паметници от III, IV и V в., като Египетската конституция, Апостолските постановления, Серапионовият евхологий и Заветът на Господа нашего Иисуса Христа,

свидетелстват, че елеят се освещава с една молитва.

В ранновизантийската епоха тази практика продължила. В Барбериновия евхологий намираме отделни молитви над елей за болен, а именно: “Господи, Който с милостта и щедростите Си. . .”, “Господи, Който си велик с милости, богат с благод. . .”, “Отче светий, Лекарю на душите и телата. . .”, “Боже силний и милостивий. . .” и “Владико, Владико светий. . . Лекарю на душите и телата, Който смиряваш и издигаш. . .”. Първите три от тях сега влизат в чина на св. Елеосвещение, четвъртата в днешно време е включена в молебен за болен, а петата е молитва против всяка немощ.

Кодекс Коизлинос X 213 от 1027 г. отразява древната практика. Той дава две молитви. Едната е “Господи, Който с милостта и щедростите Си. . .”, с която се освещава елеят, а другата — “Отче светий, Лекарю на душите и телата. . .”, която се четяла при помазването на болния. Четенето на първата ставало след проскомидията, а на втората — след заамвонната молитва. Кодексите от тази епоха нататък отразяват св. Елеосвещение, свързано с утрения и литургия: молитвите на утренията и трите антифонни молитви от литургията се заменяли с молитви на св. Елеосвещение, които били до 14 на брой. Някои от тях са запазени в съвременния чин на това тайнство.

Никифор Цариградски (1260–1261 г.) свидетелства, че патриарх Арсений Автарианос (1255–1260 г.) издал заповед, св. Елеосвещение да се извършва от седем свещеници, което било текуща практика, защото за тях говори и кодекс Коизлинос (XI в.), но определил те да четат само седем молитви. Към XIII в. навлязла и практиката, вместо две библейски четива (апостол и евангелие), да се четат седем апостола и седем евангелия.

При елеосвещение първоначално в утренията се четял канонът на деня. По-късно бил съставен специален канон, който се четял в утренията, когато се извършвало св. Елеосвещение. Когато елеосвещението почнало да се извършва самостоятелно, този канон, чийто акростих издава името на съставителя му Арсений, влязъл в чина на това тайнство. Авторът на този канон едва ли е патриарх Арсений Автарианос, защото Синайският кодекс X 973 от XI–XII в. изрично говори за въпросния канон. Вероятно негов автор е монах Арсений, който живял през времето на патриарх Игнатий при царуването на император Василий Македонянин (813–886 г.), или пък Арсений Керкирски (X в.).

Съвременният чин на св. Елеосвещение е плод на вътъкването на това тайнство с елементи от утренията и литургията, а именно: след обичайното начало, вместо шестпсалмие, се чете Пс. 142, вместо велика ектения — малка, вместо “Бог Господ. . .” — “Алилуйя”, както някога в утренията на непразничните дни; понеже псалтир не се чете, липсват седални; чете се Пс. 50 и се изпяват канон, ексапостиларий и хвалитни стихире; липсва славословие, а се изпява отпустителният тропар на утренията. От св. литургия се е запазила великата ектения, след която се казва осветителната молитва “Господи, Който с милостта и щедростите Си. . .”, изпяват се тропарите от входната част и трисветлата песен “Святий Боже. . .”. Вместо един чифт библейски четива (апостол и евангелие) се четат седем чифта. Вместо една синапта от общите молитви след евангелието се казват седем синапти — по една след всяко евангелие. Понеже не се извършва литургия, сега всеки свещеник помазва болния, след като прочете молитвата от синаптата, а не в края на литургията, както е било в древност-

та и откогато се е запазил самогласният “Источник исцелений имущее...”, при пее-нето на който били помазвани болният и домашните му.

СЪВРЕМЕННИЯТ ЧИН НА ТАЙНСТВОТО ЕЛЕОСВЕЩЕНИЕ

На маса се поставя св. Евангелие, св. кръст, съд с пшеница, сред която се полага кандило с елей. Върху пшеницата се забождат седем клечки, обвити накрая с памук, за помазване на болния.

Свещениците, облечени в епитрахил и фелон, застават около масата, като държат запалени свещи. Запалени свещи държат и присъстващите. Първият свещеник показва и дава начало. Следва частта, която някога била утрена: Пс. 142, малка ектения, алилуйя, Пс. 50, канон, експостиларий, хвалитни стихирни и отпустителен тропар; а после — и частта, която се втъкавала със св. литургия: велика ектения, осветителната молитва “Господи, Който с милостта и щедростите Си...”, тропарите “Скорий в заступлении...”, “Душевнима очима...”, “Душу мою, Господи...”, на св. апостол Иаков, на св. Николай, на св. Димитър, на св. Пантелеймон, на св. Безсребреници, на св. Иоан Богослов, а накрая и богородичният “Моление теплое...”. Седмият свещеник чете първия апостол (Иак. 5:10–16), а първият свещеник — първото евангелие (Лука 10:25–37), сугубата ектения и молитвата “Безначалний, вечний...”. Тогава той взема една от клечиците и като я потопява в осветения елей, помазва болния кръстообразно по челото, ноздрите, бузите, устата, гърдите, двете страни на ръцете, като казва молитвата “Отче светий, Лекарю на души и телата...”. Същото извършва всеки от седемте свещеници, след като каже сугубата ектения и молитвата, която му се пада. Апостолът се казва по ред, като се почне от най-младшия и се стигне до най-старшия свещеник, а евангелието се казва по ред, като се почне от най-старшия и се стигне до най-младшия. Сугубата ектения и молитвата се казва от този, който е чел евангелието. След втория апостол (Рим. 15:1–7) и второто евангелие (Лука 19:1–10) се чете молитвата “Боже великий и всевишний...”. След третия апостол (1 Кор. 12:27–13:8) и третото евангелие (Мат. 10:1–8) се чете молитвата “Владико Вседержителю, светий Царю...”. След четвъртия апостол (2 Кор. 6:16–7:1) и четвъртото евангелие (Мат. 8:14–23) се чете молитвата “Благий и човеколюбивий...”. След петия апостол (2 Кор. 1:8–11) и петото евангелие (Мат. 25:1–13) се чете молитвата “Господи Боже наш, Който наказваш...”. След шестия апостол (Гал. 5:22–6:2) и шестото евангелие (Мат. 15:21–28) се чете молитвата “Благодарим Ти, Господи Боже наш...”. След седмия апостол (1 Сол. 5:14–23) и седмото евангелие (Мат. 9:9–13) се чете молитвата “Владико Господи Боже наш...”.

Тогава първият свещеник разтваря св. Евангелие и го възлага върху главата на болния откъм писаното. Всички свещеници полагат ръцете си върху св. Евангелие, а първият казва гласно молитвата “Царю светий, добросърдечний...”. Младшият свещеник казва сугубата ектения. Всички изпяват самогласните стихирни “Источник исцелений” и “Призри на моления”. Първият свещеник прави отпуст. Болният прави поклон и казва три пъти: “Благословете, св. отци; простете мене, грешния.” Свещениците му дават прошка, като го благославят.

НЯКОИ ВАЖНИ КАНОНИЧЕСКИ ПРАВИЛА ОКОЛО ЕЛЕОСВЕЩЕНИЕТО

Материя на тайнството Елеосвещение е елеят, а формата — помазването на болния с осветения елей при произнасянето на молитвата “Отче светий, Лекарю на душите и телата...”.

Извършител на това тайнство е епископът или презвитерът. Църковната традиция изисква то да бъде извършвано от седем презвитери и помазването да става седем пъти — по едно от всеки свещеник. Св. Симеон Солунски, който държи на преданието, допуска при липса на седем свещеници то да става най-малко от трима. Някои догматисти и литургисти допускат при нужда и при липса на друг свещеник то да се извършва дори от един свещеник.

Обект на тайнството Елеосвещение е болен християнин. Ние извършваме това тайнство и при други случаи, но винаги “за здраве”. Средновековният католицизъм го наричаше “*Extrema unctio*” (последно помазание) и го даваше само на умиращи. Вторият ватикански събор направи корекция както по отношение на наименованието, така и по отношение на значението му. Той го нарече “*Unctio infirmorum*” (помазание на болни) и нареди то да се дава на тежко болни.

Тайнството Елеосвещение може да се извърши многократно — колкото пъти човек се разболее. При такива случаи болният трябва да се изповяда чрез тайнството Покаяние, тогава над него да се извърши тайнството Елеосвещение и накрая болният да бъде причастен. При опасност от смърт първо да се извършва изповедта, после причастяването и накрая елеосвещението. Ако болният умре, осветеният елей се излива върху покойния, а ако оздравее — той се излива в кандилото, за да изгори (Требник. Москва, 1625).

При всяко извършване на това тайнство да се ползва неосветен елей. Вместо жито може да се ползва брашно, от което в следващите дни се меси просфора, за да се извърши св. литургия.

При смъртна опасност требникът на Петър Могила предписва маслосветът да почва с велика ектения. Ако след първото помазване болният умре, тайнството се счита за извършено, а ако той не умре, свещеникът започва чина от самото му начало и после продължава с втория апостол. Тайнството се прекратява, ако болният умре. В пасхалния период вместо “Святий Боже...” се казва “Христос възкресе”, а ирмосите от канона се заменят с пасхалните ирмоси.

Глава трета

ОБРЕДИ

ВЪВЕДЕНИЕ

Обредите (на гр. *εὐλογία*, на лат. *sacramentalia*) са символични свещенодействия, установени от св. Църква за благославяне, освещаване и посвещаване на лица, предмети и места. Обредите външно приличат на тайнствата и подобно на тях извират от изкупителното дело, извършено от Господ Иисус Христос чрез Неговия живот, страдания, кръстна смърт и възкресение, и целят освещението на човека и славата на Бога. Те обаче се различават от тайнствата по следното:

1. Тайнствата са установени от Христа, а обредите — от Църквата.

2. Тайнствата преподават изкупващата Божия благодат, а обредите подпомагат, предразполагат вяращия към приемането на оправдаващата благодат и продължават прилагането на ефектите ѝ в ежедневието му.

3. Тайнствата преподават на вяращите Божията благодат, а обредите само низвеждат Божието благословение над лица, предмети и места, за да ги осветят и посветят за църковно служение (например пострижение в монашество) или употреба (например обновление на храм, освещение на икони, утвари, одежди), или за преподаване на духовни ползи (например водоосвещения, опела, панихиди), или на телесни и материални блага (например молитвите за родилки и родени, против болести, при беди, за благополучия, за домове, ниви, животни, храни и пр.).

Средновековният католицизъм направи опит да раздели обредите на три групи: благословения (*benedicere*), освещения (*consecrare*) и посвещения (*dedicere*). Гръцкият евхологий групира обредите около тайнствата, с които са свързани, като поставя обредите, които нямат пряка връзка с някое тайнство, под рубриката “Чинопоследования при отделни случаи”. Нашият требник поставя обредите отделно от тайнствата. С малки изключения (освещаване на миро, наричане християнско име на детето) и ние групираме обредите отделно от тайнствата.

ВОДООСВЕЩЕНИЯ

СЪЩИНА НА ВОДООСВЕЩЕНИЯТА

Водата е материален елемент с широка употреба и богата символика. Тя е свързана с живота и без нея няма живот. Тя унищожавя, но и оживотворява; погубва старото и създава новото; тя чисти, затова се ползва от всички очистителни ритуали за очистване и освещаване на човеци и предмети.

Св. Библия е изпъстрена със събития, където тайната на човешкото спасение е свързано с водата, например всемирния потоп, преминаването през Червено море, канарата с вода в Синайската пустиня, реката Йордан, къпалните Витезда, Силоам и пр. Господ Иисус Христос чрез кръщението Си в Йордан освети природата на

водите и заповяда на последователите Си да ползват водата за кръщение. Поради богатата естествена символика на водата и връзката ѝ с тайната на нашето спасение св. Църква я употребява от най-ранни времена не само в своите тайнства (Кръщение и Евхаристия), но и в някои обреди от очистителен и осветителен характер — като символ на живота, на възраждането, на очищението и освещението и като сила, която възражда, очисти, освещава човека и околната му среда, за да съдейства при създаването на новото небе и новата земя (2 Петр. 3:5-7; Откр. 21:1) и за личното спасение на човека.

Освещаването на водата, която се ползва при осветителните и очистителните обреди, наричаме водосвет. Водосвет е обред, при който чрез молитви, призоваване на Светия Дух и кръстообразно благославяне на водата посредством ръката на свещеника, тя се освещава и става “лечителна за душите и телата и прогонваща всяка съпротивна сила”.

Богослужбният типик на Православната църква в съвременния си обем съдържа пет обреда за освещаване на вода: освещаване на водата при св. Кръщение, освещаване на водата при обновление на храм, велик водосвет, малък водосвет и освещаване на т. нар. “Бабина вода”.

ИСТОРИЯ НА ВОДООСВЕЩЕНИЯТА

ВЕЛИК ВОДОСВЕТ

Към края на II в. св. Църква започнала да освещава водата, в която кръщавала оглашените. Вярата в лечителните свойства на осветената вода била разпространена между християни и езичници. Блажени Августин съобщава, че неговите съвременници кръщавали децата си, подтиквани от вярата в лечителните свойства на осветената преди кръщението вода. Той посочва два случая, когато болни от неизлечими болести при потапянето им в кръщелната вода се изцелили. Григорий Туронски пише за водоем в Севиля, който по чудесен начин се изпълвал с вода срещу деня на масовите кръщения. След нейното освещаване духовенството първо поръсвало вярващите, които черпели от нея за освещение на домовете и нивите си, а после кръщавало в нея оглашените. От галските църкви този обичай се разпространил из целия Запад.

Родината на обичая, да се ръсят вярващите и техните жилища, ниви и предмети с осветената за кръщенията вода, е Изтокът. В Пътеписа на Антонин, който посетил светите места към 570 г., намираме следното описание на богоявленското бдение: след утренята и св. литургия духовникът слизал до водите на реката Йордан и ги освещавал; александрийците веднага черпели от осветената речна вода, за да поръсят с нея корабите си; тогава кръщавали оглашените, след което вярващите влизали в осветените струи на река Йордан, облечени в плащаници, които запазвали за деня на погребението си.

Св. Иоан Златоуст († 407 г.) в словото си, произнесено в Антиохия, между другото подчертава, че на тоя ден Господ осветил природата на водите чрез Своето кръщение в Йордан, затова в полунощ срещу празника Богоявление всички християни черпят от осветената вода и я пазят през цялата година. Според свидетелството на този св. отец тази вода не се разваляла две или дори три години. Петър Гнафевс (Фулон), който патриаршествал в Антиохия около 90 години по-късно (465–475 г.), наредил освещаването на водата да става не в полунощ, каквато била практиката

до това време, а в навечерието на празника Богоявление. Така вярващите черпели от осветената вода в навечерието на празника, а оглашените били кръщавани след полунощ. Това решение било продиктувано от практични съображения, но в него може да се види и узрялото съзнание на св. Църква в различieto на двата акта: осветяването на кръстените и кръщаването на оглашените.

Византийски извори от следващия век отразяват новата практика. Силенциарий (VI в.) съобщава за дублирането на осветителния акт във Византия. Той свидетелства, че водоосвещението, което по-късно щяло да бъде наречено велик водосвет, се извършвало при водоема в двора на Цариградската “Св. София”, а осветяването на водата, в която се кръщавали оглашените — в баптистерия на храма. Тази практика е отразена и в най-древните евхологии, дошли до нас, както и в ония, които са съставени по тях. В тези евхологии намираме две молитви: едната е надписана “Молитва при благославяне на светобогоявленските води вътре в храма”, т.е. в баптистерия, а втората — “Молитва над светобогоявленската вода, която се казва при водоема сред двора на храма”, т.е. при водоема, от който вярващите са черпели вода за лично освещение.

Барбериният евхологий дава следния чин на двете освещения: при баптистерия дяконът казва сугуба ектения, чиито прошения не са запазени в съвременните чинове на кръщението и на великия водосвет. През това време свещеникът чете тайно личната молитва “Господи Иисусе Христе, Единородний Сине...”, както и при съвременния велик водосвет. След това той чете т. нар. “пролог”. Тук са предвидени два пролога: “Троице, пресъщна, преблага...” и “Благословен си, Господи Боже израилев...”, от съчетанието на които е съставен прологът, поместен в гръцките евхологии. Тогавя следва осветителната молитва “Велий еси, Господи...” и главопреклонителната молитва “Приклони, Господи, ухо Твое...”. Накрая свещеникът ръси при пеенето на различни тропари. За последованието при водоема са дадени само две молитви: “Боже, Боже наш, Който при Моисей си претворил горчивата вода в сладка...” и главопреклонителната “Приклони, Господи, ухо Твое...”.

Когато пострепенно оглашените намалели и изчезнали и Църквата се заела изключително с кръщението на деца, тя продължила да извършва два пъти освещението на водата — в навечерието и в деня на Богоявление, но само над водоема или купела на храма, като ползвала дългия чин, който някога се извършвал в баптистерия. Тази практика продължава досега.

Но как и кога били прибавени другите химнични елементи на съвременния чин на великия водосвет? Единственият тропар, съставен от св. Софроний Иерусалимски, който трябвало да се пее през време на литията от храма до мястото на осветяването на водата, бил “Глас Господен на водах...”. Той е включен в ръкописи от X–XII в. По-късни ръкописи (XII, XIV и XVI в.) отбелязват, че след този тропар “пеем на глас 8 три от дванадесетте”. Споменатите “дванадесет” са по три тропара от четирите часове (I, III, VI и IX час). Включените в съвременния чин на великия водосвет три тропара са от I час: “Днес вод осветяется”, “Яко человек на реку пришел еси...” и “Ко гласу вопиющаго...”, а библейските четива — старозаветно и новозаветни, са от вечернята в навечерието на Богоявление, когато се извършвал първият велик водосвет.

Що се отнася до останалите богослужебни елементи, можем да кажем следното.

Съвременната ектения на великия водосвет е плод на дългогодишна разработка. Кодекси от VIII до XVIII в. дават възможност да се види развитието и оформянето на нашата велика ектения.

Личната молитва “Господи Иисусе Христе, Единородний Сине...” се припис-

ва от Синайския кодекс X 957 (от IX–X в.) на св. Герман Цариградски. Прологът не е дело на един автор, а е компилация от отделни слова, произнесени на Богоявление. Част от него намираме в слово, преведено от гръцки и произнесено от Арменския католикос Захарий († 875 г.). Същата тази част на пролога с известни изменения се намира в молитвата на освещението на арменския евхологий. В по-късни кодекси този пролог се приписва на св. Василий Велики и на св. Софроний Иерусалимски. Вероятно част от него е съставен от слово, произнесено от св. Софроний.

Иаков Едески (VII в.) и един сирийски евхологий, писан през 1170 г. от Михаил Сирий, приписват осветителната молитва “Велий еси, Господи. . .” на Прокъл Цариградски (434–446 г.). Изхождайки от надписа в един Бодлейанов кодекс (XII в.), който приписва цялото последование на великия водосвет на св. Василий Велики, както и от библейското съдържание, стила и изразните средства, които имат голямо сходство с евхаристийната молитва на Василиевата литургия, известният съвременен гръцки богослов проф. П. Трембелас счита, че тази осветителна молитва е творение на св. Василий.

Главопреклонителната молитва “Приклони, Господи, ухо Твое. . .” е твърде древна. Тя е съставена в епоха, когато народът е излизал от храма след прочитането на тази молитва. Вероятно тя е творение на съставителя на осветителната молитва “Велий еси, Господи. . .”.

Най-древните евхологии не говорят за потапяне на кръста в края на великия водосвет. Различните практики при извършване на това действие, отразени в евхологии от XII до XIV в., дават възможност да направим заключение, че в споменатия период тези практики са били в процес на оформяне.

В ръкописи от XIV в. нататък намираме рубрики, при връщането в храма да се изпее самогласната стихира “Воспоим вернии. . .”, “Буди имя Господне. . .”, “Благословлю Господа. . .”, да се раздава нафората и да се извършва отпуст.

Чинът на великия водосвет се извършва също от арменците, сиряковитите, копите и етиопците. Арменците сипват св. миро в осветената вода, подобно на практиката, която имат и при кръщението. Това е още едно доказателство, че великият водосвет води своето начало от най-дълбока древност и че той е бил първоначално самият обред на освещаването на кръщелната вода, който в историческото си развитие получил ново предназначение.

МАЛЪК ВОДОСВЕТ

Най-древното свидетелство, дошло до нас за съществуването на малкия водосвет, е от Цариградския патриарх Никифор (806–815 г.). Той казва: “От светите и богоносни отци приехме да се извършва в началото на всеки месец в светата Божия Църква водосвет.” Това ще рече, че през негово време този обред вече е бил познат на християните. Обстоятелството обаче, че в Барбериновия евхологий не намираме нито един от елементите, от които е съставен съвременният наш малък водосвет, идва да ни увери, че той е или от по-късно време, или пък през IX в. не е бил още възприет навсякъде. В Барбериновия евхологий намираме водосвет, извършван отделно от великия водосвет. Там е дадена една молитва, над която стои рубриката “Молитва на службата, която се казва гласно над водоема”. Самата молитва гласи: “Създателю на водите и Творче на всичко, Господи Боже вседержителю, Който всичко твориш и преустройваш, претвори, преустрой и освети тази вода и я утвърди

срещу всяко действие на противника; и дай на всички, които се ползват от нея, било чрез пиене, било чрез умиване или чрез поръсване, да им бъде за здраве на душата и на тялото, за избавление от всяка болест. Защото си благ и човеколюбив. . .”

Първият кодекс, който съдържа елемент от съвременния чин на малкия водосвет, е Синайският ръкопис X 959 от XI в. Под рубриката “Молитва за водосвета на литургията” намираме съвременната наша осветителна молитва от малкия водосвет “Господи Боже наш, велий в совете. . .”. Парижкят Коизлиански кодекс X 213 от XI в. ни разкрива, че този водосвет се извършвал след началните антифони и преди малкия вход на литургията в неделни и празнични дни и в началото на всеки месец, освен в януари, когато се извършвал велик водосвет. Свещеникът отивал в притвора на храма, където имало водоем или съд с вода, давал начало с “Благословен Бог наш. . .”, изпявал богородични тропари, казвал ектения и осветителната молитва “Господи Боже наш, велий в совете. . .”. Една бележка в този кодекс, която насочва свещенослужителя да търси богородични тропари във “водосвета от къпалнята на Влахерна”, и една друга бележка от Висарионовия кодекс (XI в.), в която се говори за “Молитва при купела на Влахерна”, идват да ни уверят, че малкият водосвет води своето начало от водосвета, извършван в къпалнята на Влахерна. Това ни дава възможност да си обясним защо този чин се е развил в богородична рамка. Както е известно, Влахерненският храм бил посветен на Св. Богородица, затова първата част на съвременния ни водосвет е параклис към Св. Богородица, изпяван във Влахерна, вместо антифоните. Следвали литургийните библейски четива, ектения и молитвата “Господи Боже наш, велий в совете. . .”, която има по-скоро причастен, отколкото осветителен характер, защото водите в къпалнята на Влахерна били аязмо. Едва ръкописи от XIV в. нататък отразяват отделен от литургията малък водосвет със специалните библейски четива (Евр. 2:11–18 и Иоан 5:1–4). Кодекс X 2724 от XIV–XV в. на Атинската народна библиотека съдържа всички елементи от съвременния малък водосвет: някогашната литургийна част, а именно богородичните тропари, “Святйй Боже. . .”, библейските четива и тогава ектенията, причастната молитва “Господи Боже наш, велий в совете. . .” и главопреклонителната молитва “Приклони, Господи, ухо Твое. . .”, заимствана от чина на великия водосвет.

Както и в чина на великия водосвет, в различните кодекси намираме различни практики за времето на потапянето на св. кръст в осветената вода. В края на краищата оцеляла съвременната практика, според която кръстът се потапя при изпяването на тропара “Твоих даров” или на тропара “Спаси, Господи, люди Твоя. . .”, или и при двата тропара, която практика отразяват печатните издания на евхологиите и требниците. Първият тропар идва от богородичния характер на чина и от храма във Влахерна, а вторият — или от извършвания на 1 август малък водосвет, когато се чествал св. кръст и отпустителният тропар на празника бил “Спаси, Господи, люди Твоя. . .”, или от извършвания на всяко първо число малък водосвет във византийския дворец, когато в присъствието на императора и императрицата се е пеел този тропар. Оттам идва и ходатайственото прошение “Спаси, Господи, рабите си, верните наши царе”. В Синайския кодекс X 957 от IX–X в. в края на причастната молитва е отбелязано: “Когато патриархът благославя водите в двореца, прибавя молитвата “И спаси, Господи, рабите си. . .”

Тропарите “Источник исцеления имуще. . .” и “Призри на моления. . .” идват от богородичния характер на чина, а сугубата ектения и молитвата “Услиши ни, Боже”,

които намираме в кодекси от XII в. нататък, са от времето, когато малкият водосвет се извършвал след антифоните на литургията, т.е. когато тази част е била още лития.

БАВИНА ВОДА

Благословието на т. нар. “Бабина вода”, което е включено в чина, озаглавен в нашия требник “Молитви над жена в деня, когато е родила”, има своя история не по-рано от XIV в. Самия чин, без молитвата за водата, намираме в ръкописи след XIV в. Те обаче не съдържат и трите молитви заедно. В гръцките печатни евхологии вече намираме трите молитви: “Владико Господи вседержителю. . .”, “Владико Господи Боже наш, родивийся” и “Господи Боже наш, благоволивий снити с небесе. . .”. Там не намираме молитвата за благословието на т. нар. “Бабина вода”, която в нашите требници заменя третата от посочените молитви. Тя е: “Боже великоименитий, творяй чудеса. . .”

Ръкописи от XIV–XV в., както и св. Симеон Солунски, говорят за ръсене със “света вода или с теплота” или “с вода от светото Богоявление”, или с благословена вода “чрез изобразяването на кръст”. Ръси се “домът”, в който се е родило детето. Свещеникът, освен дома, “поръсва детето по челото — заради ума, по устата — заради словото и дишането, и по сърцето — заради жизнената сила, та (детето) да остане запазено до спасителното кръщение” (св. Симеон Солунски). Вероятно първо свещеникът четял молитвите “извън къщата” и тогава влизал в дома, като ръсел къщата и роденото дете с теплота или с богоявленска вода, или с вода, благословена в момента на прочитането на горните молитви. По-късно близките на родилката започнали да носят вода в съд, която свещеникът благославял в храма при прочитането на молитвите за родилката, която практика продължава досега.

СЪВРЕМЕННИЯТ ЧИН НА ВОДООСВЕЩЕНИЯТА

ВЕЛИК ВОДОСВЕТ

Великият водосвет се извършва два пъти в годината: в навечерието и в деня на празника Богоявление; в навечерието — в храма, а на празника — вън от него, в двора на храма или при някой воден източник (река, море, кладенец и пр.).

След заамвонната молитва се образува литийно шествие начело с храмовото духовенство. През време на шествието певците пеят самогласните стихирни “Глас Господен. . .”, “Днес вод. . .”, “Яко человек. . .” и “Слава и Нине”, “Ко гласу вопиющаго”. Когато се стигне до отреденото място, четат се три паримии (Ис. гл. 35, 55 и 12), апостол (1 Кор. 10:1–4) и евангелие (Марк 1:9–11). Произнася се специална за случая велика ектения, през време на която свещеникът чете тихо личната молитва “Господи Иисусе Христе, Единородний Сине. . .”. Тогава гласно чете осветителната молитва “Велий еси Господи. . .”, като повтаря по три пъти началното изречение, епиклезата “Сам убо човеколюбче Царю, прииди и нине наитием Святаго Твоего Духа, и освяти воду сию” и изречението “Сам и нине, Владико, освяти воду сию Духом Твоим Святим”. При последните два възгласа свещеникът благославя трикратно водата, като потапя в нея кръстообразно ръката си. След “Мир всем” и главопреклонителната молитва “Приклони, Господи, ухо Твое. . .” той потапя св. кръст с босилкова китка три пъти в осветената вода, като държи кръста изпра-

вен, т.е. горната част на кръста да бъде към небето, и запява три пъти тропара “Во Иордане...”. Тогава ръси присъстващите. При завръщането в храма певците пеят стихирата “Воспоим, вернии...”. Свещеникът раздава нафората, прави отпуст с характерното начало “Иже во Иордане креститися изволивий от Иоанна...” и народът се разотива.

Макар че великият водосвет не е включен към тайнствата, обстоятелството, че той произхожда от освещаването на кръщелната вода и се извършва във възпоминание на кръщението на Господ Иисус Христос, го прави равностепен на водата от тайнството Кръщение. Св. Църква не забравя този факт, затова приема осветената вода с изключително благочестие, като я нарича дори “второ свето причастие” (Синайски кодекс X 978 от XVI в.). Там бележката гласи: “Внимавай, о, свещениче, да не дадеш на непостил да пие светата вода, както някои невежи вършат... След утрешната литургия (на св. Богоявление) цялата осветена вода не се хвърля, а се почита и се пази, и се счита за второ свето причастие.” Това не значи, че богоявленската вода се пие само от ония, които, по една или друга причина, са възпрепятствани да се причестят със св. тайни. Ектенийните прошения ясно говорят, че с нея се причестяват всички за очистиране на душите и телата. Църковната традиция още от времето на св. Иоан Златоуст говори за запазването на тази вода по домовете на християните, за да се ползва тя за всяка нужда. Монасите на Света Гора се причестяват от нея през цялата година. Християните могат да я ползват за изцеление на душевни и телесни болести през цялата година, стига това да става с вяра и с дължимото благочестие след пост и преди да се вземе нафората.

Тази вода може да се ползва за кръщение само в дните на богоявленския период. В този случай свещеникът изпуска от чина на кръщението ектенийните прошения и молитвата, които се отнасят до освещаването на водата.

МАЛЪК ВОДОСВЕТ

Малкият водосвет се извършва винаги, когато християните поискат — при храмови празници, при празници на св. кръст, в началото на всеки месец, при полагане на основи на здания, при освещаване на съзиди и предмети с религиозно предназначение, в началото на учебните занятия или при други начинания.

Облечен в епитрахил, свещеникът застава пред съд с вода, на който има три запалени свещици, прекадява и слага начало с “Благословен Бог наш...”. Певците четат Пс. 142 “Господи, услыши молитву мою...” и изпяват “Бог Господ...”, “К Богородице прилежно нине притецем...” и “Не умолчим никогда...”, четат Пс. 50 и изпяват тропарите към Св. Богородица, “Святий Боже...” и прочитат прокимена и апостола (Евр. 2:11–18). Свещеникът чете св. Евангелие (Иоан 5:1–4), произнася специалната велика ектения и молитвата “Господи Боже наш, великий в совете...”. Благославя народа с “Мир всем” и чете главопреклонителната молитва “Приклони, Господи, ухо Твое...”, потапя кръстообразно св. кръст в осветената вода при трикратно изпяване на “Спаси, Господи, люди Твоя...” и на “Твоих даров...”, ръси себе си и народа при пеенето на “Источник исцелений...”, “Призри на моления...” и “Владичице, приими...”. Чинът приключва с кратка сугуба ектения, с молитвата “Услиши ни, Боже...” и отпуст.

В съвременната практика много свещеници вместо предвидената в чина на малкия водосвет молитва “Господи Боже наш, великий в совете...” четат осветителната молитва “Боже великоименитий...”, която в нашите требници се помества в чина за

благословение на т. нар. "Бабина вода". Тъй като тази молитва има свое специално предназначение, би било по-целесъобразно в малкия водосвет да се чете друга осветителна молитва, като например предвидената в Барбериновия евхологий молитва за освещаване на вода "Создателю на водите..." или "Боже, Боже наш, Който при Моисей си претворил горчивата вода в сладка, а при Елисей чрез сол си направил полезни вредните води и чрез Светия Твой Дух си осветил Йорданските струи, Сам и сега, Владико, освети тази вода и направи я да бъде за всички, които се ръсят или се причестяват от нея, извор на благословение, лечебница на страстите, осветение на домовете, прогонителка на всички видими и невидими зли умисли. Защото Ти си осветение на нашите души и тела и на Тебе слава отправяме, на Отца и Сина, и Святаго Духа, нине и присно, и во веки веков. Амин"; а в постепиклетичната им част се прибавят и ония нужди, за които се извършва малкият водосвет.

Отпустът на малкия водосвет е обикновен ("Христос истинний Бог наш..."), защото малкият водосвет няма нищо общо с кръщението на Господа, каквото има тайнството Кръщение, нито пък в него става възпоменание на това кръщение, както е случаят с великия водосвет.

БАБИНА ВОДА

"Молитвите над жена в деня, когато е родила" канонически са три. Съставителите на нашия требник към горното заглавие са прибавили и заглавието "Благословение на т. нар. Бабина вода". Чинът е развит тъй, както той е вписан в някои по-нови ръкописи, а именно: "Благословен Бог наш...", трисвятое, тропара "Рождество Твое, Христе Боже наш...", кондака "Дева днес..." и молитвите, като са запазили двете първи молитви "Владико Господи вседержителю..." и "Владико Господи Боже наш...", а вместо третата са поставили осветителната молитва "Боже великоименитий...", която трябва да се чете над водата в случай, че горните молитви се четат "не при одъра на родилката". Чинът завършва с отпуст, който започва с характерната фраза "Иже в вертепе родивийся...".

Този обред, който се извършва в първия ден от появата на нов човешки живот, е много важен. Св. Църква, която е призвана да води човека по пътя на неговото спасение, е длъжна да благослови и подкрепи майката в деня, когато е родила човек на земята; да поеме под покроба на светите си молитви новия човек, за да расте той невредим под защитата на благодатните ѝ сили. За тази цел св. Църква е съставила чин с три молитви, които трябва да намерят своето място и в нашия требник. Тя винаги е ръсела дома и новороденото със св. вода, независимо къде са се чели горните три молитви. Водата се освещава чрез молитва и чрез кръстообразното ѝ благославяне, защото ние "вярваме, че освещението в тайнствата става посредством молитвата на свещеника" (Н. Кавасила. Тълкувание на божествената литургия, гл. 29, 7), или още по-аналитично казано — "според божественото предание ние вярваме, че всички божествени последования стават чрез молитвата на свещеника в божественото призивание и чрез кръстообразно благословение" (С. Солунски. Тълкувание на Божия храм, 88).

ОБРЕДИ ВЪВ ВРЪЗКА С РОДЕНОТО ДЕТЕ И РОДИЛАТА ГО МАЙКА

Св. Църква огражда с особени грижи човешкия живот. Тя проси Божията закрила над новороденото и родилката; измолва благодатта на Светия Дух над тях и взема мерки, които хармонират с изискванията на хигиената и медицината.

Във византийския ритуал са се оформили четири чина, които имат за обект новороденото и родилката, поставени в гръцкия евхологий под общото название “Молитви над жена-родилка”. Те са : 1. Молитва над жена-родилка в първия ден от раждането на детето ѝ. 2. Молитва при благославяне на дете, което получава име на осмия ден от раждането си. 3. Молитва над жена-родилка след четиридесет дни и възкрояване на детето. 4. Молитва над жена, когато пометне.

Ние се запознахме с двата първи чина, озаглавени “Бабина вода” (при водоосвещения) и “Наричане християнско име на детето” (при кръщението). Тук ще се спрем на останалите два чина.

СЪЩИНА НА МОЛИТВИТЕ НАД ЖЕНА-РОДИЛКА СЛЕД 40 ДНИ И ПРИ ВЪЦЪРКОВЯВАНЕТО НА ДЕТЕТО

В нашия требник този чин стои под заглавието “Молитва над родилка в 40-ия ден”, въпреки че към него е прибавен и чинът на възкрояване на детето.

И двата обряда са изградени на повеленията на Бога, дадени на Моисей: “Посвети Ми всяко първородно, което разтваря всяка утроба” (Изм. 13:2); и “жена, когато зачене и роди мъжко, да бъде нечиста седем дена. . . и тридесет и три дена тя трябва да седи, за да се очисти от кървите си; тя не бива да се допира до нищо священо и не трябва да се доближава до светилището, докато не изтекат дните на очистиането ѝ”, а ако роденото от нея е от женски пол, срокът на очистиането ѝ е 80 дни; тогава родилката отива пред входа на скинията и свещеникът я очисти чрез донесеното от нея жертвено животно или птица (Лев. 12:1-7). Св. Богородица се е подчинила на закона и “когато се изпълнили дните на нейното очистиане според закона Моисеев”, донесла Иисус в Иерусалимския храм “да го представи пред Господа” (Лука 2:22). По примера на Св. Богородица и св. Църква “въцърковява”, т.е. въвежда всяко кръстено дете в църквата и го посвещава на Бога. Това става в четиридесетия ден от раждането му, когато родилката, независимо дали детето ѝ е кръстено, или не, чрез очистителни молитви получава правото да влезе в храма, да вземе участие в богослужението и да се причести. Ако детето не е кръстено до четиридесетия ден, то се “въцърковява” в деня на неговото кръщение. Така юдаистичният и законническият дух на тези два обряда получават нова светлина и значение, свързани с примера, даден от Св. Богородица и от Господ Иисус Христос.

ИСТОРИЯ НА МОЛИТВИТЕ НАД ЖЕНА-РОДИЛКА СЛЕД 40 ДНИ И ПРИ ВЪЦЪРКОВЯВАНЕТО НА ДЕТЕТО

Според 18-и канон на св. Иполит родилката се счита за нечиста 40 или 80 дни, в зависимост от пола на детето тъй, както е казано в Моисеевия закон. Най-ранният византийски евхологий, който помества молитва за телесното и душевното очистване на родилката, е от XI в. Там намираме втората молитва на съвременния чин “Господи Боже наш, пришедий на спасение рода человеческого. . .”. Първата молитва за родилката от съвременния чин “Господи Боже вседержителю. . .” намираме в евхологии от XII в.

В Барбериновия евхологий намираме вариант от третата молитва на съвременния чин, а именно: “Господи Боже наш, Който в четиридесетия ден според закона си се възкачил в храма с Мария, Твоята свята Майка, и си бил възприет в обятията на праведния Симеон; възрасти със силата Си и Твоя раб (името), за да получи банята на нетлението, да стане чедо на светлината и на деня и да получи дела от наследството на избраниците Ти и да стане причастник на честното тяло и кръв на Твоя Христос, запазвайки благодатта на светата, единосъщна и неразделна Троица. В слава на Отца и на Единородния Ти Син, и на Всесветия и Благия, и Животворящия Твой Дух сега. . .” Тя стои под рубриката “Молитва, когато детето влиза в храма на 40-ия ден от раждането му”. Четвъртата молитва от съвременния чин “Боже, Отче Вседержителю, велегласнейшим пророком Исаием. . .” намираме в евхологии от XIV и XV в. Тя също има за обект роденото дете. Тъй че, най-древната част на съвременния чин е чинът на “въцърковяването” на детето, извършван с една молитва.

Древни кодекси ни дават възможност да констатираме, че се касае за два отделни чина: единият е озаглавен “Молитва при въцърковяването на детето” или “Молитва при влизането на детето с майка си на 40-ия ден в църквата”, а другият — “Молитва, когато жената приема пълнота на 40-те дни от раждането”. Дори един кодекс X 668 от XVII в. на Атинската народна библиотека предписва свещеникът да прочете първите две молитви за майката и ако тя носи със себе си детето, да прочете и третата молитва, в противен случай да направи отпуст.

СЪВРЕМЕННИЯТ ЧИН НА МОЛИТВИТЕ НАД РОДИЛКА В 40-ИЯ ДЕН

В четиридесетия ден от раждането на детето майката го донася в храма “да го представи на Господа”. Те застават в притвора със запалена свещ в ръка. Свещеникът в епитрахил поставя начало с “Благословен Бог наш. . .”, чете трисвято, тропара на деня или на храмовия светия, “Слава” и “Нине”, “Молитвами, Господи, всех святых, и Богородици. . .”. Тогава свещеникът чете молитвата “Господи Боже Вседержителю. . .”, с която моли Бога да очисти родилката от всякакъв грях, а роденото от нея дете да благослови и да го удостои с духовната светлина. Ако детето не е живо, майката идва сама и свещеникът чете оная част от молитвата, която се отнася до майката. Тогава чете и главопреклонителната молитва “Господи Боже наш, пришедий на спасение рода человеческого. . .”, с която се моли Бог да измие

телесната сквернота и душевната нечистота на майката с навършването на четиридесетте дни и да я направи достойна да се причести със светите тайни.

След това свещеникът благославя детето и чете третата молитва “Господи Боже наш, в четиридесетия ден младенец. . .”, с която моли Бога да благослови младенца и да го удостои със св. Кръщение. Тогава чете и главопреклонителната молитва “Боже Отче Вседержителю, велегласнейшим пророком Исаием. . .”, с която моли Бога да благослови младенца с родителите и възприемниците му. Ако детето е кръстено, свещеникът не чете ония части от молитвите, в които става въпрос за кръщението, а след тая молитва го “въцърковява”. Този обред се извършва така. Свещеникът взема детето, прави с него кръст пред вратата, която води към средната част на храма, и казва: “Воцърковляется раб Божий (името) во имя Отца и Сина, и Святаго Духа. Амин.” Като влезе в храма, казва: “Внидет в дом Твой, поклонитя ко храму святому Твоему.” Насред храма прибавя: “Воцърковляется раб Божий. . . Посреде церкви воспоет Тя.” Пред светите двери казва: “Воцърковляется раб Божий. . .” Влиза в олтара през южната врата, доближава детето до четирите ъгъла на св. трапеца, излиза през северната врата, и като го слага пред светите двери, казва: “Нине отпускаеши. . .” Майката или възприемникът, ако обредът става в деня на кръщението, прави три поклона и взема детето, а свещеникът прави отпуст с характерната фраза “Иже во обятних праведнаго Симеона носитися изволивий нашего ради спасения, Христос. . .”.

МОЛИТВА НАД ЖЕНА, КОГАТО ПОМЕТНЕ

Като има предвид, че пометването е убийство, особено когато то се извърши волно, св. Църква е отредила да се извърши специално последование над жена, която е пометнала. След обичайното начало свещеникът чете молитвата “Владико Господи Боже наш, рождейся от святія Богородици. . .”, с която моли Бога да помилва тази рабиня, която волно или неволно е извършила убийство, и да прости на всички, които са взели участие в нейния грях.

ОБНОВЛЕНИЕ (ОСВЕЩЕНИЕ) НА ХРАМ

СЪЩИНА НА ОБНОВЛЕНИЕТО (ОСВЕЩЕНИЕТО) НА ХРАМ

Чинът на *обновление (освещение) на храм* има своята богословска основа в схващането, че християнският храм (църква) е видим израз на събраните в него християни, на Църквата, като тяло Христово. Тази тайна на Църквата е отразена както в молитвите на разглеждания богослужебен чин, така и в действията, които се извършват през време на неговото отслужване. В молитвата, която архиерейт чете преди своето влизане със светите мощи в освещавания храм, се казва “Боже и Отче на Господа нашего Иисуса Христа. . . погледни към нас, Твоите грешни и недостойни раби, които извършваме обновлението на честния храм (името), в символ на светата Ти Църква, т.е. на самото ни тяло, което си удостоил да бъде наречено от всехвалния апостол Павел Твой храм и членове на Твоя Христос. . .” Както човек не може да бъде посветен в християнство без трите тайнства — Кръщение, Миропомазване и Евхаристия, така и храмът, като символ на вяращите, не може да бъде християнски “дом Господен”, без да бъде осветен чрез “кръщелна” вода и св. миро и без да бъде

обновен чрез полагање на св. моќи и извршвање на св. Евхаристия.

В съвременния чин не виждаме да се прави разлика между понятието “освещение” и “обновление” на храм. Ние ползваме по-често понятието “освещение”, а гърците — “обновление”. В богослужебните книги този чин е озаглавен ту “освещение”, ту “обновление”. В Барбериновия и в други евхологии до XI в. се прави разлика между освещение (*καθιέρωσις*) и обновление (*ἐγκαίνια*) на храм. Те поместват тези два чина един след друг. В първия чин са включени обредите на “кръщението” и на “миропомазването” (богослужебното предание не ползва тези термини в чина на освещаване на храм), а чинът на обновлението — обредите на полагање на св. моќи и извршването на св. Евхаристия.

Тази същина на обновлението (освещението) е и богословската основа, върху която средновековните тълкуватели (св. Максим Исповедник, Псевдогерман, Теодор Андидски, Псевдософроний, Николай Кавасила и св. Симеон Солунски) градят своята символика, която вижда в християнския храм небе на земята, и че всичко онова, което се извършва в него, се извършва и в небесата пред престола на Бога, с тази само разлика, че в храма то се извършва със символи, а в небесата — без символи.

ИСТОРИЯ НА ЧИНА ОБНОВЛЕНИЕ НА ХРАМ

Обичаят, да се освещават храмове, е предхристиянски. Такава практика са имали както езичниците, така и юдеите. Езичниците са освещавали градове, храмове, животни, лица и пр. по определен култов чин, извършван от жреците. Старият Завет описва подробно начина, по който юдеите са осветили “скинията на събранието” (Изх., гл. 40) и са извършили обновлението на Иерусалимския храм при Соломон (3 Цар., гл. 8), Зоровавел (2 Ездра, гл. 6 и 7) и Иуда Макавей (1 Макав. 4:41–59). Както едните, така и другите са извършвали тези освещения тържествено чрез очистителни обреди, молитви и жертви. Св. Църква обаче не е възприела този обичай нито от юдеите, нито от езичниците, а непосредствено от св. Библия в един по-късен период, като е изградила чина на обновлението (освещението) върху апостолското предание. Това е така, защото то познава очистителната и осветителната сила на Божията благодат (Деян. 10:15) и свято тачи горницата, в която Дух Свети е слязъл над апостолите в деня Петдесетница (Деян. 2:1–4), като “най-висша църква на апостолите” (XVI катехеза на св. Кирил Иерусалимски).

Апостолският и следващите го два века не са ни запазили свидетелства за освещаването на богослужебните места. Всички сведения за извършвани освещения над такива места през този период идват от неавтентични и апокрифни документи, които отразяват богослужебната практика на IV в., например Второто послание и Третото послание на Климент до Иакова; Посланието на папа Пий I до Виенския епископ Юст; Енцикликата на папа Еварест († 105 г.); Псевдоклементините и пр. По-късната практика ни дава възможност да схванем, че за първите християни освещаването на богослужебните места ставало чрез отслужената в тях св. Евхаристия, когато Дух Свети е слязал, за да претвори евхаристийните елементи. Тъй е ставало в “домашните църкви” (1 Кор. 16:19; Рим. 16:4; Кол. 4:14), по катакомбите и в първите скромни християнски храмове, каквито могли да се срещнат към средата на III в.

Първото ясно и неоспоримо свидетелство за освещаване на християнски храм идва от Евсевий Кесарийски. Той ни описва тържественото обновление на храм.

Ако изключим присъствието на много епископи, молитвите и речите, произнесени във връзка със събитието, единственият акт, който в случая осветява храма, е извършването на св. Евхаристия. Същият факт констатираме при обновлението на храма, издигнат от император Константин Велики върху Гроба Господен (335 г.), на Антиохийския храм "Dominicum aureum", чието обновление станало при император Констанций (341 г.), и на храма "Св. София" в Цариград, чието обновление станало 34 години след полагането на основите му от император Константин Велики. Че по това време единственият акт, който осветявал св. жертвеник, е извършваната върху него св. Евхаристия, се вижда от думите на св. Григорий Нисийски. Според него плочата на жертвеника се осветява "посредством посвещаването ѝ на служба Богу" и чрез благословението, което тя е получила. Това е станало чрез св. Евхаристия, без която, както пише св. Киприан Картагенски, не може да има жертвеник. Св. Иоан Златоуст още по-ясно говори за този факт, когато казва: "Чудно нещо е това (жертвеникът), защото по природа е камък, а става свят, понеже приема тяло Господне."

Твърде рано евхаристията била свързана с гробовете на св. мъченици. Тя се извършвала върху техните гробове. В Рим, където дълго време отбягвали да отварят гробовете на мъчениците, този начален обичай бил гачен до към средата на VII в. Първото свидетелство за пренасяне на св. мощи (на св. св. Прим и Фелициан) е от времето на папа Теодор († 649 г.). Но и на Запад осветяването на новоизградени храмове още през VI в. ставало чрез полагане на фиктивни мощи, наречени "sanctuaria" или "brandea", т.е. на ленти или парчета плат, осветени чрез допир до мощите или гробовете на мъченици. Папа Григорий Велики в писмото си до императрица Констанция, която му поискала мощи на св. апостол Павел за осветяване на новоиздигнат храм, пише, че и върху тях ставали чудеса, както и над самите мощи.

Първо свидетелство за полагане на мъченически мощи под св. жертвеник на новоиздигнат храм идва от Медиолан. През 380 г. св. Амвросий осветил храма "Св. Апостоли" до Порта Романа в Медиолан и положил под св. жертвеник пренесените по-рано мощи на св. Назарий и на някои апостоли. По това време полагането на мощи още не е било абсолютно необходимо, за да се освети даден храм, което се вижда от обстоятелството, че когато през 386 г. св. Амвросий е осветил Амвросианската базилика, той не положил в нея св. мощи. Едва когато народът пожелал той да извърши обновлението на храма, както го бил извършил преди 6 години, той намерил св. мощи (на мъчениците Гервасий и Протасий) и удовлетворил желанието на народа. В посланието на папа Вигилий до Прагския Профутурум (538 г.) още се говори, че е достатъчно да се извърши св. Евхаристия, за да се освети даден храм.

На Изток обичаят, да се полагат в основата на новопостроен храм мощи на мъченик, се разпространил към края на IV в. Св. Василий Велики дал на Гауденций от Бресция мощи от св. четиридесет мъченици, за да освети храма си (387 г.). При осветяването на храма "Св. София" в Цариград през времето на император Теодосий II (415 г.) положили мощи на св. Иосиф, син на патриарх Иаков, и на Захария, баща на св. Иоан Кръстител. При осветяването на храм в Севастия Палестинска (515 г.) положили мощи на св. Иоан Кръстител и на св. пророк Елисей. При осветяването на храма "Св. Апостоли" в Цариград (550 г.) били положени мощи на св. апостоли Андрей, Лука и Тимотей. Седмо правило на VII Вселенски събор (787 г.) повелява да се положат "мощи с обичайната молитва" в ония храмове, които са били осветени без полагане на св. мощи. Това ще рече, че дори до VIII в. е имало храмове, които били осветени без полагане в основата им на св. мощи, което Вселенският събор

сметнал за “нарушение на църковното предание”.

Тези мощи се полагали върху св. трапеза на осветен храм, откъдето в литийно шествие се пренасяли до освещавания храм. Историята ни е запазила много от тези литийни шествия, от които ще споменем първото освещаване на храма “Св. София” в Цариград. Тогава патриарх Мина пренесъл св. мощи, седнал на царската колесница, последван от император Юстиниан и народа от храма “Св. Анастасия”; а след падането на неговия купол и възстановяването му второто обновление станало през 563 г., когато патриарх Евтихий в присъствието на император Юстиниан пренесъл мощите от храма “Св. Платон”.

Мощите, които се полагали в храма, били мъченически, защото евхаристията някога се извършвала върху гробовете на мъчениците, а и св. апостол и евангелист Иоан видял “под жертвеника душите на закланите за словото Божие” (Откр. 6:9). Явно в този период жертвениците не се издигали върху мощи на преподобни, което се вижда от факта, че когато през VI в. осветили храма, издигнат върху гроба на св. Евтимий Велики, под св. трапеза положили и мощи на мъченик. Седмо правило на VII Вселенски събор е категорично, когато повелява полаганите мощи да бъдат на мъченик. Св. Фотий Цариградски обаче в 115-и отговор на своя труд “*Τά Ἀμφιλόχεια*” пише, че св. Кирил Александрийски, а след него и мнозина други са използвали мощи на преподобни при освещаване на новопостроени храмове. И св. Симеон Солунски пише: “Не е позволено и законно да се извършва освещение (на храм) без мощи на мъченик или на преподобен.”

Освен извършване на св. Евхаристия и полагане на мощи, при освещаване на храм се изисквало да се помаже той със св. миро и да се измие с “кръщелна вода”. За помазването на св. трапеза със св. миро се говори както в “Завета на Господа нашего Иисуса Христа” (втора полов. на V в.), така и в съчинението на Псевдодионисий Ареопагит (V–VI в.) “За църковната йерархия” (гл. 4, § 12). Свидетелствата, които притежаваме за измиването на св. трапеза с “кръщелна” вода, са от по-късно време. Най-древните свидетелства за поръсване на храма с осветена вода са от времето на папа Вигилий (538–555 г.) и на папа Григорий Велики (590–604 г.), но те са във връзка с обръщане на езически храмове в християнски църкви. По същото време Кесарий Арелатски († 543 г.) в две свои слова, произнесени при освещаване на храм, подчертал връзката между кръщението на човек и освещаването на храм. Тази мисъл била развита още повече от Ив, епископ на Шартр († 1116 г.), изхождайки от паралелните обреди в тях. На Изток този паралелизъм е подчертан от св. Симеон Солунски.

Що се отнася до самия чин на обновлението, древните и повечето от по-новите кодекси (VIII–XVII в.) не поместват тропари и канон, нито пък специална вечерня и утрения за обновление на храм. Вероятно през това време при обновление на храм за вечернята и утренията са били ползвани службите на 13 септември, защото Атинският кодекс X 668 от XVII в. отбелязва, че на 13 септември се възпоменава обновлението на храма “Св. Възкресение” в Иерусалим, което последование се ползва и когато предстои обновление на храм. Връзката между 13 септември и съвременния чин на обновлението се вижда и от съдържанието на стихира на “Господи възвах” — “Памят обновлении совершающе. . .”, и на Богородичния — “О обновление совершающе всесвященнаго воскресения. . .”, от съвременния чин. За тази практика споменава и Атинският кодекс X 848 от XV в., където във връзка с обновление на храм се отбелязва, че се изпява “цялото последование на 13 септември, в това число (се четат) и трите четива, които съдържа”.

Още галската монахиня Етерия в своя “Пъттепис” (380 г.) говори за празни-

ка Обновление на Иерусалимския храм “Св. Възкресение”, който се чествал осем дни. За него говори и историкът Созомен. По подобие на този празник в Цариград чествали обновлението на храма “Св. София” (22 декември) и на “Св. четиридесет мъченици” (29 декември). Тази практика трябва да е била всеобща, защото Типикът на Великата църква от IX и X в. съдържа много празници на обновлението на отделни църкви. Това е станало причина при липса на точни сведения за деня на смъртта на светец неговата памет да се чества в деня на обновлението на неговия храм. Такъв е случаят с празника “Отсичане главата на св. Иоан Предтеча” (29 август) — това е празник на обновлението на храм в древна Самария, където се е вярвало, че се намира гробът на светеца.

Седмицата на честването на обновлението на храм е във връзка с празнуването на обновлението на Иерусалимския храм от страна на юдеите. Тази практика е дала отражение и върху рубриките на печатните издания на евхологиите, които повеляват в обновения храм да се извършва литургия в продължение на седем дни, а след това да се дигнат антиминосите от новоосветената трапеза, положени върху нея в деня на освещението.

Най-древният чин на обновление на храм, дошъл до нас, е вписаният в Барбериновия евхологий. Той е важен за нас, защото отразява чина не само преди VIII в., но и този от времето на покръстването на българите. Той е съставен от две самостоятелни части. Едната е озаглавена “Чин за освещение на храм и на св. трапеза в него един ден преди обновлението”, а втората — “Чин на обновлението на вече осветен св. храм”. Рубриките на първата част предписват каменарите да изградят св. трапеза, а в деня на освещението храмът да бъде опразнен от миряни и заключен. Клирът да извърши следния чин. Дяконът казва специална велика ектения, по време на която архиереят чете молитвата “Боже безначалний, и присносущний. . .” и хвърля върху трапезата нитри (алкални вещества — сапун); тогава чете молитвата “Господи Боже наш, освятивий струи Иорданския. . .” над купел за кръщение с хладка вода и излива от осветената вода три пъти върху трапезата, като казва: “Во имя Отца и Сина, и Святаго Духа.” Архиереят измива трапезата при четенето на Пс. 83 и казва: “Слава Богу во веки.” Взема нов съд и излива от осветената вода на кръст върху трапезата, като казва: “Окропиши мя исопом. . . кости смиренная” (3 пъти). Чете Пс. 50 до края и казва: “Благословен Бог во веки веков.” Изсушава трапезата с нов саван при четенето на Пс. 131 и пак казва: “Слава Христу Богу нашему во веки веков.” Тогава, както и при чина на кръщението, излива св. миро върху св. трапеза при възгласите “Вонмем” и “Алилуйя”. Прави кръстове с мирото върху колоните на трапезата при четенето на Пс. 132 и казва “Слава Тебе, Святая Троице, Боже наш, во веки веков”. Архиереят си умива ръцете, облича трапезата с покривка (на гр. *ἀπλωμα*) през време на четенето на Пс. 92 и пак славослови. Тогава той показва св. трапеза, олтара и храма през време на четенето на Пс. 25, а друг клирик върви след него и помазва колоните и “писоните” на храма. Дяконът казва ектения, а архиереят чете молитвата “Господи небесе и земли. . .” и главопреклонителната молитва “Благодарим Тя, Господи Боже сил. . .”. Накрая дяконът отпуска народа със “С миром изидем”.

Рубриката на втората част отбелязва, че се извършва вечерня и панихида (бдение) в съседен осветен вече храм, където предварително са положени св. мощи. На другия ден в този храм идва архиереят и през времето, когато дяконът казва ектенията на трисвятата песен, т.е. великата ектения, чете молитвата “Господи Боже наш, верних во словесех Твоих. . .”, чете и главопреклонителната молитва “Господи Боже наш, молитвами святяя владичици нашея Богородици. . .”, след което взема св. мо-

щи и през време на пеенето на “Слава Тебе, Христе Боже, апостолов похвало. . .” тръгва в литийно шествие към храма, който предстои да бъде осветен. Когато стигне пред портите, разделящи притвора от средната част на храма, той славослови: “Благословен еси, Христе Боже, во веки веков”; а певците почват да пеят: “Возмите врата князи ваша. . .” Вратите се отварят, клирът и народът влизат в средната част на храма. Архиепископът поставя св. мощи в предварително приготвено за целта място на св. трапеза и чете молитвата “Боже наш, иже и сию слави. . .”. Тогава певците продължават св. литургия от частта, която почва с трисветата песен “Святий Боже. . .”, нататък.

Този чин намираме в кодекси до XI в. Синайският кодекс X 959 от XI в. към горното прибавя само молитвата “Боже и Отче Господа нашего Иисуса Христа. . .”. Архиепископът я чете преди влизането си в обновявания храм. Тъй като архиепископът в този момент прави своя вход в олтара, този кодекс вписва и молитвата на входа “Владико Господи Боже наш, уставивий на небесех чини, и воинства ангел и архангел. . .”. И този кодекс предписва, в случай, че тези два чина не могат да се извършат в един и същ ден, те да се изпълнят в два последователни дни: първо освещаването на храма, а след и това и неговото обновление. Тази практика е засвидетелствана също от Николай Кавасила († 1371 г.), св. Симеон Солунски († 1429 г.) и от кодекси от XIV до XVII в. Те ни дават по-подробни рубрики за действията, елементите и съсъдите, както и за новоприбавените молитви, псалми и тропари на тези два чина.

СЪВРЕМЕННИЯТ ЧИН НА ОБНОВЛЕНИЕ (ОСВЕЩЕНИЕ) НА ХРАМ

Съвременният чин на обновление (освещение) на храм е от XVIII в. Този текст е компилация на текстове от ръкописи, писани към 1700 г. Първото му печатно издание е направено в Букурещ през 1703 г. Намираме го в печатни евхологии от 1803 г. нататък. У нас този текст е преведен от Скопския митрополит Теодосий. Намираме го в “Малий архиепископски молитвословник”, издаден от Св. Синод на БПЦ, София, 1911 г. Оттогава досега обновленията (освещаванията) на храмовете ни стават по този чин.

След като се вземе надлежното благословение на епархийския архиепископ за изграждане на нов храм (4 правило на IV Всел. събор), полага се основата му със следния специален чин. Архиепископът или негов заместник в презвитерски сан, облечен в епитрахил и омофор (ако е презвитер — в епитрахил и фелон), слага начало с “Благословен Бог наш. . .”. Четат трисвятото и изпяват тропара на светията, на готово ще бъде посветен храмът, а през това време архиепископът кади основния камък. Тогава той чете молитвата “Господи Боже наш, изволивий и на сем камени создатиися на Тебе церков. . .” и прави отпуст. След това взема камъка, изобразява на него кръст и го поставя в основата, като казва: “Основа и вишний, Бог посреде его, и не подвижитися: поможет ему Бог утро заутра.” После взема пергаментна хартия, на която стои следният текст: “Положена биша основания храма (името) при (изрежда светската и духовна власт) в лето, индикта, месеца и числа (дават се) на память (името).” Подписват се архиепископът и членовете на настоятелството, полагат хартията в металическа кутия, а кутията — в основата.

След изграждането на храма, оборудването и украсяването му с необходимите за един православен храм предмети и съсъди, приготвя се и всичко, което е необхо-

димо за чина на неговото обновление, а именно: чист восък (400 г), мастиха, смирна, алой, тамян, рецина, ладан (по 20 г), две нови гърнета, хартия, тънко въже, стрит мрамор (1 кг), мощи на мъченик, сребърна кутийка, св. миро, ленен саван (10 лакти), две нови кърпи, четири сапуна, нова гъба, четиригълни платове с образите или с имената на четиримата евангелисти, стъкленица с червено вино, стъкленица с розова вода, срачица с въжета на четирите й ъгли и антиминоси, колкото желеае архиереят.

Един ден преди обновлението той изпраща доверено лице да провери дали всичко е готово. От вечерта архиереят идва в храма и преди започването на вечернята полага донесените от него св. мощи върху дискаса, след като ги раздели на три части. Полага звездичата и ги покрива с покроец. Тогава извършва следното последование: “Благословен Бог наш. . .”, трисвято, след което изпява тропарите “Мученици Твои Господи. . .”, “Страстоносци Господни. . .”, “Мученици Христови. . .”, на деня и “Яко начатки естества. . .”; Слава “Мученик божествених личе. . .” и Нине “Богородице, ти еси лоза истинная. . .”; и прави отпуст.

Ако наблизко има осветен храм, архиереят полага мощите върху неговата св. трапеца и запалва свещ, която гори през цялата нощ. Тогава се извършва всенощно бдение. Ако няма наблизко такъв храм, архиереят полага св. мощи върху трапезата на храма, който предстои да бъде обновен, или пък на аналой, пред образа на Спасителя. Там се извършва и бдението.

След “Всякое дихание”, облечен в мантия, архиереят коленичи сред храма и чете молитвите на патриарх Калист I (1350–1354 г. и 1355–1363 г.): “Господи Боже наш, иже твар единим словом создавий. . .” и “Превечний Слове и Сине. . .”; целува св. икони по приетия ред, влиза в св. олтар, облича се в пълно одяние и се готви да извърши обновлението.

През това време се подготвя воскомастиха така: в едно гърне се слага восък, мастиха, смирна, алой, тамян, рецина и ладан и се поставя върху огън, докато закипи сместа; през същото време в друго гърне се слага вода и се поставя на огъня да се загрее; тогава се обвива ръба на колоната с хартия и се завързва за нея; налива се стритият мрамор във вътрешната околност на хартията, за да не протече воскомастиха. Един от свещениците “взема време” и извършва проскомидията. Ако св. мощи са в съседен храм, последованието става там, а ако са в новия храм, архиереят слага начало с “Благословен Бог наш. . .”, четците четат Пс. 142, дяконът казва ектения, а архиереят чете молитвата “Господи Боже наш, верних во словесех Твоих. . .” и главопреклонителната молитва “Господи Боже наш, молитвами всепречистия владичици. . .”. Ако св. мощи са в съседен храм, архиереят нарежда там да се извърши св. литургия, а сам взема дискаса със св. мощи, издига ги на главата си и тръгва в лития към новия храм. Певците пеят “Святии мученици. . .” и “Слава Тебе, Христе Боже, апостолов похвало. . .”. Същите тропари се пеят, ако литията започва от новия храм. Тогава обикалят новия храм три пъти. При първото обхождане се пеят самогласни тропари. Когато стигнат до централните порти на опразнения храм, които са затворени, архиереят поставя мощите върху специално поставена там маса. Четат се апостол (Евр. 2:11–18) и евангелие (Мат. 16:13–19). При второто обхождане се пее третата песен на канона на обновлението. Архиереят върши същото. Четат се апостол (Евр. 9:1–7) и евангелие (Лука 10:38–42, 11:27–28). При третото обхождане се пее шестата песен на канона на обновлението. Когато стигнат главната порта, архиереят възглася: “Благословен еси, Христе Боже наш, во веки веков. Амин.” Изпява се тропарът “Иже на камени вери”. Архиереят поставя дискаса върху масата и чете молитвата “Боже и Отче Господа нашего Иисуса Христа. . .” и “Владико Господи

Боже наш, уставивий на небесех чини. . . ”. И тогава започва диалогът между него и някой от вътрешната страна на храма: “Возмите врата. . . Кто ест цар слави. . . Господ крепок и силен. . . ” (3 пъти). Архиеереят взема дискоса, прави с него три пъти кръстен знак към вратата, която в тоя момент се отваря. Всички влизат в храма при пеенето на тропара “Якоже вишния. . . ”. Архиеереят влиза в олтара, слага св. мощи в сребърната кутийка, която полага в отвора на колоната, приготвен за случая, като казва: “Вечная память создателем святого храма сего.” Всички изпяват “Вечная память” (3 пъти). Тогава той чете последната молитва от някогашното обновление “Господи Боже наш, иже и сию славу о Тебе пострадавшим. . . ” и преминава към някогашния чин на освещението, като чете молитвата “Господи Боже Спасителю наш, иже вся, творяй. . . ”, после излива кипящата воскомастиха в колоната. Поставя се плочата върху колоната при четенето на Пс. 144, изчиства се трапезата от изтеклата воскомастиха при четенето на Пс. 22 и архиеереят казва: “Благословен Бог наш, всегда и ныне и присно, и во веки веков. Амин.” Той облича бяло платнище и слага двете кърпи върху ръцете си. Дяконът казва: “Паки и паки преклонше колена, Господу помолимся.” Архиеереят коленичи върху възглавница и когато всички присъстващи паднат на колена, той чете молитвата “Боже безначалний. . . ”. Дяконът казва специална ектения от олтара. Архиеереят поставя сапун върху плочата на трапезата, осветява топлата вода, донесена в купел за кръщение, като чете молитвата “Господи Боже наш, освятивий струи Иорданския” и полива от нея три пъти кръстообразно върху плочата, като казва: “Во имя Отца и Сына, и Святого Духа, ныне и присно. . . ” (3 пъти). Тогава той измива трапезата и колоната първо с ръцете си, а после — и с гъба. През това време се чете Пс. 83 и архиеереят казва: “Слава Богу нашему во веки.” Поставя антиминосите, които предстои да се осветят в четирите краища на св. трапеза. Архиеереят взема виното или розовата вода и като долее от нея кръстообразно три пъти върху св. трапеза, казва: “Окропиши мя. . . смиренния” (3 пъти). Тогава изтрива св. трапеза с антиминосите, докато се кажат и останалите стихове от Пс. 50. И архиеереят казва: “Благословен Бог наш всегда. . . ” Взема съда със св. миро и при всяко казване на “Вонмем” и “Алилуйя” излива от него върху св. трапеза, като прави три кръста — един в средата и два в страни. Размазва мирото по цялата плоча и прави един кръст на колоната. През това време се чете Пс. 132 и архиеереят казва: “Слава Отцу и Сыну, и Святому Духу, ныне и присно. . . Амин. Слава Тебе, Святая Троице, Боже наш, во веки веков. Амин.” Изтрива отново трапезата с антиминосите и ги подава на свещениците, взема четирите плата или хартии с образите или имената на евангелистите, намазва долната им част с воскомастиха и ги залепва на четирите ъгъла на плочата (през време, когато се пеят тропарите им).^{*} След това взема срачицата (благославя я) и я простира върху св. трапеза, като завързва въжетата за колоната кръстообразно. През това време се чете Пс. 131 и архиеереят казва: “Слава Богу нашему во веки веков. Амин.” Тогава той измива ръцете си, простира индитията върху св. трапеза, полага антиминосите върху нея, в това число и храмовия, като поставя върху последния св. Евангелие (простира или-тон, антиминос или антиминоси). Следва целувание. През това време се чете Пс. 92 и архиеереят казва: “Слава Тебе, Святая Троице, Боже наш, слава Тебе, во веки веков. Амин.”

Архиеереят нарежда на първия свещеник да украси предложението (проскомидията) и да постави на него съсьди, покровци, осветени от вечерта, без да казва нищо, като ги поръсва със светена вода. Свещеникът проскомидисва. Архиеереят по-

^{*}Текстът между скобите оттук до края на подраздела е от чина на Теодосий Скопски.

кадява св. трапеза, олтара и целия храм, а един от свещениците върви след него и със св. миро прави кръстове на всяка колона на храма (помазва. . . над горното място и над прозореца в олтара, и над църковните врати, над всички врати и над прозорците по стените; ако е високо, слага стълба). През това време се чете Пс. 25 и архиереят казва: “Слава святай и всеилней, и животворящей Троице всегда. . .” Дяконът казва малка ектения, а архиереят чете молитвата “Господи небесе и земли. . .” и главопреклонителната молитва “Благодарим Тя, Господи Боже наш. . .”. Тогава се чете прокимен, апостол (Евр. 3:1–3) и евангелие (Мат. 16:13–18). Архиереят запалва кандило, съблича бялото платнище и разрешава на служителите и народа да палят свещи. През това време певците пеят “Слава” и “Нине”, казват трисвятое, изпяват тропарите на светията на храма и на обновлението. Дяконът произнася сугуба ектения, а архиереят прави отпуст и отива на обичайното място сред храма. Започва св. литургия.

НЯКОИ ВАЖНИ ПРАВИЛА ОКОЛО ОБНОВЛЕНИЕТО НА ХРАМ

Каноническият извършител на обновлението (освещението) на храм е епископът. Църковната история познава и случаи, когато обновлението (освещението) на храм се извършвало и от специално натоварен за този случай клирик в презвитерски сан. Така например Цариградският патриарх Антоний IV, със специална наредба от 1395 г., дал право на русо-влахийския протопоп Петър “да освещава божествени и свещени храмове според предадения отначало обичай”. Мелетий Пигас, папа и патриарх на Велика Александрия, като местоблюстител на Цариградския престол, дал право на игумените на Патмоския манастир “Св. Йоан Богослов” да освещават “в Дух Свети свещените храмове и да възстановяват преместени свещени трапези” навсякъде из манастира и из о. Патмос. Цариградският патриарх Софроний II със сигилий от 1780 г. потвърдил тези и други привилегии, дадени от своите предшественици. Същото сторил и Цариградският патриарх Калиник V със Синодално писмо от 1801 г. Св. Симеон Солунски, като говори за антиминосите, казва, че “при нужда и чрез архиерейско разрешение (освещението става) и от благочестив йерей”. В края на гръцкия печатен евхологий, където са поместени “Тълкуванията на офикиите на светата и велика Църква” за йеромнима, се казва, че той “може да благослови четци и да извършва обновление на нови църкви, ако няма епископ”. Цариградският патриарх Григорий VI обаче с писмо от 1 май 1838 г. до Лероския епископ Иеремия му наредил при връщането си в епископията си да освети отново църквите, чиито обновления са се осмелили да извършат свещеници, като подхвърлил на пълен аргос самите свещеници. В Руската православна църква при специално възложение от страна на архиерея досега обновление на храмове извършват духовници в презвитерски сан.

Не може да се извърши св. литургия в храм, който не е обновен. Цариградският патриарх Лука Хрисоверг (1156–1169 г.) в каноническото си разпореждане обяснява, че това става само “за да не се понижи архиерейското достойнство”, но архиерей, който е служил в неосветен храм, не се низвергва, а се наказва с друго наказание, понеже вината му не е такава, че да бъде той низвергнат. Св. Симеон Солунски пък обяснява, че в неосветен храм не се служи св. литургия, защото “без жертвеник той не е храм, а само молитвен дом с оная светост, която извира от молитвата”.

В неосветени храмове се служи с осветени антиминоси, въведени в древността като вместопрестолие. Антиминосите са освещават или при обновление на храм, ко-

гато, както видяхме по-горе, те се простират над индитията на осветената трапеза, за да стоят седем дни, или отделно със специален чин. Антиминсите имат следния надпис: “Жертвеник божественый, и освещен, во еже совершатися им божественным священодействием: освятися же от високопреосвященнаго митрополита (името) господина (името) в лето Спасителево (посочва се), месец (...), индикт (...).” Митрополит Теодосий вместо индикта сложил деня, прибавил името на царя, на църквата и на деня. Ръкописните евхологии предписват антиминсите да се режат, ушиват и перат преди освещението им, а след това нищо да не се извършва над тях, защото са осветени. Те предполагат, че антиминсите стоят върху ония трапези, които още не са осветени. Според тях върху осветени трапези стоят само илитони. В печатните издания намираме други практики. Там под св. Евангелие стои “антиминсът на храма”, независимо дали храмът е осветен, или не. Такава е и нашата практика.

Православният чин на обновление (освещение) на храм е един от най-хубавите и прочувствени богослужебни чинове. Издигането на храм в едно селище не е нито малко събитие, нито пък обикновено явление. Храмът е врата за небето (Бит. 28:17), миниатюр на небето, където вярващите се срещат с Бога и с всички небожители — ангели и човеци; където вярващите се приобщават с Христовото мистично тяло — Църквата. Храмът е богоучредено училище за вяра и благочестие, където християнинът научава задълженията си към Бога и човека. Храмът е духовна лечебница, където тече Източникът на душевното и телесното здраве — всеспасителната кръв на Богочовека и животодателната благодат на Светия Дух. Храмът е божествено съдилище, което ни съветва да се помиряваме, докато сме още на път към “Съдията”. Храмът е огледало на небесната красота, топлина и светлина; той е люлка на здравето изкуство и градивната наука; той е извор и на чист патриотизъм (с оглед на родните светии). Храмът е небе на земята. Затова православният християнин гради във всяко селище домове за събиране на “църквата”, които св. Църква чрез чина на обновлението на храм ги освещава, обновява ги, прави ги храмове — жилище на всъдеприсъстващия, невидимия и непостижимия Бог.

ПОСТРИЖЕНИЕ В МОНАШЕСТВО

СЪЩИНА НА МОНАШЕСТВОТО

Монашеството (от гр. *μόνος* — сам, *μοναχός* — инок, *μοναχισμός* — иночество) е уединен живот, посветен изключително на Бога и на св. Църква.

При св. Кръщение всеки християнин бива посветен на Бога. Чинът на св. Кръщение е изграден тъй, че подчертава нуждата от аскеза (от гр. *ἀσκησις* — упражнение, борба). Там оглашеният отхвърля сатаната, бива помазан с елея на заклинанието и бива “постриган”, подобно на древните борци, които се подготвяли за борба с противниците си; там новопросветеният се нарича “войн Иисус Христов”, за когото св. Църква се моли да стане “непобедим борец срещу ония, които напусто враждуват срещу него”. И при монашеството кандидатът бива посветен на Бога. Чинът на *пострижение в монашество* също е изграден тъй, че ни дава възможност да разберем, че монашеското служение е продължение и съвършено посвещение на оная аскеза, начената от християнина при св. Кръщение. Следователно цялата Църква е отдадена на аскеза, но в авангарда на тази борба стои монашеството, което отрича всичко, което не е воля Божия, за да посвети себе си и всичко около себе си на Бога.

Понеже човек се е отдалечил от Бога чрез греха, навлязъл в живота му чрез

трите похоти — на плътта, на очите и на житейската гордост (1 Иоан. 2:16), монахът изразява пълното си повиновение на Бога с трите обета — за *девство*, *нестяжание* и *послушание*. Чрез изпълнението на тези три обета, отдавайки се на постоянно покаяние, той се стреми към равноангелен живот (40 и 43 правило на Трулския събор).

Християните, избрали монашеско служение, преминават три степени: на *послушничество* в течение на три години под ръководството на опитен в духовния живот старец (40 и 41 правило на Трулския събор), на *малосхимничество* и на *великосхимничество*. Съобразно тези три степени във византийския ритуал постепенно се оформили три чина: *чин на расофор*, *чин на малка схима* и *чин на велика схима*.

ИСТОРИЯ НА ЧИНА НА ПОСТРИЖЕНИЕ В МОНАШЕСТВО

Християнското монашество не е плод на влияние от чужди религии, а е резултат на аскетическия идеал на древната Църква.

Първите християни живеели в езическото общество, но се отличавали от него с християнското си въздържание. Когато към средата на II в. се появили първите признаци на духовен упадък, само отделни мъже и жени, наречени „девственици“, останали верни на този идеал. За разлика от другите християни, между които живеели, те се отдали на по-строго въздържание, на нестяжание, на безбрачие, на повече пост и молитва. Живеели сами или в общи къщи. Считало се за голям подвиг в общи къщи да живеят заедно мъже и жени в безбрачие. Тези жени били наречени „*συνεῖσακτοι*“ (съжителстващи). Такъв вид аскеза бил осъден с 3-о правило на I Вселенски събор, но тя била практикувана още дълго време.

От средата на III в. тези хора напуснали селищата, настанили се в необитаеми земи и били наречени анахорети, еримити, монаси. Анахорет бил св. Антоний Велики, който се заселил в Среден Египет (ок. 285 г.). Неговата слава привлякла от около 305 г. и други, които се заселили в околността. Сборът от тези самостоятелни килии бил наречен „*λαύρα*“ (открито място, път). Тясната връзка между Църква и държава, нахлуването на светския дух в Църквата при император Константин Велики и големият упадък в нравите утвърдили и развили монашеския живот, защото ония, които не одобрили новите условия, напуснали християнското общество и станали монаси. Така се появила Нитрийската монашеска лавра, основана от Амоний († преди 356 г.), и Скитската монашеска лавра, основана от св. Макарий Велики Египетски. В тези лаври всички били анахорети, т.е. живеели сами, а издръжката, облеклото и молитвата били лични въпроси на всеки от тях. Само в съботите и неделите те имали обща молитва.

Изменение в тоя начин на живот направил св. Пахомий Велики († 346 г.), като въвел пръв киновийната система, основавайки манастир в сегашния смисъл на тази дума. Той наложил на монасите обща молитва сутрин и вечер, обща работа, общи приходи и разходи, общо хранене и еднообразно облекло. Последното се състояло от лenen хитон, който стигал под колената, със или без ръкави и препасан с пояс; бяла кожа от коза или овца, с вълнестата страна отвън, стигаща до колената, наречена „милот“, също препасана; конусовиден кукулий (качулка), който падал през врата на рамената, и „омофор“, който покривал врата и рамената, а при нужда могъл да покрие и главата. Някои монаси носели и т. нар. аналав, онази прочута ангелска дреха, за която Евагрий Понтийски (346–399 г.) казва, че „символизира кръста на

Спасителя и вярата в Христа, Който приема благите хора и премахва пречките”. Монасите тогава рядко обували обувки, вероятно си стрижели косите и живеели в килии по един или по трима. Те нямали никаква връзка с клира. Било им забранено да стават клирици. Монасите или сами отивали в близкото селище на църква, или бивали посещавани от клириците на тези селища, докато Църквата постепенно успяла да ги подчини и дори да рекрутира своите кадри от тяхната среда.

Първоначално тези хора влизали в монашеския живот, без да се извършва над тях никакъв обред и без да дават някой обет. Те не били длъжни да прекарат целия си живот в това служение. Сам св. Пахомий прекарал три месеца в школата на еримита (пустинника) Палемон, който го упражнил в поста, молитвата и бденията. След този период на изпитание той облякъл монашеските дрехи. Някои смятат, че пръв Шенуди, ученик на св. Пахомий, е въвел монашеския обет при встъпване в монашество. С положителност се знае, че св. Василий Велики е наредил встъпващите в монашеския живот да дават обет за безбрачие, и то пред “представителите на църквите”, които извършвали обреда, чрез който встъпващите в монашеския живот бивали посвещавани на Бога. Така монасите престанали да бъдат миряни и заели място между клириците и миряните. Тяхното служение станало пожизнено, а напускането му — светотатство.

Псевдодионисий Ареопagit в съчинението си “За църковната йерархия” (V–VI в.) описва, макар и съвсем пестеливо, чина на посвещението в монашество като паралелно на чина на кръщението и говори за една-единствена монашеска схема. Барбериновият евхологий (VIII–IX в.), който отразява чина на монашеско пострижение, продължава да се придържа към същата традиция, т.е. дава една единна монашеска схема. Новото тук е, че след оная част от единната схема, която била паралелна на чина на оглашението от тайнството Кръщение, по всяка вероятност преписвачът е интерполирал бележката: “Дотук на малката схема.” Това е първото съобщение, дошло до нас, за наличието на т. нар. “малка схема”. Същият преписвач обаче не знае нищо за съществуването на т. нар. “велика схема”, защото нито пред, нито пък след оная част от единната схема, която е била паралелна на тайнството от чина на кръщението, не е отбелязал “Оттук или дотук на великата схема”, а я нарича “схема”, защото молитвите ѝ са озаглавени “Молитва на схимата” и “Молитва след молитвата на схимата”. Св. Теодор Студит († 826 г.) въстава против нововъведението, да се дават две схими. Той казва: “Не давай малка, както казват, схема, а после, след няколко време, друга, като че ли велика; защото схимата е една, както (е едно) и кръщението.” Св. Теодор Студит давал тези две части на единната схема в отделни дни, но те не били тъй отдалечени един от друг, та да не се чувства единството на обета, например той дал на един “ипат”, веднага след идването му в манастира, “начален постриг” и приканил братството да се приготви да присъства наскоро и при даване на “съвършения свят образ”. Ако кандидатът бил на смъртна постеля, тези две части на единната схема се давали веднага. През X и XI в. продължавали да схващат схимата като единна и да я дават на кандидатите, извършвайки над тях чина на огласителната и тайнствената част последователно, в близки дни. През XIII в. Никифор Влемидис († 1272 г.) продължава да учи, че древната традиция отрича идеята за различни степени в монашеската схема. През XIV в. Цариградският патриарх Антоний (1389–1390 г.) чрез синодално решение оповестил, че различаването на две схими е противно на каноните, а св. Симеон Солунски противопоставя единството на схимата в Източната традиция на множеството монашески облека в Западния католицизъм. Дори Никодим Агиорит († 1809 г.) се помъчил да припомни православното предание за единството на монашеската схема (образ).

В началото е имало една схима и едно-единствено посвещение. По-късно, макар схимата да е била съзнавана като една, над кандидатите се извършвала в два отделни дни: първо се извършвало пострижението, когато се променяло името на кандидата, а после се четяла посветителната молитва в схимата и му се връчвало монашеското облекло. Новият монах стоял в това облекло в продължение на една седмица и тогава свалял кукулия си със специален обред. Към XII в. тези две части — огласителната и тайнствената, се оформили в “малка” и “велика” схима. Расофорството е късно явление в живота на Църквата. През X–XI в. се забелязва тенденция, да се даде на послушниците специално облекло, за да не ходят с мирските си дрехи. Типици от XII и XIII в. вече предписват на послушниците да се дава туника от груб плат, наречена “*ράκος*” (дрипа), както и кукулий (качулка). Това ставало в края на послушничеството им. Първоначално връчването на това облекло ставало без специален обред. През XIV в., когато чинът на расофорството се стабилизирал, обредът обхващал пострижение, връчване на расо и калимавка, молитви, а понякога — въпроси и отговори. Постепенно расофорството получило значението на малка схима, а по едно време дори я заместило: както в типичите малката схима се нарича “залог на ангелската схима”, така и облеклото на “облеклите расос” там се нарича “начало на светата и ангелска схима”.

През наше време поне в Атон се практикува следното: след два-три месеца изпитание кандидатът се приема за послушник чрез един обред, който не намираме в евхология, а в типичите на отделните манастири. В тоя обред на кандидата се дава подрасник, пояс, кондорасо и кепе — черни. По принцип послушничеството продължава три години, но то може да трае и по-малко време. Поначало послушникът може да стане расофор, една степен, която стои между послушничеството и малката схима. Евхологият съдържа чина на расофорството. В тоя чин се дава обикновено расо и калимавка. Расофорът може, ако желае, да остане много години и дори през целия си живот в тази степен, без да напредне в монашеската кариера. Но обикновено не навсякъде послушникът се въвежда не в расофорство, а направо в малка схима. Тогава той се нарича малосхимник или ставрофор поради кръста, който игуменът му връчва през време на чина на малката схима и който той трябва да носи върху гърдите си. В дълбока старост, когато докаже напредък в духовния живот, а дори и на смъртното си легло, малосхимникът може да стане ермит и да получи великата ангелска схима. Така, въпреки че човек може да остане през целия си живот в една от трите степени на монашеството (расофор, малосхимник и великосхимник), всяка степен се явява като стъпало към следващата, която е по-съвършена от предишната. В сегашното си състояние, макар че е развитие на послушничеството, расофорството се явява като първа степен от тристепенното монашество.

СЪВРЕМЕННИЯТ ЧИН НА ПОСТРИЖЕНИЕ В МОНАШЕСТВО

ЧИН НА РАСОФОР

Чинът на расофорството се извършва в храма, пред светите двери, преди отпуста на св. литургия. Ако кандидатът е в свещенически сан, игуменът извършва целия чин, а ако не е, той връчва облеклото и постригва кандидата, а друг, в презвитерски сан, чете молитвите. Свещеникът полага началото с “Благословен Бог наш...”, чете се трисвятое и се изпяват умилиелните тропари. Свещеникът чете две молитви: “Благодарим Ти, Господи Боже наш...” и “Приими, Владико, под Твоето спасително

иго раба си...”. Тогава той постригва кандидата кръстообразно, като казва: “Во имя Отца и Сина, и Святаго Духа” (и три пъти: амин) и го облича в расо и калимавка, без да казва нищо. Следва отпустът на св. литургия.

ЧИН НА МАЛКА СХИМА

След като бие малкото клепало и братята започнат да четат часовете, възприемникът или еклисиархът въвежда кандидата в храма. Последният прави поклони пред светите двери, към двата лика и пред игумена. Извеждат го в притвора и му свалят всекидневните дрехи. Там той стои непрепасан, бос и с непокрита глава до момента на малкия вход на св. литургия. При изпяването на тропарите, за “Слава” се изпява кондакът на деня, а за “И нине” — тропарът “Обятия Отча”, при начеването на който привеждат кандидата отново в средната част на храма, а той прави по пътя три поклона и застава пред светите двери, където го чака игуменът.

Св. Симеон Солунски вижда в събличането на кандидата символ на отричането от света и подражание на Христа — гол и изоставен на кръста; стоенето в притвора, където някога са стояли покаяните степени, подчертава покаяния характер на монашеския живот; в стоенето пред храмовите порти — символ на блудния син, който моли да бъде приет в рая, за да участва в ангелския живот; в трикратното покланяне на път към светите двери — символ на покаянието на блудния син; в олтара — бащиния дом, а в игумена — бащата, който чака своя син.

Игуменът се обръща към кандидата и казва: “Братко, отвори ушите на сърцето си и чуй гласа на Господа...”; и го увещава да отговори със страх и радост на зададените му въпроси; тогава той го пита за причината, поради която е дошъл, дали е дошъл свободно или насила, дали ще остане в манастира до последното си издихание, дали ще пази девството, целомъдрието и благочестието и пр. Кандидатът отговаря с формулите “Не, честний отче” или “Да, с Божието съдействие, честний отче”. Игуменът огласява кандидата във всички задължения, които той е на път да поеме, като започва с думите: “Виж, чедо, какви задължения поемаш пред Владиката Христа...”; а накрая игуменът го запитва: “Обещава ли да изпълниш всички тези задължения...?” Кандидатът отговаря: “Да, с Божието съдействие, честний отче.” Тогава игуменът чете молитвата “Всещедрият и милостив Бог...”. После поставя върху главата на кандидата схиматология (богослужерна книга, която съдържа чиновете на пострижение в монашество) и чете гласно молитвата “Господи Боже наш, Ти, Който си определил за достойни онези, които са напуснали всички житейски блага...” и главопреклонителната молитва “Господи Боже наш, надеждо и прибежище на всички, които се надяват на Тебе...”. Показва му Евангелието, което стои на аналой до него, и казва: “Ето, Христос невидимо присъства. Никой не те принуждава да приемеш тази схима; изпитай себе си дали по твоя воля желаеш да приемеш залога на великата и ангелска схима.” След утвърдителния отговор на кандидата игуменът поставя ножиците върху св. Евангелие и казва: “Вземи ножиците и ми ги подай.” Кандидатът взема и подава ножиците на игумена. Това се повтаря три пъти. На третия път, когато игуменът подава на кандидата ножиците, му казва: “Ето от ръцете на Христа ги приемаш. Виж към Кого пристъпваш, с Кого се съчетаваши и от кого се отричаш.” Игуменът задържа ножиците и казва: “Благословен Бог, Който иска да се спасят всички човече...”; а после, като “постригва” кръстообразно косите на кандидата, прибавя: “Нашият брат (името) постригва косите на своята глава в името на Отца...”; и завършва с: “Да кажем за него (молитвата) Господи, помилуй.”

Пострижението не е само символ на отхвърляне, отричане от света, а и символ на послушание пред началството, затова то трябва да бъде извършено в присъствието на игумена. Второ правило на Цариградския събор (861 г.) заплашва свещеника с низвержение, ако „постриже“ монах в отсъствие на игумена, защото „постриганият“ обещава послушание пред него.

Новопостриганият монах получава облеклото си при произнасяне на отделни формули от страна на игумена, които съдържат и символиката им, взета от Посланието до Ефесяни 6:10–17. При обличането на подрасника игуменът казва: „Нашият брат (името) се облича в хитона на правда, в името на Отца...“ и „Да кажем за него Господи, помилуй“. При пояса: „Нашият брат (името) се препоясва със силата на истината в знак на умъртвяване на тялото и на обновление на духа...“ При калимавката: „Нашият брат (името) облича шлема на надеждата на спасението...“ При палиона: „Нашият брат (името) приема палиона, залога на великата и ангелска схима, като облекло на нетление и чистота...“ При сандалите: „Нашият брат (името) обува сандалите в готовност да благовести мира...“ При мангията: „Нашият брат (името) получи залога на великата и ангелска схима...“ Тогава игуменът чете молитвата „Господи Боже наш, въведи раба си (името) в духовния Си двор...“.

Новият монах може да получи ново име. Обикновено то започва с буквата, с която започва и кръщелното му име, например основателят на манастира на Метеворите се наричал Андроник. При расофорството той получил името Антоний, а при великосхимничеството — Атанасий.

Св. литургия продължава с известни изменения — преди „Святий Боже...“ дяконът казва прошенията на специална велика ектения — пет от които се отнасят до новопостригания монах. Вместо „Святий Боже...“ се пее „Елици во Христа крестистесе...“, както при кръщелните литургии; чете се апостол (Еф. 6:10–17) и евангелие (Мат. 10:37–38; 11:28–30); ако новопостриганият е в свещенически сан, връчва му се св. Евангелие, ако ли не — кръст в дясната ръка и свещ в лявата, като при даването на кръста се казва: „Рече Господ: Който иска да върви след Мене, да се отрече от себе си...“; а при даване на свещта: „Рече Господ: Тъй да светне светлината ви пред човеците...“; става целуване, през време на което се пее самогласният „Познаим, братие, тайнства силу...“. Св. литургия продължава по обичайния ред, а новопостриганият заема почетно място. На великия вход той носи свещника пред св. дарове, а на „Со страхом Божиим...“ се причестява. След отпуста в тържествена лития завеждат новопостригания в трапезарията. След обета отново в лития довеждат новия брат в храма, където по принцип той трябва да пребивава в молитва пет последователни дни, като излиза само за естествените си нужди.

Малката схима може да се даде и извън св. литургия. В тоя случай, след обличането и молитвата, се казва велика ектения, четат се апостолът и евангелието, казва се кратка сугуба ектения с две прошения: „Помилуй нас, Боже...“ и „Еще молимся о оставлени и прощени грехов раба Божия (името)“. Връчат се кръстът и свещта на новопостригания, става целуване и следва отпуст.

ЧИН НА ВЕЛИКА СХИМА

Приемането на великата схима или на великия ангелски образ, или както още се нарича, схимонашеството, е съвършено отричане от света, образ на смърт и начало на нов, високоправствен и действително ангелски живот. Чинът по съдържание съвпада с този от малката схима. Отличава се от него по продължителността, тър-

жествеността и по-строгите обети. И тук става пострижение на кандидата и връчване на облекло. Специфичната дреха на великосхимника е аналавът. Аналавът е дълга черна дреха с висока качулка, почти изцяло бродирана с бели вълнени конци. Извезани са множество кръстове на два реда, копиято, гъбата, набодена на прът, череп, кръстосани пищали, херувими, покриващи лицата с крилата си. Днес не могат външно да се различат великосхимниците от малосхимниците, защото великосхимниците носят своя аналав само при причестяване и на смъртния си одър.

В навечерието на пострижението дрехите на великосхимника се поставят върху св. престол в олтара, за да се благословят при тоя допир. Канонът на утренията е специален за случая — тропарите му развиват покаяните теми за блудния син и за митаря, както и за новия живот, открит чрез монашеската изповед.

Извършва се всичко онова, което се извършва в началото на малката схима от притвора до въвеждането на кандидата в храма след малкия вход. Игуменът не произнася катехизацията, а направо преминава към въпросите, които освен един (“Отричаш ли се от света и от всички световни неща, съгласно повелята на Господа”), са тези от малката схима. Той почва катехизацията с думите “Виж, чедо, какви задължения поемаш от Владиката Христа”, в които кандидатът се характеризира като човек “разпнат и умрял за света”, защото се отрича не само от свои, близки и далечни, но “и от своята душа” заради Христа. Игуменът и тук чете молитвата “Всещедрият и многомилостив Бог...” и молитвата “Сий Владико вседержителю...”, а към тях прибавя и молитвата “Святи Господи на силите...”. Следва пострижението и обличането по чина, даден в малката схима. Вместо калимавка той получава кукулия със същите думи, към които се прибавят: “Нашият брат се облича с кукулия на незлобието...” Получава и аналав при думите: “Нашият брат (името) приема аналава в името на Отца и Сина и Святаго Духа, като взема своя кръст на раменете си и следва Владиката Христа.” Накрая се прибавя: “Нашият брат (името) прие великата и ангелска схима в името на Отца и Сина и Святаго Духа. Да кажем за него Господи, помилуй.” Тук и при палиона не се говори вече за “залог”, а направо за “велика и ангелска схима”. Изпяват два тропара: “Облечете се в хитона на спасението...” и “Да ликува душата ми в Господа...”. Игуменът прочита молитвата “Господи Боже наш, Който си верен в обещанията Си...” и главопреклонителната молитва “Господи Боже наш, въведи раба Си...”. В специалната велика ектения, която следва, има и три прошения за случая. Вместо “Святий Боже...” тук също се пее “Елици...” и се извършва всичко онова, което е казано и в края на малката схима.

Както при св. Кръщение новопросветеният носи цели седем дни бялата си дреха и я съблича в осмия ден, за да се окъпе и изпере дрехата си, така и приелият велика схима носи непрекъснато кукулия си цели седем дни. На осмия ден се извършва специален чин “во еже сняти кукол”. В някои кодекси този чин е наречен “чин на изкъпването на схимата”. От тоя ден нататък схимонахът сам сваля и слага кукулия си. Чинът е следният. Игуменът чете молитвата “Многомилостиви Господи...” и главопреклонителната молитва “Владико, благослови, освети...”.

Чиновете на расофорството, малосхимничеството и великосхимничеството ни разкриват дълбокия и богат смисъл на монашеското пострижение, където доминират обновата на кръщелната тайна, връщането към началното богосиновство и участието в есхатологичната сватбена вечеря още отсега. Загубил схимата (дрехата) на невинността, облечена при светата купел на кръщението, християнинът, откликвайки на Божия призив, може да я намери отново в монашеската схима (дреха). Макар да е дреха на пожизнено покаяние, ако се носи достойно, тя води по парадоксален начин монаха към ония радости, които тоя свят не може да даде на човека. Източ-

ният християнин, който расте в рамките на православната традиция и се ръководи от учението на Евангелието, като чете тези чинове, познава в тях идеалите, за които жадува.

ПОГРЕБЕНИЕ — ОПЕЛА И ПАНИХИДИ

СЪЩИНА НА СМЪРТТА, ОПЕЛОТО И ПАНИХИДАТА

Според учението на св. Църква земният живот е странстване и път към небесното отечество; смъртта е сън, подир който умрелите ще възкръснат за нов живот (1 Кор. 15:51–52), а денят на смъртта е ден на ново раждане в небесата за блажен и вечен живот. Тялото на човека е храм на Светия Дух (1 Кор. 3:16) и съсъд на безсмъртната душа. При погребението то, макар да се връща в земята, от която е взето, подобно на зърното, паднало в земята, се облича в нетление и безсмъртие (1 Кор. 15:44, 53) и при Второто пришествие на Господа ще възкръсне.

Това схващане за смъртта и тази вяра във възкресението и вечния живот дали своя отпечатък както в обичаите, с които християните от всички векове погребвали своите покойници, така и върху религиозните обреди, с които те ги изпращали до гроба и се молили за упокоение на душите им при Бога. В основата си обичаите не се различавали от ония, които те заварили в древния свят: подготовка на тялото на покойния със затваряне на очите му, умиване на тялото му, обличането му в чиста премяна, полагане на тялото в ковчег, погребването му в земята, а след това даване на поменни софри в деня на погребението и във възпоменателните дни през годината. Ще бъде уместно тук да се споменат думите на Блажени Августин: “Имаме нещо общо с езичниците, но целта ни е различна.”

С оглед на тази цел първите християни отхвърлили ония от обичаите, които не хармонизирали със схващането им за смъртта и вярата им във вечния живот, като например ритуалните оплаквания, извършвани от професионални оплаквачки; вместо горест и ридание в тогавашните християнски опела звучали псалми и молитви, в които доминирала вярата, че Христос чрез смъртта Си победи смъртта, че подобно на Него всички човечи ще възкръснат и ще получат спасение при Бога, стига Той като човеколюбив Бог да прости волните и неволните им грехове и прегрешения.

Тази вяра, надежда и радост на първите християни е отразена в надгробните надписи, в белия саван — символ на безсмъртието, в полагане на тялото на покойника не в преддверието на къщата, както езичниците, а в най-важното помещение на дома, в ограждането му с почит най-малко едно денонощие; те не бързали час по-скоро да погребат мъртвеца, подобно на юдеите, които считали мъртвото тяло и всичко, докоснало се до него, за нечисто. В тия важни домашни помещения, а по-късно и в храмовете, християните възнасяли хвала на Бога, Който приема в небесните Си чертози умрелия, за да му даде покой, “въздавайки му възделеното отечество и правейки го отново жител на рая”. Там прозвучал триумфалният химн “надгробно ридание творяще песен: алилуйя”, който останал по-късно като лайтмотив на православното опело. Там се давала прощалната целувка до новата среща във вечността, защото според Блажени Иероним “за християните смъртта не е смърт, а заспиване и сън”.

Във византийския ритуал се оформили следните чинове на опело и помени, ползвани от Православната църква: 1. Опело на миряни. 2. Опело на монаси. 3. Опело

на свещеници (епископи, презвитери и дякони). 4. Опело на деца. 5. Опело за през Светлата седмица. 6. Панихида, трисагий, диптихи.

ИСТОРИЯ НА ЧИНА НА ОПЕЛАТА И ПОМЕНИТЕ

Първото християнско погребение е на Господ Иисус Христос, разказвано от евангелистите (Мат. 27:57–60; Марк 15:43, 16:1; Лука 23:50, 24:1; Иоан 19:39–42). В Деяния на светите апостоли се говори за погребението на Анания и Салфира (Деян. 5:6, 10), на архидякон Стефан (Деян. 8:2) и на Тавита (Деян. 9:37–39).

Деянията на мъчениците Поликарп, Пионий, Игнатий и на другарите на Потин ни дават възможност да видим как при ония трудни условия християните са погребвали мъчениците. Житията на светиите и историите на Евсевий Кесарийски, Григорий Туронски и Веда Достопочтеный ни дават сведения за християнските погребения, за които св. Киприан Картагенски казва, че са “упражнения... а не същински погребения”. Там, където имало условия, християните затваряли очите на покойниците, измивали ги, помазвали ги с благовония, покадявали ги, пеели над тях псалми и химни и в тържествени шествия, със запалени факли в ръце, ги отнасяли в т. нар. усипалници (*κοιμητήριος*, *саemeteryum*, *dormitorium*), където ги оставяли в очакване на възкресението. В годишнините от деня на раждането им в небесата те принасяли приношения и безкръвната жертва.

След настъпването на църковния мир, при нормални условия, времето, отредено за погребението на християните, определило и характера на чина на опелото и панихидата. Те се извършвали до изгрев слънце, когато, според азматическия чин във Византия се извършвала панихидата (служба, паралелна на манастирското бдение). Отгук и названието, което ние, славяните, даваме на поменната служба — панихида.

Най-древното свидетелство, дошло до нас, за тия нощни служби е от писателя на житието на преп. Мелания Нова (383–439 г.), който вероятно е неин съвременник. Той ни осведомява, че “нощният канон се състои от три пения и три четива, а към сутрините — петнадесет антифона”. Следователно първата част на древната утрения, която се извършвала до зазоряване, съдържала 15 антифона, запазени досега без съответните си псалми в утрения на Велики петък, но следи от които имаме и във всички утрени, особено във възкресните. Тази част на утренията завършвала с библейски четива, Пс. 50 и литания (ектения и молитва).

Стига да хвърлим бегъл поглед върху чиновете на съвременните опела, и ние ще открием в тях утрени от древен тип. Най-много елементи от този тип утрени са запазени в опелото на монасите. Там намираме “непорочните” (Пс. 118), които съставляват три антифона, “степенните”, които съставляват осем антифона, “блаженствата” и “прокимена”, които съставляват по един антифон. Тук липсва само шестопсалмието, което съставлява два антифона, но в случай, че починалият монах “е игумен или презвитер, или дякон” се четяло и шестопсалмието (Евхологий на Синайската библиотека № 963 от XII в.). Така всички антифони на древната утрения, запазени в монашеското опело, са петнадесет.

В чина на съвременното опело на свещеници е прибавена и втората част на древната утрения, която се извършвала след изгрев слънце — ексапостиларий, хвалитни стихирни, велико славословие и стиховни стихирни. В опелото на свещеници от печатните издания намираме древни и по-новите химнични елементи. Древните са съкратени за сметка на по-новите химнични елементи: броят на антифоните е

съкратен за сметка на един почти пълен кондак и на един канон.

Най-малко древни елементи на утренията са запазени в съвременното опело за миряни и за деца. По понятни съображения тук древната утрения била съкратена до минимум в печатните издания. Първата от тях запазила непорочните, мертвените евлогитари и блаженствата. При вмъкването на канона били съкратени икосите на кондака, освен първия. Втората била оформена много по-късно върху един канон, писан специално за починали деца. Към тези чинове прибавили специални библейски четива и литания.

Общо може да се каже, че опелото се е развило паралелно с древната утрения, през време на която древните християни са извършвали тези опела. То е включвало в началото 15 антифона, т.е. групи от псалми, пети със своите кратки припеви. Към тях, при появата на кондаците (V–VII в.), първоначално бил вмъкнат кондакът “Со святыми упокой...” с неговите 26 икоса и крайната молитва към Св. Богородица. Икосите са изградени върху акростиха “Хвалебствие на смирения Анастасий”. Този кондак в началото имал за преамбюл “Ти, Който властваш върху живота и смъртта на хората...”. Този кондак е запазен в съвременното опело на свещеници. През същата епоха в опелото е влязъл и кондакът на преп. Роман Сладкопевец с акростих “Този псалом е на смирения Роман” и с преамбюл “Колко са мили Твоите жилища, Господи на силите...” на св. Теодор Студит. И двата са писани за опела на монаси.

Към VIII в. в чина на опелото били вмъкнати самогласните стихирни на св. Иоан Дамаскин (676–756 г.) на осемте гласа: “Коя световна сладост е без скръб...” Освен осемте стихирни, запазени в нашето опело, един ексодиастикон (на библиотеката на манастира “Св. Сава” X 373/291) от XV в. ни дава не само осем, а четиридесет и девет самогласни стихирни на св. Иоан Дамаскин. Нашите са първите стихирни на всеки глас. Още по-късно към степенните псалми (119–133 г.) били прибавени тропари на св. Теодор Студит (756–826 г.), които сега стоят не само във възкресните служби на октоиха, но и в опелото за монаси. Към тях били прибавени и подобните на осемте гласа на св. Теофан Начертаний († ок. 850 г.), които намираме и в съботните служби на осемте гласа в октоиха. Те са изградени на акростиха “Христе, запиши Твоите раби в книгата на живите”. В съвременното опело за монаси те се пеят вплетени със степенните тропари. Канонът “В небесних чертозах...”, изграден на акростих “Шестое пою отшедшему сладкопение”, който е включен в съвременното опело за миряни, е на св. Теодор Начертаний, а канонът “Тебе благодетелю...”, чийто акростих в Богородичните тропари е “Климентос”, сега включен в опело за свещеници, е на Климент Студит, приемник в игуменството на св. Теодор Студит.

Нашите опела съдържат още много анонимни тропари и стихирни, включени през различните епохи в мертвената утрения. Старите ръкописи не разграничават опелата тъй, както те са разграничени в печатните евхологии и требници.

Освен псалми и химни, опелата съдържат и библейски четива. В различни епохи са се чели различен брой апостоли и евангелия. През XV и XVI в. се извършвал специален маслосвет върху покойниците от седем свещеници, по подобие на тайнството Елеосвещение. С осветен елей помазвали покойника.

Същото разнообразие констатираме в ектениите и молитвите. В евхологиите най-стабилна се оказва молитвата над “съдена душа”: “Владико Господи Вседержителю...” Тя стои неизменно до наше време в чина при разлъка на душа от тяло. В опелата най-стабилна е молитвата “Боже духов...”, която ползваме досега. Освен тях и заупокойните молитви, които намираме в съвременните чинове на опело, в ръкописите намираме стотици молитви, които се четели през време на обредите, извършвани около починали християни.

В заключение може да се каже, че последованията на опелото и панихидата са минали през сложен исторически път, преди да получат съвременния си облик в печатните издания на евхологиите и требниците. Древната утреня се обогатила с химнически, библейски и молитвени елементи с оглед на характера на опелата и панихидите. По-късно почнали да правят разлика между мирско и духовническо (в монашески и свещенически чин) опело. Най-после се оформили трите вида опела — мирско, монашеско и свещеническо, всяко от които запазило част от общата химнография, обогатена с библейски и молитвени елементи в зависимост от важността на лицето. Рано се оформило и опело за деца. Молитвата “Господи, Който пазиш младенците...” е включена в Кристофератския Висарионов евхологий (XI в.). Всички тези опела и помени получили своето крайно оформление в съвременните печатни евхологии и требници.

СЪВРЕМЕННИЯТ ЧИН НА ОПЕЛАТА И ПОМЕНИТЕ

МОЛЕБЕН ПРИ РАЗЛЪКА НА ДУША ОТ ТЯЛО

При смъртно болен християнин дохожда духовникът и го изповядва. След изповедта дава начало с “Благословен Бог наш...”, трисвятое, “Господи, помилуй” (12 пъти), инвитагорий и Пс. 50. В малкия требник е поместен канонът към Пресвета Богородица “Каплям подобно дождевним...”, а във великия требник — канонът “Приидите соберитесь вси...”, който се чете, когато човек дълго страда, с две молитви — първата е молитвата от малкия требник за “съдена душа”, а именно: “Владико Господи Вседержителю, Отче на Господа нашего Иисуса Христа, Който искаш да се спасят всички човеци...”; а втората е “Господи Боже наш, Който по неизказаната Си мъдрост си сътворил човека от земя...”. В случай, че има опасност болният да умре, свещеникът чете само молитвата.

ОПЕЛО НА МИРЯНИН

Както всички опела, така и опелото за мирянин се състои от три части, които се извършват съответно в дома на покойника, в храма и при гроба.

В дома на покойника свещеникът се облича в епитрахил и фелон, показва го и извършва т. нар. трисагий: “Благословен Бог наш...”, трисвятое, тропарите “Со духи праведнии...”, кратка заупокойна ектения и молитвата “Боже духов...”; накрая извършва отпуст с характерната фраза “Живими и мертвими обладай...” и казва “Во блаженном успении...”, като изпява “Вечная память” (3 пъти). Пренасят покойника в храма при пеенето на “Святий Боже...”.

В храма покойникът се поставя на определената за случая маса. Раздават се свещи на присъстващите и свещеникът поставя обичайното начало, като чете Пс. 90, в който се изразява надеждата на покойния, че ще бъде приет от Бога в небесното Му жилище, изпяват се непорочните (Пс. 118), в които се говори за блаженството на ония, които през земния си живот са живели според закона Господен. След първата, втората и след мертвените евлогитарии, които се прибавят към третата статия на непорочните, се казва заупокойна ектения с възгласа “Яко Ти еси воскресение...”. Изпяват се седалните “Покой, Спасе наш...” и “От Деви...”, чете се Пс. 50 и канонът “В небесних чертозех...”, след чиято шеста песен се изпява кондакът “Со святыми упокой...” и икосът “Сам Един еси безсмъртний...”. Казва се отново заупокойна

ектения с възгласа “Яко Ти еси воскресение...”. Тогава се изпяват самогласните стихирни на св. Иоан Дамаскин “Коя световна сладост е без скръб...”, в която е описана скоротечността на човешкия живот, и блаженствата, в които се говори за нетленните и вечни небесни блага. Прочита се апостолът (1 Сол. 4:13–17) и евангелието (Иоан 5:24–30), които възвестяват бъдещото възкресение на покойниците, казва се заупокойна ектения и при пеенето на стихирите “Приидите последно целование дадим...” близките пристъпват да се простят с покойника, като му дават последното земно целуване. Накрая се извършва отпуст и се изпява “Вечная память”.

Покойникът се пренася до гроба и свещеникът извършва трисагий. След отпуста той изсипва с лопата пръст над покрития със саван покойник, като казва “Господня е земята...”, изсипва и елей, като прибавя: “Вечна да бъде паметта ти, достоблажен и приснопамятен брате наш.” Певците пеят “Вечная память” и гробът се затваря. В случай, че опелото се извършва от архиерей, след евангелието и молитвата “Боже духов...” той чете разрешителната молитва “Владико многомилостивий, Господи Иисусе Христе Боже наш...”.

В съвременната практика се забелязват следните отклонения от вписания в требника чин:

1. Не се чете Пс. 90. Той не е вписан в нашия требник.
2. Вместо “Непорочните” се казва велика ектения, взета от панихидата.
3. Канонът се изпуска изцяло. Изпява се само кондакът с крайното изречение на икоса.
4. Самогласните стихирни на св. Иоан Дамаскин се четат.
5. Блаженствата се изпускат изцяло.
6. Към елея се прибавя и вино или се изсипва само вино.

ОПЕЛО НА МОНАХ

Починалият монах не се измива изцяло, за да не се открият неговите наготи, а се изтрива с гъба, напоена с топла вода, по челото, ръцете, гърдите, краката и колената, кръстообразно. Обличат го в монашеско облекло и го обвиват кръстообразно с плат, а лицето му покриват, в знак на това, че през време на земния си живот бил далеч от света. Ако е бил великосхимник, надяват кукулия до брадата му и му поставят аналава. До монаха се простира мантията му.

Монашеското опело се отличава от мирското по следното:

1. След Пс. 90 се пеят мертвените тропари “Глубиною мудрости...” и “Тебе и стену, и пристанище имами...”.
2. “Непорочните” се делят на три статии.
3. Канон няма. Пеят се степените от октоиха на осемте гласа, като към всеки глас се прибавят и подобните на осемте гласа от съботите на октоиха на Теофан Начертаний. Накрая се изпява кондакът “Со святыми упокой...” с първия икос “Сам Един еси безсмертний...”.
4. Блаженствата имат специални стихирни, приспособени към монашеските обети.
5. При целуването само част от стихирите са от мирското опело (“Приидите последно целование дадим...”). Към тях се прибавят и други, приспособени към характера на монашеското опело. След целуването се извършва трисагий и отпуст.
6. При пренасянето на покойния в усипалницата или до гроба се пеят самогласните “Коя световна сладост е без скръб...”. По пътя почиват три пъти, когато се

извършва заупокойна молитва.

7. На гроба, при изливането на елея, се казва тропарът “Образом креста Твоего...”, а при спускането в гроба и затварянето на гроба — “Земле зинувши...”, “Якоже рекъл еси...” и “Духовнии мои братие и спостници...”. Накрая се казва заупокойна молитва и братята правят по 12 поклона за умрелия.

ОПЕЛО НА СВЕЩЕНИК

Това опело се извършва при починал свещеник и архиерей, а със специално разрешение от владиката — и на дякон. Измиването на покойния става както при монаха, но с тази разлика, че гъбата е напоена с елей. Обличат го в обикновените му дрехи, а после — и в пълно облачение, като покриват лицето му с “въздуха” и слагат на гърдите му кръст и Евангелие в знак на това, че той през живота си е носел Христовия кръст и е благовестил Неговото Евангелие. Докато над починал мирянин и монах се чете псалтир, над починалия презвитер и епископ се чете евангелие. Опелото на свещеник се отличава от опелото на мирянин по следното:

1. След “Непорочните”, мертвените евогитарии и седалните се четат пет апостола и пет евангелия.

2. Апостолските четива се предшестват от тропари, степенни, псалми и прокимени.

3. Подир първите три евангелия се четат заупокойни молитви, подир четвъртото — блаженствата със специални тропари, а подир петото — Пс. 50 и канонът “Тебе благодетелю...”. След шестата песен на канона се изпява кондакът “Со святыми упокой...” с 23 икоса и молитвата към Св. Богородица с припева “Алилуйя”.

4. Изпява се ексапостиларият, хвалитните стихирни, великото славословие, самогласните стиховни стихирни.

5. След “Благо ест...” се пее “Покой, Спасе наш...” и се казва заупокойна ектения и молитва.

6. При целуването се казват стихирите “Приидите последнее целование дадим...” и се извършва всичко онова, което е писано в т. 5 от монашеското опело.

7. При изнасянето на покойника се изпяват ирмосите на великия канон “Помощник и покровител...”.

8. На гроба се извършва онова, което се извършва и при опело на мирянин.

ОПЕЛО НА ДЕТЕ

Това опело се извършва над дете до седемгодишна възраст. В съдържанието на този чин има различия между гръцкия евологий, славянския тревник и нашия малък тревник.

Нашият тревник първо дава трисагий, който се извършва в дома на покойното дете, а именно: след обичайното начало се изпява “Алилуйя” с тропарите “Глубиною мудрости...” и “Тебе и стену...”, казва се заупокойна ектения и молитвата “Господи Иисусе Христе Боже наш, Ти си обещах...” и се извършва отпуст.

В храма, след обичайното начало, се чете Пс. 8 и канонът “Плотию обнищавий...”. След третата песен се казва заупокойна ектения с възглас “Яко Ти еси воскресение...”, четири икоса “Сам Един еси безсмъртний...” и пр., и тогава следва кондакът “Со святыми упокой”. След канона се казва апостол (1 Кор. 15:39-45) и евангелие (Марк 10:13-15; Лука 18:15-27) и заупокойна ектения с молитвата “Гос-

поди, Който пазиш младенците...". При целуването се пеят специални стихирни "О, кто не восплачет...". Тогава се прави отпуст и се изпява: "Вечная память". На гроба се извършва всичко онова, което се извършва и при опело на мирянин.

ОПЕЛО ПРЕЗ СВЕТЛАТА СЕДМИЦА

Това опело има напълно пасхален характер. В дома на покойника се извършва пасхално начало, а именно: "Благословен Бог наш..." и "Христос воскрес..." (3 пъти) и след това със стиховете "Да воскреснет Бог...". Тогава се казва заупокойна ектения и молитвата "Боже духов...". Отпустът е пасхален. Накрая се изпява "Вечная память".

Ако има шествие до храма, се пее пасхалният канон "Воскресения ден...", ако ли няма, опелото в храма почва с този канон. След третата песен се казва заупокойна ектения с възглас "Яко Ти еси воскресение..." и се чете ипакоеи "Предварившее утро...". След шестата песен се казва пак заупокойна ектения с възглас, изпява се кондакът "Со святыми упокой..." и първият икос "Сам Един еси безсмертний...", "Елици во Христа крестистесе...", и се чете апостол (1 Сол. 4:13-17), първото възкресно евангелие (Мат. 28:16-20) и "Воскресение Христово видеvше...". След канона се извършва заупокойна ектения с възглас, изпява се ексапостиларият "Плотию уснуv..." и става прощаването при пеенето на възкресните евлогитарии и пасхалните стихирни "Да воскреснет Бог...". Извършва се пасхален отпуст.

В литията до гроба се пее "Христос воскрес...". На гроба се извършва всичко онова, което се извършва при обикновено погребение. Този чин се извършва и в сряда пред Възнесение Господне.

ПАНИХИДА

Панихидата се извършва през цялата година, освен в дните от 24 декември до 6 януари включително, през първата седмица на Великия пост, през Страстната и Светлата седмици и в дните на Господски празници (Номок. правило 169). Тя се прави след края на последованията на денонощния кръг.

Свещеникът кади поставените на масата жито, хляб и вино за помен и полага обичайното начало. Казва велика заупокойна ектения и молитвата "Боже духов...". Изпява се "Алилуйя" (3 пъти) и тропарите "Глубиною мудрости..." и "Тебе и стелу...", "Непорочните", мертвените евлогитарии, седалните, кондакът и се чете апостол (1 Сол. 4:13-17 или 1 Кор. 15:12-22) и евангелие (Иоан 5:24-30 или Иоан 6:35-40). Накрая се казва заупокойна ектения и молитвата "Боже духов...", следва отпуст и "Вечная память".

ТРИСАГИЙ

Трисагийт се извършва както при погребение, така и при поменни дни. В деня на погребението той се извършва в дома на покойника и при гроба, а при помените — над гроба и в храма.

След обичайното начало свещеникът изпява тропарите "Со духи праведнии скончавшихся...", казва заупокойна ектения и молитвата "Боже духов..." и извършва отпуст. Ако има жито и вино, свещеникът благославя кръстообразно житото

и изсипва от него на гроба, а после излива и от виното кръстообразно над гроба при изпяването на “Вечная память”.

ДИПТИХИ

Освен на опело, панихида и трисагий, покойник се споменава и в т. нар. диптихи, т.е. през време на интерцесиото на евхаристийната молитва, както и при проскомидийния чин. Практиката, да се споменават покойници в други части на св. литургия, е неправилна и трябва да се отбягва.

ЧИНОВЕ И МОЛИТВИ

ЧИНОВЕ И МОЛИТВИ ЗА РАЗЛИЧНИ СЛУЧАИ

Молитвословът на Православната църква съдържа чинове и молитви за различни случаи. Ако в требника няма оформен чин, а е дадена само отделна молитва, тя се чете или след водосвет, или след “Благословен Бог наш...”, пее се трисвятое, отпустителният тропар. Накрая се извършва отпуст.

В требника може да се намерят чинове или молитви за следните случаи.

МОЛЕБЕН ЗА БОЛЕН

След обикновеното начало се чете Пс. 142, казва се специална ектения, а след “Бог Господ...” се изпяват тропари, чете се Пс. 50 и канонът “В ден печали...”. След трета песен се казва ектения, след шеста песен — ектения, кондак, евангелие, отделни тропари и молитвата “Спаси Боже, люди Твоя...”. След края на канона се казва “Достойно ест...”, “Святий Боже...”, а след “Отче наш...” — умилителните тропари, ектения и молитвата “Боже силний...”. Накрая се извършва отпуст и се пее “Призри на моления...”.

МОЛЕБЕН ЗА БОЛНИ, ИЗМЪЧВАНИ ОТ НЕЧИСТИ ДУХОВЕ

След обичайното начало се четат псалмите 142, 22, 26, 67 и 50. Чете се молитвата от маслосвета и се изпява стихирата “Не ввери мя...”. Тогава се чете молебният канон към Господа Исуса Христа, Пресвета Богородица, безплътните сили, апостолите и всички светии “Творче и Избавителю мой...” с припев “Избави от бед...”. След трета песен се казва ектения и молитвата “Услиши ни, Боже...”, след шеста песен — ектения, а след края на канона свещеникът помазва болния с елей от кандилото при думите “Помазва се Божият раб...”. При такива случаи се четат и заклинателните молитви, приписвани на св. Василий Велики и на св. Иоан Златоуст.

МОЛЕБЕН ЗА ДЪЖД

След неколкодневен пост от храма тръгва литийно шествие към полето. Постава се обичайното начало, чете се Пс. 64 и се казва велика ектения със специални прошения. След “Бог Господ”, тропарите и ектенията следва канонът “Приеми, Спасителю...”. Тогава се чете “Достойно ест...”, трисвятое, умилителните тропари,

апостол и евангелие. Казва се ектения и молитвата “Услиши ни, Боже...”, както и молитвите на патриарх Калист за тоя случай.

МОЛЕБЕН ПРИ ТЕЖКИ НЕСГОДИ

Изпява се молебният канон на Св. Богородица, в центъра на който стои канонът “Сполетян от много напасти...”. Според едни той е творение на Теофан Изповедник, а според други — на монах Теостирикт. След обичайното начало се чете Пс. 142, изпява се “Бог Господ” с тропарите “К Богородице прилежно нине притецем” и “Не омолчим никога”. Чете се Пс. 50 и се изпява канонът. След шеста песен се чете евангелие, а след края на канона се изпяват богородични тропари и се чете молитвата “О, Пресвета Дева, Владичице Богородице...”.

ПАНАГИЯ

След водосвета се изпява празничният тропар, прикадява се коливото и се чете молитвата “Господи, Който всичко си направил с думата Си...”. После свещеникът благославя просфора и вино с думите “Господи Иисусе Христе, Който си благословил пет хляба...” и като направи с нож на хляба кръст три пъти, казва: “В чест и слава на светаго...”; после изрязва от средата на хляба тригълна частица в чест на Пресвета Богородица и произнася ектения. Именникът или най-старият на дома се покланя пред иконата на празнувания светия, целува я и с изрязаната частица прави три пъти кръст върху иконата и произнася: “Велико е името на Света Троица и на Пресвета Богородица, свети (името), помагай ни.” Свещеникът изпява “Богородице Дево...” и потапя частицата във виното, излива от него в празното място на просфората, поставя частицата на мястото ѝ, взема просфората и като я издига, пее “Богатии обнищаша...”. После благославя с хляба присъстващите, като казва: “Благословение Господне и милост Его...” Казва се малка ектения за здраве и многолетие. Следва отпуст и поръсване на присъстващите.

БЛАГОСЛОВЕНИЕ НА ТРАПЕЗА

Свещеникът извършва водосвет, изпява “Богородице, помощнице на християните...”, поръсва ястията, като казва: “В името на Отца и Сина, и Святаго Духа. Амин.” Тогава той чете молитвата “Погледни, Господи Иисусе Христе Боже наш, към тези ястия...”. След кратка сугуба ектения за здраве и отпуст той казва многолетствие за домакина и празнуващите.

ОСВЕЩАВАНЕ НА ИКОНИ, ЦЪРКОВНИ УТВАРИ И ОДЕЖДИ

Свещеникът извършва водосвет, чете съответния псалом и специалната молитва в зависимост от това, чия икона ще освещава и дали ще освещава утвари или одежди, поръсва ги, като казва: “Освещава се тази икона на (името) или това кръстно знамение, или тези съдове, или тия одежди (именуват се) с благодатта на Светаго

Духа чрез поръсването на тая света вода в името на Отца и Сина, и Святаго Духа.”

ПОЛАГАНЕ ОСНОВА НА НОВ ДОМ

Свещеникът извършва водосвет, чете Пс. 69, изпява тропарите “Боже Творче...” и “Непосрамваща застъпнице...”. Тогава прочита молитвата “Боже Вседержителю, Който си сътворил небето...”, взема три камъка, застава над изкопа, където ще бъде основата, и казва: “Основава се този дом в името на Отца и Сина, и Святаго Духа”, и като прави кръстен знак с всеки от камъните, хвърля ги в изкопа. После ръси изкопа с думите: “В името на Отца и Сина, и Святаго Духа.” Накрая ръси присъстващите и прави отпуст.

БЛАГОСЛАВИЕ НА НОВ ДОМ

Свещеникът извършва водосвет, чете Пс. 90, изпява “Бог Господ...” с тропар. Тогава чете евангелие (Лука 19:1-10), казва ектения и молитвата “Услиши ни, Боже...” и “Господи Иисусе Христе Боже наш, Който си благоволил да влезеш под покрива на Закхей...”, както и главопреклонителната молитва “Владико Господи Боже наш, Който живееш във висините...”. После благославя елей с думите “В името на Отца и Сина, и Святаго Духа...” и молитвата “Господи Боже наш, погледни сега милостно...”. След това ръси със светената вода всички стаи, като казва: “В името на Отца и Сина и Святаго Духа, чрез поръсване с тая свещена вода да се превърне в бягство всяко лукаво бесовско действие. Амин.” Помазва стените на дома с благословения елей с думите: “Благославя се този дом, чрез помазването със св. елей, в името на Отца и Сина, и Святаго Духа. Амин.” Запалват се свещи пред изписаните кръстове и се изпява стихирата “Благослови, Господи...”. Накрая свещеникът поръсва присъстващите със светена вода при пеенето на “Источник исцелений...”, прави отпуст и произнася многолетствие.

БЛАГОДАРСТВЕН МОЛЕБЕН

Той се извършва сред храма или след утрения, или ако има литургия, след литургията. Свещеникът казва “Слава светей...”, трисвятое, Пс. 117. Произнася специална велика ектения, изпява “Бог Господ...” с тропарите “Благодарнии сущи...” и пр., чете апостол (Еф. 5:8-21) и евангелие (Лука 17:12-19). Тогава казва специална ектения и молитвите “Услиши ни, Боже...” и “Господи Иисусе Христе Боже наш, Боже на всяко милосърдие...”. После се изпява Великото славословие или т. нар. химн на св. Амвросий Медиолански “Тебе Бога хвалим...”. Накрая се извършва отпуст и се произнася многолетствие.

ПОЛАГАНЕ НА КЛЕТВА

Свещеникът застава пред аналой, на който има св. Евангелие и кръст. След обичайното начало се чете Пс. 5, изпяват се умилителните тропари, прочита се Символът на вярата и свещеникът произнася подходящо слово. Тогава съответното лице произнася надлежната клетва и след като целуне св. Евангелие и кръста, казва:

“Заклех се!”

ОТВАРЯНЕ НА ХРАМ, ОСКВЕРНЕН ОТ ЕРЕТИЦИ

След обичайното начало се чете молитвата на св. Тарасий Цариградски: “Владико Господи Боже наш, Тебе милостивия и благоветливия молим за нашите грехове. . .” Когато езичник оскверни храма, чете се молитвата “Господи Боже наш, Който си показал Този храм за Твое жилище. . .” Когато се случи човек да умре в храма, тогава се чете молитвата “Владико Господи Боже наш, по многото Си и неизречена благод. . .”.

ОСИНОВЯВАНЕ

След обичайното начало се изпяват тропарът на деня и кондакът. Тогава се четат молитвите “Господи Боже наш, Който чрез Твоя възлюбен Отрок. . .” и “Владико, Владико, Който си Творец на всички твари. . .”. Синът пада пред нозете на своя осиновител, а последният го прегръща, като казва: “Днес ти си мой син, днес аз те родих.” Двамата се целуват, свещеникът извършва отпуст и ги благославя.

ЧИН НА ВРЪЩАЩИ СЕ В ЦЪРКВАТА

Чинът на разкаяли се за отстъплението от Църквата е изложен във Великия требник. Ако са деца, те се миропомазват, както при новокръстени. Ако са възрастни, те постят две четиридесетници и над тях, както и при деца, се четат очистителни молитви от последованието на св. Методий Цариградски: “Праведен си, Господи. . .”, “Владико Господи Боже наш, Който си поверил ключовете на Твоето царство. . .”, “Господи Боже, Творче на всички. . .”, “Господи Боже Вседержителю, Отче на нашия Господ Иисус Христос. . .” и “Господи Боже наш, Който си приклонил небесата. . .”. Тогава се помазват със св. миро, както и при кръщението, като се произнася формулата “Печат дара Духа Святаго”. Чете се молитвата “Господи Боже Вседержителю, Който чрез пращането на Светия Дух. . .” и се прави отпуст.

ПРЕМИНАВАНЕ ОТ ЮДЕЙСТВО КЪМ ХРИСТИЯНСТВО

Чинът е изложен във Великия требник. Приеманият християнството първо се отрича от своите стари вярвания по специална формула и тогава бива кръстен по приетия ред.

ПРЕМИНАВАНЕ ОТ МОХАМЕДАНСТВО КЪМ ХРИСТИЯНСТВО

Чинът е изложен във Великия требник. Приеманият християнството първо се отрича от своите стари вярвания по въпроси, зададени от свещеника, и тогава се кръщава по приетия ред.

ПРЕМИНАВАНЕ НА ИНОСЛАВНИ КЪМ ПРАВОСЛАВИЕТО

Тези от тях, които са правилно кръстени, се приемат в Православната църква със следния чин. Кандидатът първо се изповядва. Ако свещеникът се увери,

че той искрено желае да приеме православието, чете над него молитвата “В Твое име, Господи Боже на истината...” и го разпитва по въпроси, изложени във Великия требник. Тогава го въвежда в храма пред аналой, на който стои св. Евангелие. При влизането се чете: “Вниду в церков Божия...” и “Боже, ущедри ни...” (Пс. 66). Кандидатът коленичи пред св. Евангелие, а свещеникът чете стиховете “Посли Дух Твой, и созиждутся...” и молитвата “Господи Боже Вседержителю, Който си Едничък свят и между светите почиваш...”. Накрая свещеникът чете молитвата “Нашият Господ и Бог Исус Христос, Който е връчил ключовете на царството небесно...” и казва на кандидата: “Стани, брате, и като верен раб на Исуса Христа помоли Му се с нас да те сподоби чрез помазването със св. миро да приемеш благодатта на Светия Дух.” Ако кандидатът е конфирмиран римокатолик или арменогригорианец, или лутеран, или калвинист, той се миропомазва при специален чин: след обичайното начало и изпяването на “Царю небесний...” дяконът казва специална велика ектения, а свещеникът чете молитвата “Благословен си, Господи Боже Вседержителю...” и го помазва със св. миро при произнасяне на формулата “Печат дара Духа Святаго”. Тогава той чете молитвата “Господи Боже наш, Който си сподобил да покажеш този Твой раб съвършен...” и като вземе напоена с вода гъба, изтрива с нея помазаните със св. миро места, като казва: “Ти се оправда...” Следва главопреклонителната молитва “Ти, който си се облякъл в Христа...”, сугуба ектения и отпуст.

РАЗЛИЧНИ МОЛИТВИ

В Малкия и Великия требник намираме молитви за следните случаи.

При главобол. Над страдащ от безсъница. При невралгия. Над страдащ от парализа. Над схванат. Над душевно болни. Против уроки. Над страдащ от очна болест. Над тежко болен. Над болен преди операция. При мъчително раждане. Против всяка немощ. Над бездетни съпрузи за чадородие. За задомвяване. За заякчаване на брачните връзки. За помиряване на враждуващи. За затворник. За намиране на загубени вещи. При започване на харман. При нарушение на светостта на празника. За избавление от всяко зло. Преди започване на важна и трудна работа. Преди пътуване на дълъг и опасен път. За благополучна и справедлива присъда. За благоуспяване на деца. За ученици в началото на учебната година. За ученик при полагане на изпит. За всяка просба. Над семе. За благословение на ниви, градини, лозя и пр. За благословение на пчели. За благословение на коливо. За благословение на мед в деня на св. Харалампий. За благословение на сирене и яйца. За благословение на нови узрели плодове. За благословение на стадо домашни животни или птици. За благословение на сол, която някъде замества софра или курбан. За благословение на вино. За човек, който се е клел лъжливо. За разкаял се клетвопрестъпник. За дом, обезпокояван от зли духове. Когато нещо нечисто падне в кладенец, в съд с вино, в елей, в мед или в съд с друго нещо. При замърсяване на съд, на брашно, на пшеница или други зърнени храни. При садене на лозе. При благословение на грозде в деня Преображение Господне. При подрязване на лозята в деня на св. Трифон. При благословение на мрежи. При направа на кораб. При безветрие. При изменение на ветровете. При многогъждие. При страх от земетръс. При мор. При нелепа (“напрасна”) смърт. При глад. При падане на мълнии. При буря. При благословение на върбите в деня Цветница. Във време на война и др.

Във Великия требник намираме коленопреклонните молитви, които се четат в

дена Петдесетница.

Православната църква е чела много повече молитви от тези, които намираме във Великия требник. Тях можем да намерим в евхологиите и молитвословите, дошли до нас.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ОЩЕ ЗА АВТЕНТИЧНОСТТА НА ЗЛАТОУСТОВАТА ЛИТУРГИЯ

Робърт Тафт в лекцията си „Св. Йоан Златоуст и анафората, която носи неговото име“, прочетена в Солунския богословски факултет на СУ, ни даде по-нови решения от ония, които учените ни бяха дали по въпроса за автентичността на Златоустовата литургия в миналите векове, като ползвал компютъра. Ние ще дадем тук едно съвсем кратко резюме от неговата обширна лекция.

Тафт сравнява само префациото на нашата анафора (ЗЛАТ.) и латинския превод на сирийската анафора на 12-те апостоли (АПСИР) и идва до заключението, че ние се намираме не пред превод на Апсир от ЗЛАТ или на ЗЛАТ от АПСИР, а пред две независими разработки на един незапазен до нас по-древен гръцки архитип, който той нарече АП и който може да се отъждестви с анафората на 12-те апостоли, която споменава Леонтий Византийски в 543 г.

Тогава той пристъпва към доказване на автентичността на ЗЛАТ и казва: щом като външното свидетелство е ясно – текстът се отдава на св. Йоан Златоуст, усилията ни ще трябва да се насочат към вътрешните свидетелства, за да докажем истинността на тази даденост.

След като се спира дълго и аналитично върху трудностите при въпроса за доказване на автентичността на ЗЛАТ, докато всички творения на Златоуст не се издадат критически и се вкарат в компютъра, чрез който в един миг може да се намери лексикологията, която ни трябва, за което до сега изискваше труд на цял един живот, той казва, че първият скок в това направление е направен с програмата „Thesaurus Linguae Graecae“ (ТЛГ), която има повече от осем хиляди творения, от които три хиляди са на гръцките писатели на класическата древност и на светоотеческия период.

А. Първо търси липсващите в АПСИР части, които намира в ЗЛАТ: „Ти бо еси Бог неизреченен, недоведом, невидим, непостижим, присно сий, такожде сий, ти единородний твой син и дух твой светий“. В АПСИР вместо тоя материал, който е по-научен, риторически развит, с много прилагателни и синоними, стои само „Ти бо еси Бог“. Когато той търси четирите апофатични прилагателни, спира се на епохата, когато св. Йоан Златоуст бил ръкоположен в презвитерски сан (386 г.) като проповедник в Антиохия, където езичеството цъфтеше, юдейството още упражняваше влияние над християнството, а Църквата бе разделена от мелитианската схизма и еретиците бяха много. Най-важни бяха Аномеите, които се явиха в Антиохия към 355 г. Около десетата година след това тя бе подкрепяна от ересарха Евномий (†394 г.). Созомен ни информира колко опасна се считаше тази ерес и Златоуст се бори с нея най-вече срещу учението му, че човек може да познае същността на Бога. От противопоставянето на тази филология произлезе една орология с апофатично богословие, в това число и думите: 1. „Неизреченен, 2. недоведом, 3. невидим, 4. непостижим“.

Златоуст ползва тези прилагателни в петте си омилии „За непостижимостта на Бога“ (3, 54–55). Още по-забележителен е фактът, че между всички гръцки писатели на програмата ТЛГ, освен Златоуст, не ги употребява заедно и точно в тоя ред, както се намират в ЗЛАТ. Освен в омилията 3, 54–55, той ползва прилагателните „неизреченен“ и „неведом“ в омилията си Мат. 2,2 и „Отче, ако е възможно“, 3, в която намираме прилагателните „неведомия, невидимия, непостижимия“ Бог. През време на изгнанието си (404–407) той се занимава със същата тема. В словото си „За Божия промисъл“ 11, 18 ползва прилагателните „неизменен, присно сий, такожде сий, безначален, безкраен, неведом, надвишаващ всеки ум, побеждаващ всяка мисъл, неизреченен, необясним, непостижим“. В омилията си „На Евтропий“ 9, макар да е негов съмнителен текст, произнесена в Константинопол (398–404), Тафт смята, че е важно свидетелство не само по това, че дава паралел с литургийния текст, но и с посочените по-горе Златоустови творения. Казаното в ЗЛАТ не го намираме в АПСИР и следователно не се е намирал и в АП. Този текст е плод на борбата срещу Евномияните и в литургичната му форма е едно Златоустовско „апакс легоменон“, което не се среща в друг писател. Тафт заключава: „Изглежда или Златоуст го е взел от Литургията или Литургията го е взела от Златоуст“. Ако Златоуст е направил изменението, тогава възниква въпросът кога. Защото е трудно да си представим, чу един млад презвитер, макар и харизматичен като Златоуст, да смени анафората на една Велика църква (Антиохийската или Константинополската), затова всякой ще предпочете да приеме, че Златоуст го е приел от Литургията, а не обратното – още повече че текстът в Литургията е добре познат от честото ѝ извършване. На това Тафт се противопоставя със свидетелството, което ни дава омилия трета „За непостижимостта на Бога“, произнесена през време на Литургията в Антиохия. „Естествено е, казва той, проповедникът да подкани слушателите си в края на словото да се помолят Богу с думите в анафората, ако разбира се, тая анафора съдържа тези думи в оная епоха.“ Съгласно творенията на Златоуста, писани в Антиохия, той е познавал и употребявал там въпросните прилагателни. По-късно, когато бил Константинополски Архиепископ (398–404), ги е прибавил към текста на АП, която стана най-важна Литургия след второто хилядолетие.

Б. Тафт минава към разглеждане на текста „присно сий, такожде сий“. Той го намира не веднъж, а два пъти в автентичните съчинения на Златоуст във връзка с апофатичните прилагателни. Той казва: „Каквото казах в точка А, се отнася дума по дума и за точка Б.“ И тези думи са сложени в анафората на ЗЛАТ от самия Златоуст.

В. Тафт преминава към разглеждането на текста: „о взех ихже веми и ихже невеми, явлених и неявлених благодеяниих бивших на нас“. Тях Златоуст прибавя към общата благодарност на АП. Това, което ни дава програмата ТЛГ, показва, че Златоуст ползва не само тези думи, а отделно и антитезите „веми-невеми“ и „явлених и неявлених“. При това той е единственият гръцки писател на програмата ТЛГ, който ползва израза „явлених и неявлених благодеяниих“ винаги в родителен падеж мн. ч., както ЗЛАТ.

ЗАКЛЮЧЕНИЯ

1. Понеже в незападения гръцки архитип не ще е имало богословски идеи против Евномияните, които се явили в Антиохия към 355 г., тази анафора се датира пради 355 г. 2. Дошлата до нас разработена гръцка анафора ЗЛАТ, която има тези богословски идеи, трябва да бъде по-късна от 355 г. 3. Автентичните творения на Златоуст имат много точни паралели с по-късните разработки в ЗЛАТ, направени от Златоуст вероятно в Константинопол, когато той бил архиепископ. 4. АПСИР е един сирийски превод на същата гръцка анафора (АП), която има като основа сироиаквидския литургичен тип. Никой не отрича това. Единственият спорен въпрос е дали АПСИР съставлява по-късен превод на ЗЛАТ или един паралелен превод на анафората, която нарекохме АП, независима от ЗЛАТ. В противовес на Вагнер, Тафт предпочита втората хипотеза, а именно, че Златоуст въз основа на даденостите на АП е обновителят на ЗЛАТ, а не автор на АП, която стана ЗЛАТ, защото: а) В общи текстове на двете анафори (ЗЛАТ и АПСИР), които са части от текста на архитипа (АП), ЗЛАТ е по-широка от АПСИР. Не виждаме никаква причина защо сириецът преводач да махне толкова важни части от архитипа гръцки текст, ако имаше въпросните текстове, които според хипотезата на Вагнер трябваше да ги има. б) Търсежите ни в компютъра на АПСИР и ЗЛАТ сочат, че няма точни паралели в автентичните творения на Златоуст с нито един елемент, който съществува в текста на АПСИР. Всички действителни паралели, които посочиха търсежите на компютъра, се намират изключително в Златоуст, които съставляват разработки на АП и които разработки липсват в АПСИР.

Всичко казано дотук във връзка с факта, че всички извори преди 750 г. не съобщават, че Златоуст е написал Литургия и във връзка със свидетелството на Леонтий Византиец за една Литургия на 12-те апостоли ни карат да мислим, че по-вероятно е св. Йоан Златоуст да е взел една вече съществуваща анафора, която нарекохме АП, и като я разработил, стана анафората, която носи неговото име (ЗЛАТ).

БИБЛИОГРАФИЯ

І. ИЗВОРИ

А. На кирилица

Библия. С., 1982.

Велик требник. М., 1884.

Дмитриевский, А. Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках православного востока. Т. I, *Тυπικά*. Киев, 1895; Т. II, *Εὐχολόγια*. Киев, 1901.

Св. Иустин Философ и Мъченик. Апология I. — В: Ранние отцы Церкви. Брюссель, 1988, 337–339.

Св. Климент Римской. Первое послание к коринтянам. — В: Ранние отцы Церкви. Брюссель, 1988, 68–71.

Никодим, митрополит Сливенски. Типик. С., 1959.

Постановления апостольские. Казань, 1864.

Правилата на св. Православна църква с тълкуванията им. Т. I. С., 1912; Т. II. С., 1913.

Служебник. С., 1957.

Требник. Цариград, 1910.

Требник. С., 1949.

Часослов. С., 1941.

Б. На латиница

S. Agobardis, episcopus Lugedensis. Liber de correctione antiphonarii. — J. P. Migne, Patrologia cursus completus, series latina. Paris, 1857. (PL) t. 104, col. 329–339; Contra libros quator Amalarii Abbatis. — PL, t. 104, col. 339–350.

Amalarius, presbyter Metusis et Chorepiscopus. De ecclesiasticiis officiis libri quatuor. — PL, t. 105, col. 985–1243; De ordine Antiphonarii. — PL, t. 105, col. 1243–1315.

S. Ambrosius Mediolanensis episcopus. De Cain et Abel, lib. I, cap. IX. — Migne, PL, t. 14, col. 451–454; Expositio in Evangelii secundum Lucam (Libr. VI. 104, 107). — PL, t. 15, col. 1783–1784; De officiis ministrorum. — PL, t. 16, col. 81–84, 98–101; De mysteriis. — PL, t. 16, col. 405–426; De sacramentis. — PL, t. 16, col. 427–484; De poenitentia, lib. II. — PL, t. 16, col. 541 (cap. 10, 95); Epistolae 8, 14, 19, 20, 34, 39. — PL, t. 16, col. 950–979; 993–995, 1024, 1045, 1079–1083, 1145–1148.

S. Amphilocheus Iconensis episcopus. Oratio in Christi notaben. — J. P. Migne, Patrologia cursus completus, series graeca. Paris, 1857. (PG) t. 39, col. 35–44; Oratio in occursum Domini. — PG, t. 39, col. 43–59; Oratio in Lazarum Qantridianum. — PG, t. 39, col. 59–65; Oratio in mulierem Peccutrizem. — PG, t. 39, col. 66–90; Oratio in diem Sabbati sancti. — PG, t. 39, col. 90–93; Oratio in Mesopotecosten. — PG, t. 39, col. 120–140.

Athanasius, Alexandrinus archiepiscopus. Apologia ad imperatorem Constantinum. — Migne, PG, t. 15 (10, 17–18), col. 607, 615–619; Apologia de

- fuda sua. — Migne, PG, t. 25 (24, 25), col. 651, 677-678; De Virginitate 12. — Migne, PG, t. 28, col. 263-266.
- S. Augustinus Hiponensis episcopus. Sermones 9; 82, 3, 5, 7, 8, 10; 98, 5; 190, 1; 210, 1; 243, 9; 252, 3, 8, 9; 254, 4; 268, 1; 269, 1. — Migne, PL, t. 33, col. 75-91; 507-512; 593-594, 1007, 1047-1147, 1173-1174, 1176-1177, 1181, 1231-1232, 1234-1235, 1237-1238.
- S. Augustinus Hiponensis episcopus. Confessiones, lib. 9, 6, 7; 10, 33. — PL, t. 32, col. 769-770, 799-800; — In: Joannis evangelium tractatus 124. — PL, t. 35, col. 1988 (tr. 121, 4); De diversis Quaestionibus octoginta tribus liber unus (82, 2). — PL, t. 40, col. 97; De Fide et Operibus. — PL, t. 40, col. 227-228; cap. XXVI, 26, 48; De Symbolo, cap. 7, 15, 16. — PL, t. 40, col. 1194, 1198, 1199-1200; Epistolae 36; 54; 55; 153, 3, 7; 158, 2. — PL, t. 33, col. 119-120, 136-151, 199-223, 655-656, 694.
- S. Basilius Magnus. Homilia in psalmum 1; 59, 2; 114. — Migne, PG, t. 29, col. 210-227, 459-465, 483-494; De jejuniis homilia II. — PG, t. 31, col. 196; Homilia in sanctum baptisma. — PG, t. 31, col. 440; Regulae fusius tractatae. — PG, t. 31, col. 1010-1020 (37); De Spiritu Sancto. — PG, t. 32, col. 67-218; Epistolae 56; 76; 199; 217, 56, 76; 242; 243; 267; 365. — PG, t. 32, col. 403-406, 450, 798-799; 899-912, 903-904, 995-998, 1107-1110, 1186-1195; Epistola XCIII. (Ad Caesariem patriciam, de communione). — PG, t. 32, col. 483-486.
- Beatus Odo-Cameracensis episcopus. Expositio in canonem Missae. — Migne, PL, t. 160, col. 1053-1071.
- Berno Abbas Anglae Divitis. Lubellus de quibusdam rebus ad missae officium pertineantibus. — Migne, PL, t. 142, col. 1055-1080.
- Bonizo Placentinus episcopus. Libellus de sacramentis. — Migne, PL, t. 150, col. 857-869.
- S. Bruno Astensis Signiensis episcopus. De sacramentis ecclesiae, mysteriis atque ecclesiasticis ritibus. — Migne, PL, t. 165, col. 1089 sq.
- Clemens Alexandrinus. Paedagogus. — Migne, PG, t. 8, col. 247-643; Stromata. — PG, t. 8, col. 695-1581; t. 9, col. 9-601; Quis dives salvetur. — PG, t. 9, col. 603-642.
- S. Clemens Romanus. Epistolae ad Corinth. I. — Migne, PG, t. 1, col. 200-327; Constitutio sanctorum apostolorum. — In: Funk, Fr. X. Didaskalio et Constitutiones Apostolorum. Paderborn, 1906.
- Constantinus Porphyrogenitus. De Cerimoniis aulae Bysantinae liber primus. — Migne, PG, t. 112, col. 73-1447.
- S. Cyprianus Carthaginensis episcopus et Martyr. Epistolae 15, 1; 17, 2; 38, 2; 39, 3; 63, 9, 11, 13, 14, 17; 64; 67, 5; 69, 7; 70; 73, 18a. — Migne, PL, t. 4, col. 271-272; 276-278; 339-340; 343-344; 392; 393-394; 395-396; 398-399; 401-406; 412; 417-418; 426-427.
- S. Cyprianus Carthaginensis episcopus et Martyr. De Lapsis. — Migne, PL, t. 4, col. 507-510; De oratione Dominika. — PL, t. 4, col. 537-562.
- S. Cyrillus Alexandrinus archiepiscopus. De adoratione et cultu in spiritu et veritate, lib. I-XVII. — Migne, PG, t. 68, col. 133-1135; Commentarius in Lucam. — PG, t. 72, col. 488, 905, 908-912; Explicatio duodecim capitum. — PG, t. 76, col. 309-312; Homiliae paschalis, I-XXX. — PG, t. 77, col. 401-982.
- S. Cyrillus Hierosolymitanus archiepiscopus. Catecheses. — Migne, PG, t. 33, col. 331-1128.

- S. **Dionysius Areopagita**. De coelesti hierarchia. — Migne, PG, t. 3, col. 119–370; De ecclesiastica hierarchia. — PG, t. 3, col. 369–584; Scholia sancti Maximi in opera beatri Dionysii. — PG, t. 4, col. 136 sq.
- S. **Epiphanius Constantiensis in Cypro episcopus**. Adversus haereses, lib. II, t. II; lib. III, t. II. — Migne, PG, t. 42, col. 3, 46, 744–745, 825, 828; Homilia II. (In sabbato abbegeo). — PG, t. 43, col. 452–464; Homilia V. (In landes sanctae Mariae Deiparae). — PG, t. 43, col. 497–500.
- Eusebius Kaesariensis**. De solamnitae paschali. — Migne, PG, t. 24, col. 701–705; Demonstratio evangelica. — PG, t. 22, col. 89–93; De vita Constantini, lib. III, IV. — PG, t. 20, col. 1054–2226; Historia ecclesiastica. — PG, t. 20, col. 46–903; Laus Constantini. — PG, t. 20, col. 1425–1428.
- S. **Eusebius Hieronymus Stridonensis presviter**. Epistolae 49; 71, 6; 82; 114, 2; 146; 147. — Migne, PL, t. 22, col. 511–512; 672; 736–743; 934–935; 1192–1204; Dialogus contra Pelagianos, III, 15. — PL, t. 23, col. 612–613; Commentaria in Isaiam prophetam, lib. II, 5, 20. — PL, t. 24, col. 87–88; Commentaria in Jeremiam prophetam, lib. II. — PL, t. 24, col. 781–786; Commentaria in Sophonia prophetam, III. — PL, t. 25, col. 1372–1386; Commentarium in epistolam Paul ad Galatas, lib. I, cap. 1:2. — PL, t. 26, col. 337.
- Filotheus Cpolitanus patriarcha**. Ordo sacri ministerii. — Migne, PG, t. 154, col. 745–766.
- B. **Flacus Abhinus, sen Alcuinus**. Liber sacramentorum. — Migne, PL, t. 101, col. 445; De divinis officiis liber. — PL, t. 101, col. 1173.
- Fragments ineditis d'une liturgie égyptienne, écrits papyrus. — In: Report of the XIX Eucharistic Congress. Westminster, 1908; London, 1909, pp. 367–401.
- Fulgentius Ferrandes**. Vita s. Fulgentii Ruspensis. — Migne, PL, t. 67, col. 961.
- Georgius Codinus (Curopalata)**. De officiis et officialibus Magnae Ecclesiae et aulae Cpolitanae. — Migne, PG, t. 157, col. 25–121.
- S. **Germanus archiepiscopus**. Rerum ecclesiasticarum contemplatio. — Migne, PG, t. 98, col. 384 sq.
- S. **Gregorius Magnus**. Dialogorum libri quatuor. — Migne, PL, t. 77, col. 149–431; Epistolarum libri quatuordecim. — PL, t. 77, col. 431–1327.
- S. **Gregorius Nyssenus episcopus**. Contra Eunomium, lib. II. — Migne, PG, t. 45, col. 473; De S. Theodoro Martyre. — PG, t. 46, col. 735–748; In Quadriginta Martyres. — PG, t. 46, col. 749–787; In laudem fratris Basilii. — PG, t. 46, col. 788–818; De vita S. Patris Ephraem Syril. — PG, t. 46, col. 819–850; De Meletio episcopo. — PG, t. 46, col. 851–863; In funere Pulcheriae. — PG, t. 46, col. 864–878; Oratio funebris de Placilla. — PG, t. 46, col. 878–892; De vita S. Gregorii Thaumaturgi. — PG, t. 46, col. 894–958; De vita S. Macrinae. — PG, t. 46, col. 959–1000; Epistola XXV. — PG, t. 46, col. 1093–1100; In baptismum Christi. — PG, t. 46, col. 581–582; In Christi assentionem. — PG, t. 46, col. 689–694; In Christi resurrectionem, I–V. — PG, t. 46, col. 600–689; In S. Stephanum promartyrem. — PG, t. 46, col. 701–702; Oratio Catechetica magna. — PG, t. 45, col. 53–56, 93, 97.

- S. G r e g o r i u s T h e o l o g u s. Oratio II. Apologetica. — Migne, PG, t. 35, col. 402–415; Oratio III. Ad eos qui ipsum acciverant nec occurerant. — PG, t. 35, col. 518–526; Oratio IV. Contra Julianum I, 52. — PG, t. 35, col. 566–567; Oratio V. Contra Julianum II. — PG, t. 35, col. 693; Oratio XVI. In patrem tagentem. — PG, t. 35, col. 954; Oratio XXXVIII. In theophania. — PG, t. 36, col. 311–334; Oratio XXXIX. In sancta lumina. — PG, t. 36, col. 356–360; Oratio XL. In sanctum baptisma. — PG, t. 36, col. 394–395, 426–428; Oratio XLI. In pentecostem. — PG, t. 36, col. 427–451; Oratio XLIII. In laudem Basilii Magni. — PG, t. 36, col. 494–606; Oratio XLIV. In novam dominicam. — PG, t. 36, col. 608–624; Oratio XLV. In sanctum pasha. — PG, t. 36, col. 625–663;
- S. H e r m a s. Pastor. — Migne, PG, t. 2, col. 891–1012.
- H o n o r i u s A n g u s t o d u n e n s i s. Gemma animae. — Migne, PL, t. 172, col. 541–738.
- H u g o d e s a n c t o V i c t o r e. (Dogmatika) Suma sententiarum. — Migne, PL, t. 176, col. 41 sq.
- S. I g n a t i u s M a r t y r. Epistolae. — Migne, PG, t. 5, col. 644–728.
- I n n o c e n t i u s I I I P o n t i f e x R o m a n u s. De sacro altaris mysterio. — Migne, PL, t. 217, col. 763 sq.
- S. I s i d o r o s P e l u s i o t a. Epistolae CXXII, CXXIII, CXXXVI, CCXXVIII. — Migne, PG, t. 78, col. 264–265; 272, 325.
- S. I s i d o r u s, H i s p a l e n c i s e p i s c o p u s. De ecclesiasticis officiis. — Migne, PL, t. 83, col. 737–826.
- I v o n i s C a r n o t e n s i s e p i s c o p u s. De ecclesiasticis sacramentis et officiis. — Migne, PL, t. 162, col. 505–640.
- J o a n n e s A b r i n g e n s i s p r i m u m e p i s c o p u s. De officiis ecclesiasticis. — Migne, PL, t. 147, col. 27–62.
- J o a n n e s B e l e t h u s T h e o l o g u s p a r i s i e n s i s. Rationale divinatorum officiorum. — Migne, PL, t. 202, col. 13 sq.
- S. J o a n n e s D a m a s c e n u s. Pro sacris imaginibus oratione tres. — Migne, PG, t. 94, col. 1232–1242; De socria jejuniis. — PG, t. 95, col. 63–78; Homiliae. — PG, t. 96, col. 545–816; Carmina et Cantica. — PG, t. 96, col. 817–856; Hymni. — PG, t. 96, col. 1363–1408.
- J o a n n e s M o s c h u s. Patrum spirituale. — Migne, PG, t. 87, col. 2869, 3081.
- S. J o a n n e s C h r y s o s t o m u s. Adversus Iudaeos VI. — Migne, PG, t. 49, col. 904; Catecheses II ad illuminandos. — PG, t. 49, col. 223–240; Contra ludos et theatrum. — PG, t. 56, col. 263–270; De beato philogonio VI. — PG, t. 48, col. 752; De Sacerdotio (lib. III–IV). — PG, t. 49, col. 644, 659–660; De sanctis Martyribus. — PG, t. 50, col. 705; Epistolae. — PG, t. 52, col. 555–623, 657–659, 659–660, 662–663, 716–718; Expositio in Psalmum CXL. — PG, t. 55, col. 426–427; Expositio in Psalmum CXVII. — PG, t. 55, col. 328; Homilia XXI de Status ad populum Antiochenum habitae. — PG, t. 49, col. 15–222; In acta apostolorum. Homilia XVIII, XXVI. — PG, t. 60, col. 147, 197 sq; In baptismo Christi. — PG, t. 49, col. 363–372; In diem natalem D. N. Jesu Christi. — PG, t. 49, col. 351–362; In epistolam I ad Timotheum, Homiliae V, XIV. — PG, t. 62, col. 528, 575; In epistolam ad Colossenses, Homilia VI. — PG, t. 62, col. 342; In epistolam I ad Corinthios, Homilia XXIV. — PG, t. 61, col. 199–206; In illud, vidi Dominum, Homilia IV. — PG, t. 56, col. 120; In Matthaicum homilia XIX. — PG, t. 57, col. 282 sq.; In Psalmum CXVIII. — PG, t. 55, col. 704.
- S. J r e n a e u s. Adversus haereses libri quique, IV, V. — Migne, PG, t. 7, col. 973–1224.

- S. J u s t i n u s P h i l o s o p h u s e t M a r t y r. Apologia I pro christianis, (cap. 65-67). — Migne, PG, t. 6, col. 428-431.
- S. L e o M a g n u s R o m a n u s P o n t i f e x. Sermones. — Migne, PL, t. 54, col. 137-552; Epistolae. — PL, t. 54, col. 581-1218.
- L e o n t i n u s B y s a n t i n u s. Nestorianos et Eutychianos. — Migne, PG, t. 86, col. 1368.
- S. M a x i m u s C o n f e s s o r. Mistagogia. — Migne, PG, t. 91, col. 657-717.
- S. M a x i m u s T a r i r i n e n s i s. Sermones. — Migne, PL, t. 57, col. 351-379.
- N a r s a i. The liturgical homilis (English translation — R. H. Connoly). Cambridge, 1909.
- N i c e p h o r u s C a l l i s t u s X a n t o p u l u s. Ecclesiastica historia. — Migne, PG, t. 145, col. 448.
- N i c o l a u s C a b a s i l a, T h e s s a l o n i c e n s i s m e t r o p o l i t a. Liturgiae expositio. — Migne, PG, t. 150, col. 368-491; De vita in Christo (lib. I-VII). — PG, t. 150, col. 493-726.
- S. O p t a t u s. De schismate Donatistarum. — Migne, PL, t. 11, col. 883-1104.
- O r i g e n e s. De oratione. — Migne, PG, t. 11, col. 416-461; Exhortatio ad martyrium. — PG, t. 11, col. 564-637; Contra Celsum. — PG, t. 11, col. 642-1632; In Leviticum homilia VII, 4; VIII. — PG, t. 12, col. 416-419, 611-624; Homilia II in psal. XXXVII, 6. — PG, t. 12, col. 1386-1387; Commentaria in evangelium secundum Matthaeum, XI, 14. — PG, t. 13, col. 943-951; Commentaria in epistolam Pauli ad Rom (lib. V, 8; IX, 2; X, XV, 33). — PG, t. 14, col. 1037-1043, 1217-1218, 1276-1278, 1282-1283; In Lucam homilia XX. — PG, t. 13, col. 1851-1854.
- S. P a t e r B e n e d i c t u s. Regula arnateusis monasterii. — Migne, PL, t. 66, col. 977-987.
- S. P a u l i n u s N o l a n i s. Epistolae. — Migne, PL, t. 61, col. 153-420.
- P e r e g r i n a t i o a d l o c s a n c t a S i l v i a e q u a e f e r t u r v e l p o t i u s A e t h e r i a e (W. H e r a e n s, E d.). Heidelberg, 1908.
- S. P e t r u s D a m i a n u s. De horis canonicis. — Migne, PL, t. 145, col. 221-252.
- S. P e t r u s C h r y s o l o g u s. Sermones. — Migne, PL, t. 52, col. 529-760; De Baptismo. — PL, t. 52, col. 771-782.
- P h o t i u s C o n s t a n t i n o p o l i t a n u s p a t r i a r c h a. De S. Spiritus Mystagogia. — Migne, PG, t. 102, col. 280-391; Epistarum libri tres. — PG, t. 102, col. 585-989; Ad Amphiloichium quaestio, 96, 97, 204, 205, 248, 249. — PG, t. 101, col. 101, 604, 605, 608, 653, 948-952.
- S. P r o c h u s C p o l i t a n a e e p i s c o p u s. Orationes. — Migne, PG, t. 65, col. 680-834; Tractatus de tradizione Divinae Missae. — PG, t. 65, col. 849.
- B. R a b a n u s M a u r u s, F u l d e n s i s A b b a s. De clericorum institutione ad Haistulphum libri tres. — Migne, PL, t. 107, col. 293.
- R u p e r t u s a b b a s T n i t r e n s i s. De divinis officiis. — Migne, PL, t. 170, col. 9-333.
- S a l v i a n u s, P r e s b y t e r M a s s a l i e n s i s. De gubernatione Dei (lib. VI, 6, 7). — Migne, PL, t. 53, col. 414-416.
- S i m e o n T h e s s a l o n i c e n s i s a r c h i e p i s c o p u s. Dialogus contra omnes haeresis. — Migne, PG, t. 155, col. 33-176; De sacramentis. — PG, t. 155, col. 175-236; De sara ritu sancti ungenti. — PG, t. 155, col. 237-253; De sacro Liturgia. — PG, t. 155, col. 253-305; De sacro templo et ejus consecratione. —

- PG, t. 155, col. 305–361; De sacris ordinationibus. — PG, t. 155, col. 361–469; De poenitentia. — PG, t. 155, col. 469–503; De honesto et legitimo conjungio. — PG, t. 155, col. 503–515; De sacro ritu sancti obi. — PG, t. 155, col. 515–535; De sacro precotione. — PG, t. 155, col. 535–669; De ordine sepulturae. — PG, t. 155, col. 669–697; Expositio de divino templo. — PG, t. 155, col. 697–750; Responsa ad Gabrielem Pentapolitanum. — PG, t. 155, col. 829–952;
- S. S o p h r o n i u s H i e r o s o l y m i t a. Commentarius Liturgicus. — Migne, PG, t. 87, col. 3981–4002.
- S u l p i c i u s S e v e r u s. Vita Beat; Martini, IX. — Migne, PL, t. 20, col. 165–166; Dialogus II, 4. — PL, t. 20, col. 204.
- Testamentum Domini nostri Jesu Christi. — In: Q u a s t e n, J. Monumenta eucharistica et liturgica vetustissima. Bonn, 1935–1937, pp. 26–36, 179–273.
- T h e o d o r o s A n d i d e n s i s e p i s c o p u s. De divinae Liturgae symbolis ac mysteriis. — Migne, PG, t. 140, col. 417–468.
- T h e o d o r o s, B i s c h o p v. M o p s u e s t r a. Katechetische Homilier (A. Mungaus, Ed.). (2 Bände). Bonn, 1932–1933.
- S. T h e o d o r o s S t u d i t a. Explicatio divina Liturgae Praesantifi catorum. — Migne, PG, t. 99, col. 1687–1690; Catechisis Chronica. — PG, t. 99, col. 1693–1699, 1703.
- W a l a f r i d u s S t r a b u s F u l d e n s i s m o n a c h u s. De ecclesiasticarum rerum exordiis et incrementis. — Migne, PL, t. 114, col. 919.
- S. Z e n o. Tractatus. — Migne, PL, t. 11, col. 253–530.

В. На гръцки език

- Διδαχή τῶν δώδεκα ἀποστόλων. — В: Г о ш е в, Ив. Учение на дванадесетте апостоли (Увод, текст, изяснение). — ГСУ-БФ., XVIII, 1940–1941.
- Εὐχολόγιον τό μέγα. Βενετία, 1854.
- Τ ρ ε μ π έ λ α ς, Π. Μικρὸν εὐχολόγιον. Т. I. Ἀθῆναι, 1950; Т. II. Ἀθῆναι, 1955.
- Ὡρολόγιον τό μέγα. Ἀθῆναι, 1970.

II. ЛИТЕРАТУРА

А. На кирилица

- Г о ш е в, Ив. Антиминот. С., 1925; Божествената литургия на Златоуста. — ГСУ-БФ, XXII, 1943–1944; Произход и употреба на антиминсите в Средните векове. — ГДА, I. 1950–1951.
- К и п р и а н, А р х и м а н д р и т. Евхаристия. Париж, 1947.
- М и р к о в и ч, Л а з а р. Еортологја или историйски развитак и богослужене празника православне источне цркве. Београд, 1961.
- Н е с т е р о в с к и, Е п и ф а н и й. Литургика. С., 1931.
- Н и к о л а й, М а к а р и о п о л с к и е п и с к о п. Светото миро. — ГДА, V. 1955–1956; Светата евхаристийна жертва. С., 1968.

Б. На латиница

- B r i g h t m a n, E. E. Eastern and Western Liturgies. Oxford, 1896, p. 490.
Der Babylonische Talmud (12 Bände). Berlin — Wien, 1929–1936.
E r s t e i n, J. The Talmud, the unabridged English translation. London, 1935–1950.
G o a r, J. Eὐχολόγιον sive Rituale Graecorum. Paris, 1647.
J u g i e, M. Partologia orientalis. Paris, 1919, pp. 456–510.
H o z r o i. Explicatio precum Missae. Цариград, 1730.
S c h u l t z e, V. Die Katakomben. Die altchristischen Grabstätten. Leipzig, 1882, S. 117–118, 119 ff.

В. На гръцки език

- Σ τ ε φ α ν ί δ η ς, Β. Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον. Ἀθῆναι, 1959.
Θ ε ο δ ῶ ρ ο υ, Ε. Ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἰσχύοντος τριωδίου. Ἀθῆναι, 1958; Μαθήματα λειτουργικῆς (θεῦχος Α') ἔκδ. IV, Ἀθῆναι, 1988.
Ζ η ζ ι ο ὕ λ α ς, Γ. Ἡ Ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ θεῖα εὐχαριστία καὶ τῶ ἐπίσκοπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρῶτους αἰῶνας. Ἀθῆναι, 1965.
Μ ω ρ ᾶ ῖ τ η ς, Δ. Εἰσαγωγή εἰς τὴν Λειτουργικὴν καὶ τὰς λειτουργικὰς σπουδὰς. Θεσσαλονίκη, 1950; Ἡ Λειτουργία τῶν προηγιασμένων δώρων. Θεσσαλονίκη, 1955.
Τ ρ ε μ π έ λ α ς, Π. Μικρὸν εὐχολόγιον. Ἀθῆναι, 1950–1955; Μυστηριακὰ ὀρθοσκείαι καὶ Χριστιανισμός. Ἀθῆναι, 1932; Ἐκλογή Ἑλληνικῆς Ὀρθόδοξου ἱερογραφίας. Ἀθῆναι, 1949; Λειτουργικοὶ τύποι Αἰγύπτου καὶ Ἀνατολῆς. (Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Χριστιανικῆς λατρείας). Ἀθῆναι, 1961; Ἀρχὴ καὶ χαρακτῆρ τῆς Χριστιανικῆς λατρείας. (Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Χριστιανικῆς λατρείας). Ἀθῆναι, 1962; Λειτουργικοὶ τύποι τῆς Δύσεως καὶ διαμαρτυρομένων. Ἀθῆναι, 1965; Ἀπὸ τὴν Ὀρθόδοξον λατρείαν μᾶς. Ἀθῆναι, 1970.
Φ ο υ ν τ ο ὕ λ η ς, Γ. Ἡ Εἰκοσιτετράωρος ἀκοίμητος δοξολογία. Ἀθῆναι, 1963; Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικὰς ἀπορίας. Ἀθῆναι, 1967–1970; Τριθέκτη. Θεσσαλονίκη, 1969; Παννύχis, Θεσσαλονίκη, 1969; Λειτουργικὴ (σημειώσεις πρὸς χρῆσιν τῶν φοιτητῶν-πολυγραφημένων). Θεσσαλονίκη, 1969; Χειροτονία Πρεσβυτέρου. Θεσσαλονίκη, 1970; Μοναχικός ἔσπερινός. Θεσσαλονίκη, 1971; Λογικὴ λατεία. Θεσσαλονίκη, 1971; Μοναχικός ὄρθρος. Θεσσαλονίκη, 1972.

III. ЛИТУРГИЧЕСКИ ТРУДОВЕ

А. На български автори

- Н и к о л а й, М а к а р и о п о л с к и е п и с к о п. Арменската литургия. С., 1969; Наръчник на Православната литургика. С., 1972; Светата Евхаристия в еклезиологическо-икуменически аспект от православно гледище. — ГДА, XXII, 1976.

Ч и ф л я н о в, Б. Проскомидията. — ГДА, XVIII, 1967/68; Триодът и Месеословът на Великата църква през IX в. — ГДА, XIX, 1969/70; Римската литургия преди и след II Ватикански събор. — ГДА, XX, 1970/71; Богослужбният чин, преведен от св. братя Кирил и Методий в началото на тяхната моравска мисия. — ГДА, XXII, 1972/73; Римското кръщение преди и след Втория ватикански събор. — ГДА, XXIV, 1974/75; Кога трябва да става причащението на миряните. — Църковен вестник, 1957, X 15; Вход в св. олтар. — Духовна култура (ДК), 1957, X 5-6; Празникът Рождество Христово. — Църковен вестник (ЦВ), 1959, X 6; Диптихите. — ДК, 1959, X 1; Целувката на мира. — ЦВ, 1959, X 6; Светата Преждеосвещена литургия. — ЦВ, 1967, X 10; Светата Четиридесетница. — ДК, 1968, X 3; На какво се дължат различията в архиерейската и свещеническата литургия. — ДК, 1968, X 3-4; Структурата и богословието на Василиевата литургия. — ДК, 1970, X 1-2; Евхаристията като средство за изява на християнското единство. — ДК, 1970, X 7-8; Богослужбната реформа на св. Патриарх Евтимий. — ДК, 1972, X 3-4; Св. Андрей Критски и неговият Велик канон. — ЦВ, 1973, X 9; Свещени одежди и инсигнии. — ДК, 1973, X 3; Богородичният акатист. — ЦВ, 1973, X 10; Пасхално богослужение. — ДК, 1973, X 4; Богослужбни времена. — ЦВ, 1974, X 9, 10; Рождественските празници. — ЦВ, 1974, X 29-30; Новата година. — ЦВ, 1975, X 1; Светото Богоявление. — ЦВ, 1975, X 2; Богослужбните последования на денонощния кръг (вечернята). — ЦВ, 1975, X 6, 7, 9; (повечерието). — ЦВ, 1976, X 8; (полунощницата). — ЦВ, 1975, X 10; (утренята). — ЦВ, 1978, X 16, 19; Християнското посвещение (Кръщение, Миропомазване). — ДК, 1975, X 4; Тайнството Изповед и тайнството Ръкоположение. — ДК, 1975, X 5; Тайнството Брак и тайнството Елеосвещение. — ДК, 1975, X 7; Водоосвещения. — ДК, 1975, X 11, 12; Как да съставяме църковния календар. — ЦВ, 1976, X 3; Християнският храм и чинът на неговото обновление (освещение). — ДК, 1976, X 3, 6; Чинът на пострижение в монашество. — ДК, 1976, X 11; Празниците и пастирските цели на св. Църква. — ЦВ, 1977, X 2; Християнската мариология и икуменическият диалог. — ЦВ, 1977, X 29; Още за духовния сан на св. Кирил. — ДК, 1977, X 1; Смъртта на християнина. — ДК, 1977, X 9; Допускане на жени до тайнството Свещенство. — ДК, 1977, X 7; ДК, 1978, X 4; Богослужбният чин, преведен от св. братя Кирил и Методий в началото на тяхната моравска мисия. — ДК, 1978, X 1; Живоносният източник. — ЦВ, 1978, X 14; Тайната на Святая Святых. — ЦВ, 1978, X 31; Пак за духовния сан на св. Кирил. — ДК, 1979, X 6; Св. Литургия. — ЦВ, 1979, X 26, 27, 28, 30, 31; ЦВ, 1980, X 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 15, 16; Св. Дух в православната химография и богослужение. — ДК, 1981, X 9; Св. Четиридесетница. — ЦВ, 1981, X 5; Св. Симеон Солунски и неговото литургическо дело. — ЦВ, 1981, X 15; За честната десница на св. Иван Рилски. — ЦВ, 1981, X 18; Духовният сан на св. Кирил. — Журнал Московской Патриархии, 1981, X 5; Иконоборческият спор (богословски перспективи). — ДК, 1988, X 7, 8.

Б. На гръцки автори

Ἄντωννιάδης, Ἐ. *Γὰ τίς εὐχέες τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὁρθρου. Ἀθῆναι*, 1938 — “Πρακτικά της Χριστιανικῆς Ἐταιρείας”,

- III; Χαρακτήρ τοῦ τελευταίου δείπνου τοῦ Κυρίου ὁ ἄρτος τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Ἀθήναι, 1949.
- Ἐξαρχος, Β. Τό παρ' ἡμῖν σύστημα βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων ἐν τοῖς τακτοῖς καιροῖς δημοσίας λατρείας. Ἀθήναι, 1935; Τά εἶδη τῶν ἀναγνωσμάτων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Ἀλεξάνδρεια, 1935.
- Ζηζιούλας, Ἰ. Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θεῷ Εὐχαριστίᾳ καί τῷ ἐπισκόπῳ κατά τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας. Ἀθήναι, 1965.
- Θεοδώρου, Ἐ. Ἡ “Χειροτονία” ἢ “Χειροθεσία” τῶν Διακονισσῶν. Ἀθήναι, 1954; Λειτουργική μόρφωσις καί ἀγωγή. Ἀθήναι, 1958; Αἰσθητικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Λατρείας. — περιοδ. “Ἐκκλησία”, 1959; Ἡ Ἀνάληψη τοῦ Κυρίου. Ἀθήναι, 1972; Οἱ περγαμηοὶ καί χαρτῶι κώδικες ὡς πηγές τῆς Λειτουργικῆς. Ε. Φ., 1972, σελ. 284.
- Θεόκτιστος, Ἀγιοπαυλίτης, Μοναχός. Ὁ κρυμμένος θυμαυρός. Θεσ/νίκη, 1971.
- Καλογεράς, Ν. Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία. Ἀθήναι, 1913.
- Κοτσώνης, Ἰ. Ἡ θέση τοῦ βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορα στη θεῷ Λατρεία. Θεσ/νίκη, 1960.
- Κοῦρκουλάς, Κ. Τά ἱερατικά ἄμφια καί ὁ συμβολισμὸς αὐτῶν ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἀθήναι, 1960.
- Μωραῖτης, Δ. Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου. Ἀθήναι, 1937; Θεῷ Λειτουργία Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου. Ἀθήναι, 1939; Ἡ Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων Δώρων. Ἀθήναι, 1955; Ἡ ἀρχαιότερα μορφή τῶν λειτουργιῶν τοῦ Μ. Βασιλείου καί τοῦ Χρυσοστόμου. Ἀθήναι, 1957; Ἱστορία τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας, Ἀρχαῖοι Χρόνοι (Α(Ι) - Δ'(ΙV) αἰω.). Ἀθήναι, 1964; Ἐπιτομή τῆς Λειτουργικῆς. Ἀθήναι, 1961.
- Παπαδόπουλος, Φ. Λειτουργικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἱστορία καί Ἀρχαιολογία. Ἀθήναι, 1894.
- Παπαδόπουλος, Χ. Ἀκολουθίες τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων κατὰ του Δ' αἰῶνα μ. Χ. — “Νέα Σιών” 1904, Ἀθήναι, βιβλίον Ι, σελ. 1-32; Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου. 1902 Ἀθήναι ΙΙ. (Β') Ἐκδ., 1902.
- Σωτηρίου, Γ. Χριστιανικὴ καί Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία. Τόμος Ι. Ἀθήναι, 1942; Τό ὄραριο τοῦ Διακόνου στήν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία. — Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρίδα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, Ἀθηνῶν, 1926; Ἱερατικὴς στολὴς τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἀθήναι, 1949.
- Σταυρινός, Ἀ. Ἀρχαῖες καί σύγχρονες λειτουργίες τῶν κυριότερων Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν. Τόμος Ι. Κων/πολις, 1921; Τόμος ΙΙ. Κων/πολις, 1922; Ἐρευνα τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Ἐσπερινοῦ καί τοῦ Ὁρθρου. Ἀθήναι, 1924.
- Ροδόπουλος, Π. Ἡ ἀναφορά τῆς Λειτουργίας τοῦ Ἀγ. Μάρκου. Θεσ/νίκη, 1959; Ἡ ἀναφορά τῆς Λειτουργίας τοῦ Ἀγ. Κλήμεντος. Θεσ/νίκη, 1959; The Sacramentary of Serapion. Thessaloniki, 1967; Ὁ καθαγιασμὸς τῶν Δώρων τῆς Θείας Εὐχαριστίας, κατὰ τὰ λειτουργικὰ κείμενα καί τας μαρτυρίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων Ἀνατολῆς καί Δύσης. Θεσ/νίκη, 1968.
- Τρεμπέλας, Π. Μυστηριακὴς ὄρθοδοξία καί Χριστιανισμὸς. Ἀθήναι, 1932; Ἐκλογὴς τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἱερογραφίας. Ἀθήναι, 1949; Ἀρχὴ καί Χαρακτήρ τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας. Ἀθήναι, 1962; Λει-

τουργικοί Τύποι τῆς Αιγύπτου καί Ἀνατολῆς. Ἀθήναι, 1961; Λειτουργικοί Τύποι τῆς Δύσης καί τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ἀθήναι, 1966; Ἀπό τὴν Ὁρθόδοξην Λατρείαν. Ἀθήναι, 1970.

Φ υ τ ρ ά κ η ς, Α. Ἐκκλησιαστικὴ Ποίηση. Ἡ γενικὴ φάσή τῆς. Ἀθήναι, 1957; Ἡ σημασία τῆς μόρφωσης καί ἀγωγῆς στὴν Ἐκκλησιαστικὴ ὕμνογραφία. Ἀθήναι, 1970.

Φ ο υ ν τ ο ὕ λ η ς, Ἰ. Περί μίαν Μεταρρῦθμισιν τῆς Θείας Λειτουργίας. Θεσ/νίκη, 1961; Ἡ Εἰκοσιτετράωρος Ἀκοίμητος Δοξολογία. Ἀθήναι, 1963; Οἱ Μεγάλες Ὁρες τῆς Μ. Πέμπτης-Παρασκευῆς-Σαββάτου. Θεσ/νίκη, 1964; Τὸ πνεῦμα τῆς Θείας Λατρείας. Ἀθήναι, 1964; Ἡ Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων Δώρων καί οἱ εὐχες τοῦ ἀντιφώνου τοῦ Ἐσπερινοῦ. Θεσ/νίκη, 1966; Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ καί Θεία Λατρεία. Θεσ/νίκη, 1964; Τὸ Λειτουργικόν ἔργον τοῦ Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκης. Θεσ/νίκη, 1964; Ἡ ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου. Θεσ/νίκη, 1966; Συμεῶν Ἀρχιεπισκόπου Θεσ/νίκη, Τὰ Λειτουργικά συγγράμματα. Τομ. I. Θεσ/νίκη, 1968; Ἡ εὐχή ἀναφορᾶς τοῦ Ἀγίου Ἐπιφανίου Κύπρου. Θεσ/νίκη, 1967; Βυζαντινὴ Λειτουργικὴ Κατήχηση. Θεσ/νίκη, 1968; Ἡ τρίτη καί ἕκτη ὥρα. Θεσ/νίκη, 1969; Παννύχιδα. Θεσ/νίκη, 1969; Λειτουργικὴ, τεύχος 5, Ἀκολουθία τοῦ Νυχθημέρου ἀπὸ πανμιακές παραδόσεις. Θεσ/νίκη, 1969; Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς ἀπορίας. Τ. I. Θεσ/νίκη, 1967; Τ. II, 1970; Τ. III, 1975; Τ. IV, 1982; Χειροτονία πρεσβυτέρου. Θεσ/νίκη, 1970; Θεία Λειτουργία Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου. Θεσ/νίκη, 1970; Θεία Λειτουργία τοῦ Ἀποστόλου Μαρκοῦ. Θεσ/νίκη, 1970; Τάξις γινομένη ἐπὶ θεμελίῳ Ἐκκλησίας. Θεσ/νίκη, 1971; Μοναχικός Ἐσπερινός. Θεσ/νίκη, 1971; Μεγάλαι ὥραι τῆς παραμονῆς τῆς Ἀγίας Πεντηκοστῆς. Θεσ/νίκη, 1971; Λειτουργία Προηγιασμένων Δώρων. Θεσ/νίκη, 1971; Τὸ πνεῦμα τῆς Λατρευτικῆς Ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Θεσ/νίκη, 1971; Δύο ἀκολουθίες τοῦ Νικηφόρου ἀπὸ τὴν Χίον. Θεσ/νίκη, 1971; Ἀκολουθία τοῦ Μικροῦ Ἀγιασμοῦ. Θεσ/νίκη, 1978; Ἀκολουθία τῆς Παννυχίδος (τὸ μνημόσυνο ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων). Θεσ/νίκη, 1979; Ἀκολουθία τοῦ Εὐχελαίου. Θεσ/νίκη, 1978; Θεία Λειτουργία τῶν Ἀποστολῶν Διαταγῶν. Θεσ/νίκη, 1978; Λειτουργικὰ θέματα 1-8. Θεσ/νίκη, 1977-1987; Θέματα τοῦ Εὐχολογίου. Θεσ/νίκη, 1965; Θεία Λειτουργία. Θεσ/νίκη, 1985.

Χ ρ ῆ σ τ ο υ, Π. Ὑμνογραφία τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Ἀθήναι, 1961; Ὁ Μέγας Κανὼν τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέου Κρήτης. — “Γρηγόριος Παλαμάς” (περιοδικό), Θεσ/νίκη, 1950.

В. На румънски автори

Κ α κ α ν ε λ α, Ι. Invățătură sfântă, traducere a Sfintei și dumnezeieștii Liturghii, din grecește în românește. Iași, 1697.

Σ τ ε φ ᾶ ν ε σ c u, Α ρ χ ι μ α ν δ ρ ι τ Μ ε λ χ ι σ ε δ ε ς. Manual de Tipic al Bisericii Ortodoxe Române. Iași, 1854 (reeditat la: Roman, 1877; București, 1900; și Rîmnicu-Vilcea, 1912); Manual de Liturgică sau Cultil divin în Biserica Ortodoxă (Ediția a-II-a). București, 1862; Proiect pentru revizuirea și tipărirea cărților bisericești. București, 1882; Biserica Ortodoxă și calendarul. București, 1881; Cercetare științifică asupra icoanelor din Biserica Ortodoxă. București, 1890;

- A n d r i e v i c i, S. Liturgica, cuprinzînd scurte explicații la îndrumările tipiconale din Tipicul Bisericii Ortodoxe Răsăritine. Sacipan, 1860; Tipicul Bisericii Ortodoxe Orientale. S. Q., 1883.
- S c r i b a n, T. Explicarea Liturghiei Sf. Ioan Gură de Aur. Brăila, 1870; ed. II-a, 1884.
- G h e n a d i e, e p i s c o p. Liturđica, sau lămuriri asupra cultului divin. București, 1877.
- S e r a f i n, e p i s c o p G h e r a s i m. Tipic asupra serviciilor divine. Rîmnicu-Vilcea, 1878; ed. II-a, București, 1905.
- R ă ș c a n u, G. Liturgica, sau serviciul divin al Bisericii Ortodoxe. București, 1886.
- S a r m a c a s, L. Taina Botezului și Liturghia Bisericii Armene de Răsărit. Iași, 1895.
- O l a r i u, I. Tipicul Bisericii Ortodoxe Orientale. Caransebeș, 1897.
- E n ă c e a n u, e p i s c o p G h e n a d i e. Istoria Te Deum — rilor în Biserica creștină și specialmente în cea Română. — BOR, VIII, X 11-12; Panaghia. — BOR, X, X 11; Cărțile de cult în Biserica Ortodoxă Română-Evandhelia. București, 1895; Iconografia (traducere). București, 1891.
- D e m e t r e s c u, D. Cântarea bisericească. — BOR, XXII, X 1-2; XXIV, X 8-9; Dipticele. — BOR, XX, X 4; Cultul în general și cultul divin creștin. — BOR, XXXVI, X 6-8; XXXVII, X 4; Sfânta Scriptură în cultul divin. — BOR, XXXII, X 7-8.
- E r b i c e a n u, C. Liturģiconul pe 1702. — BOR, 1889, pp. 157-164; Tipiconul Bisericii Ortodoxe. — BOR, XVI, X 6-8; Despre calendarul pascal. — BOR, VIII, X 6; Despre termenii folosiți în cultul divin și în cărțile de slujbă ale Bisericii Ortodoxe. — BOR, XVIII, X 3; Cântarea și imnografia în Biserica primară. — BOR, VII, X 1-2.
- C i r e ș a n u, B. Tezaurul liturgic al Sf. Biserici creștine Ortodoxe de Răsăriti. T. 1-3. București, 1910, 1911, 1912; Baptisteriile antic-creștine. — Vocea Bisericii, 1894, X 2-5; Despre nartica bisericilor ortodoxe. — BOR, XXX, X 1.
- B ă l ă n e s c u, e p i s c o p S i l v e s t r u. Despre cinstirea Duminicii la creștinii antici. — BOR, I, X 1-2; Despre post. — BOR, II, X 2, 6, 11; Despre diferitele sărbători. — BOR, II, X 1; III, X 2.
- L u n g u l e s c u, D. Manual de practică Liturgică. București, 1926.
- C h i r i e s c u, C. Calendarul bisericesc ortodox, pe toți anii. București, 1923.
- C h e o r g h i u, V. Note de cronologie, calendarul și calcușul pascal (al sărbătorilor fără dată fixă). București, 1936.
- M e s t u g i e n, V. Sf. Liturghie a Bisericii armene. București, 1937.
- D i m i t r e s c u, M. Dumnezeiasca Liturghie (traducere din lucrarea lui Gogol). Rîmnicu-Vilcea, 1937.
- M o i s i u, C. Să stăm bine să stăm cu frică, povățuitor liturgic pentru preoți și proroc. București, 1941.
- G r e g o r i a n, V. Veșmintele liturgice în Biserica Ortodoxă. Graiova, 1941.
- B e l d i e, I. C. Sfințirea apei. Galați, 1937.
- S a c h e l a r i e, N. Îndrumările din Minei și Pascalia după vechiul și noul calendar. Cernica, 1936.
- Z u g r a v, I. Cultul nostru văzut de cunoscători străini. S. Q., 1939; Cinstita cruce, ca obiect liturgic. S. Q. 1937; Studii liturgice și pastorale. S. Q., 1937; Un manuscris al Liturghiei Sf. Vasile din 1419. S. Q., 1938.
- T i m u ș, P. N. Dezvoltarea istorică și esența postului la creștini. S. Q., 1937; Nașterea Domnului în cultul Bisericii Ortodoxe. S. Q., 1939; Utrenia pascală. S. Q., 1939.
- P r o c o p o v i c i u, P. Ritualistica. Oradea, 1936.

- Sime drea, Mitropolit Tit. Pe marginea unui proiect de Tipic. — Mitropolia Olteniei, IX, 1957, X 7-8; Evanghelia, carte de ritual în limba română. — BOR, 76, 1958, X 12.
- P. Vintilescu, Patriarhul, Justinian, Liturghier. București, 1951.
- Cîndea, S. Despre uniformitatea cultului în Biserica Ortodoxă Română. — Mitropolia Ardealului, IX, 1964, X 9-10; Cultul divin și pastorația creștină, factor de promovare a vieții creștine în Ortodoxie. — BOR, 85, X 11-12.
- Costin, V. Cultul Bisericii copte în comparație cu cultul Bisericii Ortodoxe. Atena, 1972 (în limba greacă).
- Mitrofanovici, V. T. Tarnavski, N. Cotlarciuc. Liturgica Bisericii Ortodoxe (cursuri universitare). Cernăuți, 1909.
- Vintilescu, P. Cultul și ereziile. Pitești, 1926; Misterul liturgic. București, 1929; Incercări de istoria Liturghiei. Liturgia din primele trei secole. București, 1930; Contribuții la revizuirea Liturghierului român. București, 1931; Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească. București, 1937; Liturghiile bizantine privite istoric în structura și rînduiala lor. București, 1943; Insemnări pentru o nouă ediție a Liturghierului. București, 1947; Liturghierul explicat. București, 1972; Curs de Liturgică generală — Principiile și fiinta cultului creștin ortodox (litografiat). București, 1940; Curs de istoria Liturghiei (litografiat). București, 1940.
- Branîște, E. Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila. București, 1943; Participarea la Liturghie și metode pentru realizarea ei. București, 1949; Uniformitatea în săvârșirea serviciilor divine. București, 1949; Cultul Bisericii Ortodoxe Române față de cultul celorlalte confesiuni creștine și al sectelor din țara noastră. — Studii Teologice, 1951, X 1-2; Rolul Athosului în istoria cultului ortodox. — Ortodoxia, 1953, X 2; Schisma și cultul creștin. — Ortodoxia, 1954, X 2-3; Problema unificării calendarului liturgic în Bisericile Ortodoxe. — Ortodoxia, 1955, X 2; Unitate și varietate în cultul liturgic al Bisericilor Ortodoxe autocefale. — Studii Teologice, 1955, X 7-8; Liturghiile româno-catolice în comparație cu cele ortodoxe. — Ortodoxia, 1957, X 1; Liturghierul slavon tipărit de Macarie la 1508. — BOR, 1958, X 11-12; Liturgica generală cu notiuni de artă bisericească pentru Institutele Teologice. București, 1985; Liturgica specială, pentru Institutele Teologice. București, 1988; (ed. II) București, 1985.
- Necula, D. Doctrina și vic ta religioasă a Bisericii Copte reflectate în textele ei liturgice-rugăciuni și imne (Teză de doctorat). București, 1977.
- Baronian, Arhimandrit Zareh. Liturgia Bisericii Armene în cadrul liturghiilor celorlalte rituri liturgice răsăritene (Teză de doctorat). București, 1975.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	5
ВЪВЕДЕНИЕ	7
Название на науката "Литургика"	7
Предмет и задача на Литургиката	8
Спомагателни науки на Литургиката	9
Метод на Литургиката	10
Деление и извори на Литургиката	11
Старозаветните библейски книги, Талмудът и Таргумът	12
Новозаветните библейски книги	12
Апокрифната книжнина	13
Творенията на апостолските мъже	14
Творенията на църковните писатели от II и III век	15
Творенията на източните църковни писатели от IV и V век	21
Творенията на западните църковни писатели от IV и V век	28
Творенията на източните църковни писатели от VI век нататък	32
Творенията на несториани и монофизити	35
Творенията на западните църковни писатели от VI век нататък	35
Църковната поезия и химнография от всички векове	37
Свещените правила на поместни и вселенски събори	38
Богослужбните книги и древните сборници на Православната църква	38
Древните ръкописи и кодекси	38
История на Литургиката	39

Част първа. ОБЩА ЛИТУРГИКА

Глава първа

КУЛТЪТ ВЪОБЩЕ И ХРИСТИЯНСКОТО БОГОСЛУЖЕНИЕ

КУЛТ, РЕЛИГИЯ, МОЛИТВА	43
ХАРАКТЕР НА КУЛТА	44
НАЙ-СЪВЪРШЕНИ ФОРМИ НА КУЛТА	44
СРЕДСТВА, ПОЛЗВАНИ ОТ КУЛТА, ЗА ДА СТАНЕ ТОЙ ОСЕЗАЕМ ...	45
ХРИСТИЯНСКОТО БОГОСЛУЖЕНИЕ	47
ХАРАКТЕР НА ХРИСТИЯНСКОТО БОГОСЛУЖЕНИЕ	49
ХАРАКТЕР НА ПРАВОСЛАВНОТО БОГОСЛУЖЕНИЕ	50

Глава втора

БОГОСЛУЖЕБНИ МЕСТА

ХРИСТИЯНСКИЯТ ХРАМ И НЕГОВИТЕ НАЗВАНИЯ	52
ПРОИЗХОД И ОФОРМЯНЕ НА ХРИСТИЯНСКИЯ ХРАМ	53
ЧАСТИТЕ НА ХРИСТИЯНСКИЯ ХРАМ И НЕГОВИТЕ ПРИНАДЛЕЖ-	
НОСТИ	55
ЗОГРАФИЯТА В ХРИСТИЯНСКИЯ ХРАМ	61

Християнски символи	61
Християнски икони	62
Византийската иконография	63

Глава трета

СВЕЩЕНИ СЪСЪДИ, СВЕЩЕНИ ОДЕЖДИ И БОГОСЛУЖЕБНИ КНИГИ

СВЕЩЕНИ СЪСЪДИ И ПОКРОВЦИ	65
Свещени съсъди и покровци на св. Евхаристия	65
Други свещени съсъди и предмети	67
СВЕЩЕНИ ОДЕЖДИ И ИНСИГНИИ	68
ЦЪРКОВНИ ДРЕХИ	72
Символика на свещените одежди	72
БОГОСЛУЖЕБНИ КНИГИ	73

Глава четвърта

БОГОСЛУЖЕБНИ ВРЕМЕНА

ОБЩО ЗА ПРАЗНИЦИТЕ НА СВ. ЦЪРКВА	78
СЕДМИЧНИЯТ ПРАЗНИЧЕН ЦИКЪЛ	79
ПОДВИЖНИТЕ ГОДИШНИ ПРАЗНИЦИ	80
ПРЕДПАСХАЛНИТЕ ПОДВИЖНИ ПРАЗНИЦИ	81
ВЕЛИКДЕН И СЛЕДПАСХАЛНИЯТ ПЕРИОД	88
НЕПОДВИЖНИТЕ ГОДИШНИ ПРАЗНИЦИ	93
Господски празници	93
Богородични празници	98
Светийски празници	100
Празници на св. Иоан Кръстител	101
Апостолски празници	102
Мъченически празници	103
Празници на други категории светии	104

Глава пета

ЦЪРКОВНИ СЛУЖБИ

БОГОСЛУЖЕБНО СЪБРАНИЕ	105
БОГОСЛУЖЕБНИ ПОСЛЕДОВАНИЯ	106
ИЗВЪРШИТЕЛИ НА ЦЪРКОВНИТЕ СЛУЖБИ	107
СЪСТАВНИ ЧАСТИ НА ЦЪРКОВНИТЕ СЛУЖБИ	109
Словото Божие в богослужебното събрание	109
Проповедта в богослужебното събрание	111
Песнопението в богослужебното събрание	111
Молитвата в богослужебното събрание	118
Символичните действия в богослужебното събрание	120
Символичните материални елементи в богослужебното събрание	123
Свещенодействията в богослужебното събрание	124

Част втора. ЧАСТНА ЛИТУРГИКА

Глава първа

ПОСЛЕДОВАНИЯ НА ДЕНОНОЩНИЯ КРЪГ

НАИМЕНОВАНИЕ И ИСТОРИЯ	129
ВЕЧЕРНЯ	130
Диаграма на съвременната вечерня	132
Устав на съвременната вечерня	133
Дидактическа част на вечернята	137
Заключителна част на вечернята	138
Азматическа вечерня	143
Диаграма на азматическата вечерня	143
Устав на азматическата вечерня	144
ПОВЕЧЕРИЕ	146
Диаграма на великото и на малкото повечерие	147
Устав на великото повечерие	147
Устав на малкото повечерие	150
Азматическа панихида	150
Диаграма на азматическата панихида	151
Устав на азматическата панихида	151
ПОЛУНОЩНИЦА	152
Диаграма на всекидневната полунощница	153
Устав на всекидневната полунощница	154
Съботна полунощница	155
Неделна полунощница	156
УТРЕНЯ	156
Диаграма на съвременната утрень	157
Устав на съвременната утрень	158
Елементи на древната полунощница	158
Елементи на азматическата панихида	160
Елементи на древната монашеска утрень	162
Азматическа утрень (Диаграма на празничната азматическа утрень. Диаграма на обикновената азматическа утрень)	167
Устав на азматическата утрень	168
ЧАСОВЕ	170
Съвременни часове (Диаграма на часовете)	171
Устав на часовете (Първи час. Трети час. Шести час. Девети час)	172
Азматическият трето-шести час (Диаграма. Устав)	175
ИЗОБРАЗИТЕЛНИ	177
ПОСЛЕДОВАНИЕ НА ТРАПЕЗАТА	178
ИЗДИГАНЕ НА ПАНАГИЯТА	178
ДВАДЕСЕТИЧЕТИРИЧАСОВО ПОСЛЕДОВАНИЕ	179

Глава втора

ТАЙНСТВА

ВЪВЕДЕНИЕ	180
СВЕТА ЛИТУРГИЯ	181
Същина на литургията	181
История на св. литургия	182
Ритуални семейства	183
Византийски ритуал	187
Златоустова и Василиева литургии	189
Подготовка към св. литургия	189
Време за извършване на св. литургия	190
Място за извършване на св. литургия	190
Съсди и вещества за извършване на св. литургия	191
Извършители на св. литургия	191
Устав на Златоустовата и Василиевата литургии	191
Вход в св. олтар	191
Обличане на свещените одежди	193
Умиване на ръцете	194
Проскомидиен чин	194
Литургия на оглашените	198
Въведение към литургията на словото	198
Литията	199
Малкият вход	201
Тропарите	202
Молитвата на трисветата песен	202
Трисветата песен	203
Сядането на горния престол	204
Символиката	205
Литургия на словото (Началният поздрав. Старозаветното четиво. Прокименът и Аليلуарият. Новозаветните четива. Проповедта)	205
Общи молитви на Църквата (Сугубата ектения с нейната молитва. Ектенията на оглашените. Главопреклонителната молитва и отпущането на оглашените. Ектениите и молитвите на верните)	213
Проскомидия	216
Велик вход	217
Молитва на завесата	218
Кадене	219
Умиване на ръцете	219
Поменаване на имената	221
Символика на великия вход	221
Молитва на проскомидията	221
Литургия на верните	224
Целувката на мира	224
Символът на вярата	225
Анафората	225
Причестяването	234
Благодарност	238

Отпуст	239
Молитва на съсъдохранилището	241
Заклучителна част	241
Преждеосвещена литургия	241
ТАЙНСТВО КРЪЩЕНИЕ	246
Християнско посвещение	246
Същина на св. Кръщение	246
История на св. Кръщение	246
Съвременният чин на св. Кръщение	254
Някои особености в чина на св. Кръщение, запазени по предание	257
Съкратено св. Кръщение поради страх от смърт	258
Някои важни канонически правила около св. Кръщение	259
ТАЙНСТВО МИРОПОМАЗВАНЕ	259
Същина на св. Миропомазване	259
История на св. Миропомазване	260
Съвременният чин на св. Миропомазване	262
Някои важни канонически правила около св. Миропомазване	263
ТАЙНСТВО ЕВХАРИСТИЯ (СВ. ПРИЧАСТИЕ)	263
Някои важни канонически правила около причестяването	264
Причестяване на тежко болен	264
ТАЙНСТВО ИЗПОВЕД (ПОКАЯНИЕ)	265
Същина на св. Изповед (Покаяние)	265
История на св. Изповед	265
Съвременният чин на св. Изповед	267
Някои важни канонически правила около изповедта	268
ТАЙНСТВО РЪКОПОЛОЖЕНИЕ (СВЕЩЕНСТВО). ХИРОТЕСИИ И ХИРОТОНИИ	269
Същина на тайнството Ръкоположение	269
История на тайнството Ръкоположение	270
Съвременният чин на хиротесиите и хиротонии	274
Хиротесия на свещоносец	274
Хиротесия на четец или певец	274
Хиротесия на иподякон	275
Хиротония на дякон	275
Хиротония на презвитер	276
Хиротония на епископ	276
Хиротесия на архидякон (протодякон), протоиерей (иконом), игумен и архимандрит	277
Някои важни канонически правила около свещенството	278
ТАЙНСТВО БРАК	279
Същина на тайнството Брак	279
История на тайнството Брак	279
Съвременният чин на тайнството Брак	282
Обручение	282
Венчание	283
Венчание на втори брак	284
Някои важни канонически правила около брака	284
ТАЙНСТВО ЕЛЕОСВЕЩЕНИЕ (МАСЛОСВЕТ)	285
Същина на св. Елеосвещение (Маслосвет)	285

История на св. Елеосвещение	285
Съвременният чин на тайнството Елеосвещение	287
Някои важни канонически правила около елеосвещението	288

Глава трета

ОБРЕДИ

ВЪВЕДЕНИЕ	289
ВОДООСВЕЩЕНИЯ	289
Същина на водоосвещенията	289
История на водоосвещенията	290
Велик водосвет	290
Малък водосвет	292
Бабина вода	294
Съвременният чин на водоосвещенията	294
Велик водосвет	294
Малък водосвет	295
Бабина вода	296
ОБРЕДИ ВЪВ ВРЪЗКА С РОДЕНОТО ДЕТЕ И РОДИЛАТА ГО МАЙКА	297
Същина на молитвите над жена-родилка след 40 дни и при възърковяването на детето	297
История на молитвите над жена-родилка след 40 дни и при възърковяването на детето	298
Съвременният чин на молитвите над родилка в 40-ия ден	298
Молитва над жена, когато пометне	299
ОБНОВЛЕНИЕ (ОСВЕЩЕНИЕ) НА ХРАМ	299
Същина на обновлението (освещението) на храм	299
История на чина обновление на храм	300
Съвременният чин на обновление (освещение) на храм	304
Някои важни правила около обновлението на храм	307
ПОСТРИЖЕНИЕ В МОНАШЕСТВО	308
Същина на монашеството	308
История на чина на пострижение в монашество	309
Съвременният чин на пострижение в монашество	311
Чин на расофор	311
Чин на малка схима	312
Чин на велика схима	313
ПОГРЕВЕНИЕ — ОПЕЛА И ПАНИХИДИ	315
Същина на смъртта, опелото и панихидата	315
История на чина на опелата и помените	316
Съвременният чин на опелата и помените	318
Молебен при разлъка на душа от тяло	318
Опело на мирянин	318
Опело на монах	319
Опело на свещеник	320
Опело на дете	320
Опело през Светлата седмица	321
Панихида	321

Трисагий	321
Диптихи	322
ЧИНОВЕ И МОЛИТВИ	322
Чинове и молитви за различни случаи	322
Молебен за болен	322
Молебен за болни, измъчвани от нечисти духове	322
Молебен за дъжд	322
Молебен при тежки несгоди	323
Панагия	323
Благословение на трапеза	323
Освещаване на икони, църковни утвари и одежди	323
Полагане основа на нов дом	324
Благославяне на нов дом	324
Благодарствен молебен	324
Полагане на клетва	324
Отваряне на храм, осквернен от еретици	325
Осиновяване	325
Чин на връщащи се в Църквата	325
Преминаване от юдейство към християнство	325
Преминаване от мохамеданство към християнство	325
Преминаване на инославни към православието	325
Различни молитви	326
ПРИЛОЖЕНИЕ (ОЩЕ ЗА АВТЕНТИЧНОСТТА НА ЗЛАТОУСТОВАТА ЛИТУРГИЯ)	328
БИБЛИОГРАФИЯ	331

Проф. прот. Благой Чифлянов

ПРАВОСЛАВНА ЛИТУРГИКА

Българска
Второ издание

Рецензент и научен редактор *проф. к.б.н. Иван Денев*

Редактор *Вельо Чернирадев*

Худ. на корицата *Красимира Михайлова*

Худ. редактор *Борис Драголов*

Коректори *Зоя Арнаудова, Албена Янкулова*

Формат 70/100/16

Печ. коли 22

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“